

Gebouwen voor vrouwen

De wensen en huisvesting van alleenstaande
werkende vrouwen gebouwd tussen 1940-1965

Masterthesis

Architectuurgeschiedenis & Monumentenzorg

Universiteit Utrecht

Onder begeleiding van dr. Eva Röell

15 augustus 2022

Veerle Leijnse

6253792

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie '*Gebouwen voor vrouwen, De wensen en huisvesting van alleenstaande werkende vrouwen gebouwd tussen 1940-1965*'. Deze scriptie is geschreven als afsluiting van de studie Architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg aan de Universiteit Utrecht.

Het onderwerp van deze scriptie staat dicht bij mij, ik heb namelijk in één van de onderzochte wooncomplexen gewoond, van 2015 tot 2021 huurde ik een éénkamerwoning in het Louise Wenthuis in Amsterdam. Na eerder met huisgenoten te hebben gewoond was het heerlijk om echt op mezelf te kunnen wonen. Een appartementje van vijftientig vierkante meter, een eigen keuken, een piepkleine badkamer, fuchsiaroze muren, met een balkon, en dat alles binnen de ring! Een droom voor menig student. Toen ik er net woonde was ik benieuwd naar de flat en de geschiedenis ervan. Het bleek te zijn gebouwd door een van de eerste vrouwelijke architecten, Margaret Staal-Kropholler, met het doel om alleenstaande, werkende vrouwen te huisvesten. Bijzonder vond ik dat, het deed me realiseren dat ik als vrouw van geluk mag spreken dat er vroeger andere vrouwen zich hebben ingezet voor de positie waarin ik mij kon bevinden. Ik heb me dan ook met veel persoonlijke interesse in het onderwerp huisvesting voor alleenstaande, werkende vrouwen verdiept.

Graag wil ik mijn vriend Maxime bedanken die mij tijdens mijn scriptie enorm heeft gesteund, hierbij beloof ik dat het de laatste is. Ook wil ik mijn moeder en Philip bedanken die het mogelijk maakten dat ik een masterstudie kon volgen. Speciale dank gaat uit naar mijn begeleider Eva Röell voor de waardevolle feedback, begrip en de mogelijkheid om nog te kunnen afstuderen, bedankt!

Ik wens u veel leesplezier!

Veerle Leijnse

Utrecht, 14 augustus 2022

Samenvatting

Dit onderzoek gaat in op de woonwensen van alleenstaande, werkende vrouwen en de huisvesting die daar voor werd gerealiseerd tussen 1940 en 1965. In de wederopbouwperiode (1940-1965) werd een aantal opvallende bouwprojecten gerealiseerd: Woongelegenheden die speciaal gebouwd waren om alleenstaande, werkende vrouwen te huisvesten. Ongehuwde vrouwen die door te werken zichzelf financieel konden onderhouden waren in het midden van de twintigste eeuw een uitzondering. De zelfstandigheid van de vrouw werd beperkt zodra zij op zoek ging naar een woonruimte buiten het ouderlijk huis. Woonopties voor alleenstaanden, vrouwen én mannen, waren beperkt tot inwonen bij een hospita of pension. Diverse vrouwenorganisaties vonden dat voor vrouwen een onwenselijke situatie omdat zij vonden dat een vrouw recht had op privacy en een eigen thuis nodig had waar zij zichzelf kon zijn. Er werden tussen 1953 en 1956 woonwensonderzoeken uitgezet door vrouwenorganisaties om inzicht te krijgen hoe de alleenstaande vrouw woonde en hoe zij zou willen wonen. Hieruit kwam naar voren dat alleenstaande, werkende vrouwen een huurwoning in een flat waar zowel mannen als vrouwen konden wonen prefereerden. De voorkeurslocatie van de huisvesting was net buiten het stadscentrum. De eigen woning zou idealiter bestaan uit twee kamers, een zitkamer en aparte slaapkamer. Een eigen keuken en sanitaire voorzieningen waren zo goed als een vereiste. De opgave om dit te realiseren bleek moeilijk te zijn omdat er geen subsidie voor dergelijke bouwprojecten werd gegeven. De vrouwenorganisaties oefenden hun invloed uit via lezingen, publicaties en door zich in de lokale politiek kenbaar te maken om zoveel mogelijk aandacht te vragen voor de huisvestingsproblemen.

In dit onderzoek zijn twaalf bouwprojecten die gerealiseerd zijn tussen 1940 en 1965 onderzocht waar alleenstaande vrouwen konden wonen. Dit zijn Oranjehof in Amsterdam, Paviljoenshof in Leiden, Parkflat Theobroma in Hilversum, Raadshof in Hilversum, RVS Flat in Rotterdam, Corverbos, Hilversum, Elisabeth Brugsmaf flat in Den Haag, Oudenoord 501-621 in Utrecht, Jan Evertsenstraat 201-471 in Amsterdam, Koningsbos in Bussum, Louise Wenthuis in Amsterdam en Klokkenhof, Amsterdam. Aan de hand van casusonderzoeken zijn deze complexen en woningen daarin beschreven, waarna de kenmerken in een tabel zijn opgenomen om de verschillen en overeenkomsten inzichtelijk te maken. Tevens is aan de

hand van de resultaten uit de woonwensonderzoeken getoetst of de woningen voldeden aan de woonwensen van vrouwen. Er kan geconcludeerd worden uit het onderzoek dat de woningen die in de wederopbouwperiode voor alleenstaande vrouwen gebouwd zijn grotendeels voldoen aan de gestelde wensen. Er is echter geen woningcomplex gevonden dat aan alle eisen voldeed. Met de woningen die gerealiseerd zijn is wel voldaan aan het realiseren van een eigen thuis voor de alleenstaande vrouw.

Inhoud

Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
1. Inleiding.....	7
2. Woonwensonderzoeken	17
2.1. Woonwensonderzoek Den Haag.....	17
2.2. Woonwensonderzoek Amsterdam	19
2.3. Woonwensonderzoek Landelijke Commissie Woongelegenheden Alleenstaanden.....	21
3. Invloed van vrouwenorganisaties	24
4. Gerealiseerde huisvesting.....	32
4.1. Betrokken partijen	32
4.2. Woonkosten	34
4.3. Woonvorm.....	35
4.4. De eigen woning	37
4.5. Locatie.....	38
4.6. Overige voorzieningen.....	38
5. Conclusie	41
6. Literatuurlijst.....	47
Afbeeldingenlijst.....	54
Afkortingen.....	59
Bijlage I – Tabel 1 Resultaten woonwensonderzoeken van de LCWA	60
Bijlage II – Tabel 2a. Casusonderzoeken gerealiseerde huisvesting	61
Bijlage III – Tabel 2b. Casusonderzoeken gerealiseerde huisvesting.....	62
Bijlage IV – Oranjehof, Amsterdam (1941-1942)	63
Bijlage V – Paviljoenshof, Leiden (1951-1953)	68
Bijlage VI – Parkflat Theobroma, Hilversum (1953)	71
Bijlage VI – Raadshof, Hilversum (1953)	73
Bijlage VII – Elisabeth Brugsmaflat, Den Haag (1955-1957)	76
Bijlage VIII – RVS Flat, Rotterdam (1956-1958).....	80
Bijlage IX – Corverbos, Hilversum (1957)	84
Bijlage X – Oudenoord 501-621, Utrecht (1958).....	87
Bijlage XI – Jan Evertsenstraat 201-471, Amsterdam (1959-1960).....	90

Bijlage XII – Koningsbos, Bussum (1960).....	93
Bijlage XIII – Louise Wenthuis, Amsterdam (1961-1963).....	95
Bijlage XIV – Klokkenhof, Amsterdam (1962)	98

1. Inleiding

In de wederopbouwperiode (1940-1965) werd een aantal opvallende bouwprojecten gerealiseerd: Woongelegenheden die speciaal gebouwd waren om alleenstaande, werkende vrouwen te huisvesten. Het waren kleine appartementen van één of twee kamers met eigen voorzieningen. Ongehuwde vrouwen die door te werken zichzelf financieel konden onderhouden waren in het midden van de twintigste eeuw een uitzondering. Zij volgden niet het in die tijd traditionele pad van trouwen, een gezin stichten en een huishouden runnen. Het is exceptioneel te noemen dat in de wederopbouwperiode, waarin grote tekorten waren aan materialen en de bouwactiviteit hoofdzakelijk op gezinswoningen was gericht, er voor deze kleine doelgroep woningen werden gebouwd. Dat er woningen nodig waren voor deze vrouwen kan worden gezien als een gevolg van de eerste feministische golf (1870-1920), waarin werd gestreden voor vrouwenkiesrecht, toelating tot hoger onderwijs en betaald werk.¹ Doordat vrouwen toegang kregen tot onderwijs en de arbeidsmarkt konden betreden, kregen zij de financiële middelen om zelfredzaam te zijn. Zolang de vrouw niet trouwde was zij handelingsbekwaam en kon zij dus zelf beslissingen en rechtshandelingen verrichten.² De zelfstandigheid van de vrouw werd beperkt zodra zij op zoek ging naar een woonruimte buiten het ouderlijk huis. Eigenlijk hoorde dat ook niet maatschappelijk gezien, een vrouw zo op zichzelf. Woonopties voor alleenstaanden, vrouwen én mannen, waren zeer beperkt. Daarnaast was een koopwoning voor de meeste alleenstaanden financieel niet haalbaar. Om iets te huren kon een alleenstaande zich niet inschrijven als woningzoekende bij het Bureau voor Huisvesting, enkel getrouwde stellen of gezinnen werden geholpen.³ De woningen die werden verhuurd, werden te groot bevonden voor één persoon. Zodoende waren alleenstaanden aangewezen op bij familie blijven wonen, of het huren van een kamer bij een pension ofwel hospita. Het leven in een pension betekende weinig privacy, reglementen naleven, alle maaltijden aldaar nuttigen en het delen van sanitaire voorzieningen. De betekenis van het van origine Latijnse woord *hospita* is gastvrouw, de betekenis volgens het Groot woordenboek der Nederlandse taal uit 1950 is “juffrouw bij wie

---

¹ ‘Eerste feministische golf’. Website Atria Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis.

² ‘De Motie-Tendeloo en de werkende getrouwde vrouw’. Website IsGeschiedenis.

³ Kuijpers en Van den Heiligenberg, *Een kamer in het Kenaupark*, 11.

men op kamers woont”, hiermee werd een gehuwde vrouw uit de burgerstand bedoeld.⁴ In de praktijk kwam dit neer op een gezinswoning waar door hoofdbewoners een kamer werd verhuurd en de vrouw des huizes dit regelde. Het huren van een kamer ging vaak gepaard met regels en verplichtingen opgelegd door de verhuurder, wat de zelfstandigheid inperkte en voor veel onzekerheid kon zorgen. Een kans op een kamer was voor een vrouw kleiner omdat hospita’s liever een mannelijke huurder in huis namen.⁵ Over het algemeen werd bevonden dat mannen makkelijkere huurders waren omdat zij niet zelf kookten, wisten of andere huishoudelijke taken uitvoerden.⁶ Hierdoor kon de hospita haar eigen manieren en standaarden voor het huishouden handhaven. Mannen stelden minder eisen aan de sfeer en toestand van de kamer. Bovendien konden mannen door hun hogere salaris ook meer huur betalen. Vrouwen daarentegen hadden minder te besteden en hadden hogere standaarden voor een kamer. Een hospita zou het waarschijnlijk niet accepteren dat een huurster haar eigen huishoudentje ging houden op een kamer, en andersom zou de huurster het ook niet appreciëren wanneer de hospita zich met haar privéomgeving zou bemoeien. Daarnaast waren de woonkosten van alleenstaanden vrouwen ook hoger dan die van mannen, door het lage kameraanbod voor vrouwen. Hierdoor kon voor hen een hogere huurprijs gevraagd worden, dit werd geaccepteerd omdat er geen beter alternatief was.

Diverse Nederlandse vrouwenorganisaties in verschillende steden ontfermden zich vanaf de jaren twintig over de woonomstandigheden van alleenstaande vrouwen.⁷ Vrouwenorganisaties vonden dat de vrouw zich niet geheel kon ontwikkelen wanneer zij werd beperkt door haar woonsituatie. Het zou beter zijn voor de vrouw dat zij een eigen woning, een eigen thuis, zou hebben waar zij kon doen en laten wat zij wilde. Zij wensten woongebouwen waar een alleenstaande werkende vrouw na een werkdag thuis kon komen in een makkelijk te onderhouden huis voorzien van alle gemakken. Er werden plannen gemaakt, buitenlandse voorbeelden bezocht en schetsen voor woongebouwen ontworpen. Door gebrek aan financiële middelen werden de gemaakte plannen vóór de Tweede Wereldoorlog niet verder voortgezet. Tijdens de Tweede Wereldoorlog gold vanaf 1942 een

---

⁴ Kruyskamp en De Tollenaere. *Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Website Ensie.

⁵ Van der Plas, ‘Mien Blomberg – Biografie’. Website Atria Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis.

⁶ *Onderzoek naar de woontoestand en woonbehoeften van alleenwonende en werkende vrouwen te 's-Gravenhage*, 2.

⁷ Bibeb, “Recht op eigen huis voor alleenstaande vrouw.”.

bouwstop onder andere vanwege schaarste van bouwmaterialen. In heel Nederland was na de Tweede Wereldoorlog een groot woningtekort, het door het Rijk opgestelde wederopbouwprogramma lag de focus op efficiënt en op grote schaal bouwen van gezinswoningen met geprefabriceerde onderdelen om dit op te vangen.⁸ Vanuit de overheid werd 97% van de bouwprojecten gefinancierd, de hoogte van de Rijksbijdrage was gebaseerd op de huisvestingscapaciteit per woning. Een gezinswoning leverde dus automatisch een hogere bijdrage op dan een eenpersoonswoning, waardoor het voor bouwbedrijven niet aantrekkelijk was om voor alleenstaanden te bouwen. Daarnaast werd het riskant bevonden om te investeren in een gebouw waar enkel vrouwen, meestal met een kleine portemonnee, zouden gaan wonen. De vrouwenorganisaties bleven echter onvermoeid door gaan met het uitwerken van hun ideeën en lobbyen voor huisvesting voor alleenstaanden. Met succes, gemeentes begonnen in te zien dat deze bewonersdoelgroep ook een eigen plek verdienden. Vrouwenorganisaties in samenwerking met gemeentes brachten door middel van enquêtes de leef- en woonsituatie in kaart van zelfredzame ongehuwde vrouwen in de jaren vijftig waarbij ook werd gevraagd naar de woonwensen. In verschillende steden, onder andere in Amsterdam en Den Haag, werd onderzocht of en wat voor behoeftes er waren op het gebied van een eigen woning. Mannen werden door de vrouwenorganisaties buiten beschouwing gelaten, zij vonden de woningnood voor vrouwen hoger.⁹ Er werd wel erkend dat mannen dezelfde problemen ervaarden op het gebied van huisvesting, maar zij konden wel terecht in speciale tehuizen. Daarnaast waren de vrouwenorganisaties van mening dat mannen ook zelf in actie konden komen.

Een grootschalig onderzoek naar huisvesting voor alleenstaande vrouwen is *Zedelijkheid en zelfbeheer, Huisvesting van alleenstaande vrouwen in Nederland 1850-1965* (1981) van Salomé Bentinck en Annerieke Vos.¹⁰ Het onderzoek werd gedaan aan de faculteit Bouwkunde van de Technische Hogeschool Delft waar tussen 1974 en 1981 een onderzoeksgroep Vrouwenstudies was.¹¹ Bentinck en Vos onderzochten de alleenstaande vrouw als afwijkende groep en hoe huisvesting hier een rol bij speelde.¹² Zij beschrijven asielen voor prostituees, tehuizen voor ongehuwde moeders, tehuizen voor werkende

---

⁸ Bosma, e.a., *Bouwen in Nederland*, 606.

⁹ Bibeb, "Recht op eigen huis voor alleenstaande vrouw."

¹⁰ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 2.

¹¹ Weenink, 'Veertig jaar na Vrouwenstudies'. Website Archined.

¹² Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 1.

vrouwen en sluiten af met flatjes voor een vrouw alleen. De vorm van huisvesting bepaalde, op basis van wat de maatschappij een zedelijke of onzedelijke levensstijl vond, hoeveel zelfbeheer de alleenstaande vrouw had, volgens de onderzoeksters.¹³ Huisvesting voor alleenstaande vrouwen was dan ook vooral bedoeld om hen te beschermen, voor zichzelf en de buitenwereld blijkt uit het onderzoek. In *Zedelijkheid en zelfbeheer* worden de woongebouwen die gerealiseerd werden tussen 1900 en 1965 voor alleenstaande werkende vrouwen opgedeeld in drie categorieën op basis van zelfredzaamheid: Het tehuisstype, servicetype en flattype.¹⁴ Het tehuisstype was bedoeld om te beschermen en deed denken aan een kostschool qua opzet en regels. Hier kon men een kleine kamer huren, deelde men sanitair en maakte men gebruik van een gezamenlijke eetzaal. Gebouwen binnen het servicetype leken op een chic hotel met appartementen voorzien van eigen sanitair. Vaak golden hier huisregels en diende men te eten in het bijbehorende restaurant, de collectieve keuken, tegen betaling kon men huishoudelijke diensten afnemen. Woningen in het flattype waren voorzien van eigen keuken en sanitair, en hebben weinig tot geen gemeenschappelijke voorzieningen of diensten. In het flattype woonde men het meest zelfstandig. De bouw van Oranjehof, Amsterdam (1941-1942) markeert volgens Bentick en Vos de overgang van servicetype naar flattype, in Oranjehof had ieder haar eigen complete flat en kon er eveneens gebruik worden gemaakt van huishoudelijke diensten en centrale keuken. Het Louise Wenthuis, Amsterdam (1961-1963) sluit het flattype voor alleenstaande vrouwen af, hierna werd huisvesting voor alleenstaanden genormaliseerd.¹⁵

In *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* (2003) wordt in *Deel 6. Stad, bouw industriële productie*, onder redactie van historicus Johan Schot, eveneens gesteld dat de interesse afneemt in speciale woongebouwen voor alleenstaande vrouwen rond 1965 en dat het Louise Wenthuis deze ontwikkeling afsluit.¹⁶ In *Techniek in Nederland* wordt ook de invloed van de Vrouwen Advies Commissie (VAC) op huisvesting uiteengezet. De eerste VAC werd opgericht in Rotterdam in 1946 en kreeg al snel navolging in andere gemeentes. De commissie gaf gevraagd en ongevraagd advies aan gemeentes bij nieuwbouwprojecten, en maakte zicht hard voor onderhoudsvriendelijke en praktische gezinswoningen. Hoewel de

---

¹³ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 312.

¹⁴ *Ibidem*, 165.

¹⁵ *Ibidem*, 308.

¹⁶ Schot, e.a., *Techniek in Nederland*, 183.

focus van de VAC op gezinswoningen lag, zette men zich ook in voor huisvesting voor de alleenstaande werkende vrouw. In *Techniek in Nederland* wordt beschreven hoe directrice van Vereniging Amsterdams Bouwfonds (VAB) Wilhelmina Blomberg de Amsterdamse VAC in contact brengt met de Commissie Bevordering Woonelegenheden Alleenstaanden Amsterdam (CBWAA). De VAC en CBWAA deden namelijk beiden onderzoek naar woonhuisvesting voor alleenstaande vrouwen. CBWAA voerde het grootschalige onderzoek *Woontoestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam* uit in 1956.¹⁷ De VAC dacht mee over welke technische innovaties geschikt zouden zijn in een woning voor een alleenstaande vrouw, hoe groot de woning minimaal diende te zijn en zette tijdens gemeentevergaderingen het onderwerp op de agenda.¹⁸

Meerdere vrouwenorganisaties brachten door middel van enquêtes de leef- en woonsituatie in kaart van zelfredzame ongehuwde vrouwen in de jaren vijftig. In samenwerking met gemeentes werden in verschillende steden onderzocht of en wat voor behoeftes er waren op het gebied van een eigen woning. Onder andere in Den Haag en Amsterdam werden in 1955 en 1956 onderzoeken gedaan onder alleenstaande werkende vrouwen naar de behoefte voor eenpersoonswoningen en hoe deze er idealiter uitzagen. Deze onderzoeken worden onder andere benoemd in de publicatie *Zelfbeheer en Zedelijkheid* van Bentinck en Vos, maar ook in literatuur over individuele gebouwen die werden gerealiseerd voor de alleenstaande vrouwen worden deze benoemd. In 2010 verscheen de publicatie *De RVS flat, Schone beloning voor vasthoudendheid in Rotterdam*. De auteurs en eveneens bewoners van de RVS-flat, Anita Heijkoop en Jacco Bakker, deden vanuit nieuwsgierigheid naar hun eigen woongebouw onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis, locatie, ontwerp en bewoners.¹⁹ De architecte van de RVS-flat is Wil Jansen die onder andere actief was in de Rotterdamse afdelingen van de VAC, Nederlandse Bond van Vrouwen werkzaam in Bedrijf en Beroep (VBB) en Vereniging voor Vrouwen met Academische Opleiding (VVAO). Heijkoop en Bakker beschrijven dat er zeven vrouwenorganisaties betrokken waren bij de totstandkoming van de flat, van drie ervan was Jansen lid.²⁰ Een andere architecte van huisvesting voor alleenstaande vrouwen die actief

---

¹⁷ Blomberg, *Woontoestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam*.

¹⁸ Schot, e.a., *Techniek in Nederland*, 186.

¹⁹ Heijkoop en Bakker, *De RVS flat*, 85.

²⁰ *Ibidem*, 34.

was bij vrouwenorganisaties is Margaret Kropholler-Staal. In haar biografie *Margaret Staal-Kropholler 1891-1966, architect* door Ellen van Kessel en Marga Kuperus uit 1991, wordt de levensloop en het oeuvre van Staal-Kropholler beschreven.²¹ Het door Staal-Kropholler ontworpen Louise Wenthuis was een initiatief van Soroptimisten. Al in 1919 had zij het idee om een tehuis voor werkende meisjes te realiseren, in 1937 ontwierp zij in opdracht van Soroptimisten een woongebouw voor alleenstaande vrouwen in Amsterdam.²² Zij was lid onder andere lid van de Nationale Vrouwenraad en Vereniging Soroptimisten.²³ Echter was dit project niet haalbaar vanwege financiële problemen. Nadien bleef Staal-Kropholler zich inzetten voor woonruimte voor vrouwen. Uiteindelijk werd haar flatgebouw, Louise Wenthuis, tussen 1961 en 1963 gerealiseerd. Ook in de biografie wordt terug verwezen naar de woonwensonderzoeken.²⁴

In de Elementenreeks van het Bouwcentrum verscheen in 1967 *Woningen voor één* geschreven door C. Stempels.²⁵ Stempels was van 1954 tot 1960 wetenschappelijk medewerker van het Rotterdamse Bouwcentrum en deed onderzoek naar de ruimtelijke problemen die voor kunnen komen bij het ontwerpen van woningen.²⁶ In *Woningen voor één* wordt kort ingegaan op de woonwensen van alleenstaanden aan de hand van eerder genoemde woonwensonderzoeken. Stempels beschrijft daarnaast hoe het met de huisvesting voor alleenstaanden is gesteld tot 1967 en wat de vooruitzichten zijn. Stempels beschrijft dat het woningprobleem voor alleenstaanden eerst een mannenprobleem was, wat werd opgelost door het realiseren van slaapsteden en tehuizen.²⁷ Volgens Stempels verschoof het probleem naar vrouwen omdat zij de arbeidsmarkt betraden na de Eerste Wereldoorlog en er geen geschikte woningen voor een vrouw alleen waren. Dit probleem werd na de Tweede Wereldoorlog erger door de algemene woningnood. Stempels geeft beschrijvingen van plattegronden van woonruimte voor éénpersoon van enkele Nederlandse en buitenlandse woningen, en van studieplattegronden. Hierna geeft hij suggesties hoe beperkte ruimtes ingedeeld kunnen worden zodat deze ruimtelijk aan blijft voelen en optimaal worden benut. Opvallend is dat in geen van de eerder genoemde publicaties de

---

²¹ Van Kessel en Kuperus, *Margaret Staal-Kropholler*, 6.

²² Ibidem, 77.

²³ Ibidem, 70.

²⁴ Ibidem, 78.

²⁵ Stempels, *Woningen voor één*, 8.

²⁶ Ibidem, 138.

²⁷ Ibidem, 37.

woonwensonderzoeken en de gerealiseerde bouwprojecten aan elkaar worden gemeten.

In dit onderzoek worden de woonwensen van alleenstaande werkende vrouwen met betrekking tot een eigen woning onderzocht. Daarnaast wordt onderzocht of en op wat voor manier deze woonwensen terug kwamen in verschillende bouwprojecten in de periode 1940-1965 in Nederland. Een alleenstaande vrouw werd rond de jaren vijftig gezien als een vrouw ouder dan dertig jaar die nog nooit getrouwd was geweest. Deze vrouwen konden in hun eigen levensonderhoud voorzien door betaalde arbeid. Verder beperkt dit onderzoek zich tot Nederland omdat de situatie in Nederland verschilt van andere landen. Nederland industrialiseerde in de tweede helft van de negentiende eeuw, dat is vrij laat ten opzichte van andere Europese landen. Door het ontbreken van oorlogseffecten op het industrialisatieproces waren vrouwen niet genoodzaakt om het werk over te nemen van mannen. Daarnaast werd het gezinsleven sterk gepromoot aan door de Nederlandse kerk, vrouwenarbeid buitenshuis werd als onzedelijk gezien.²⁸ Hierdoor loopt de ontwikkeling voor huisvesting voor alleenstaande vrouwen in het buitenland voor op Nederland. In Duitsland, Verenigd Koninkrijk en Denemarken werd vóór de Tweede Wereldoorlog al gebouwd voor alleenstaande vrouwen. De tijdsperiode 1940-1965 is gebaseerd op de realisatie van woongebouwen voor alleenstaande vrouwen als het flattype, zoals werd beschreven in het onderzoek *Zedelijkheid en zelfbeheer* door Bentinck en Vos. In het flattype was de bewoonster het meest zelfstandig. Oranjehof en Louise Wenthuis beginnen en eindigen deze ontwikkeling voor het bouwen van woningen gericht op de vrouw alleen. De tijdsperiode 1940-1965, ook de wederopbouwperiode genoemd in Nederland, is vastgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.²⁹ Zij vinden dat in deze periode de architectuur, stedenbouw en landinrichting belangrijke ontwikkelingen vertegenwoordigen in de Nederlandse geschiedenis. Naast het herstellen van het land door oorlogsschade werd deze periode ook gekenmerkt door optimisme en vernieuwing.

Deze scriptie biedt een verdieping op de geschiedenis en ontwikkeling van de woonomstandigheden van alleenstaanden en zelfstandige vrouwen specifiek. Het onderzoek onderscheidt zich ten opzichte van de onderzoeken van *Woningen voor één* van Stempels, en *Zedelijkheid en Zelfbeheer* van Bentinck en Vos door het combineren van de woonwensen van alleenstaande vrouwen in de wederopbouw periode en de daadwerkelijke woningen

---

²⁸ De Bruijn, *Haar werk*, 45.

²⁹ 'Wederopbouw'. Website Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

gerealiseerd voor deze doelgroep. In beide onderzoeken wordt beschreven dat er woonwensonderzoeken zijn gehouden onder vrouwen in de jaren vijftig en waarom dat werd gedaan. Beide onderzoeken geven ook beschrijvingen van projecten die zijn gerealiseerd voor alleenstaande vrouwen. Deze twee elementen worden vervolgens niet met elkaar in verband gebracht. In dit onderzoek wordt ook het aandeel van vrouwenorganisaties met betrekking tot de huisvesting onderzocht en op welke vlakken zij invloed hadden op het ontwerp. Naast de omschrijving van de woonwensen en huisvesting worden in het onderzoek de verschillen en overeenkomsten tussen de gerealiseerde huisvesting beschreven, om zo inzicht te krijgen in hoeverre de woonwensen van alleenstaande vrouwen terug te zien is in de huisvesting voor deze vrouwen.

De onderzoeksvraag die voor dit onderzoek is opgesteld is: *In hoeverre zijn de woonwensen van alleenstaande, werkende vrouwen terug te vinden in de functie en indeling van bouwprojecten gerealiseerd voor alleenstaande werkende vrouwen in de periode 1940-1965?*

Bij deze onderzoeksvraag zijn de volgende deelvragen opgesteld:

1. Waaraan zou een woning voor alleenstaande werkende vrouwen idealiter aan voldoen op basis van woonwensonderzoeken?
2. Wat was de invloed van vrouwenorganisaties op de huisvesting voor alleenstaande vrouwen in de periode 1940 en 1965?
3. Wat zijn de kenmerken van de bouwprojecten voor alleenstaande vrouwen die gerealiseerd werden tussen 1940-1965?

Het onderzoek is opgedeeld in vier verdere hoofdstukken. In hoofdstuk 2.

Woonwensonderzoeken wordt deelvraag 1. *Waaraan zou een woning voor alleenstaande werkende vrouwen idealiter aan voldoen op basis van woonwensonderzoeken?* beantwoord door middel van het analyseren van woonwensonderzoeken. Uit archieven Het Nieuwe Instituut in Rotterdam, de universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam en Atria Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis in Amsterdam zijn woonwensonderzoeken uit de jaren vijftig geraadpleegd. Deze onderzoeken werden in Den Haag en Amsterdam gehouden. Geraadpleegd zijn: *Onderzoek naar de woontoestand en woonbehoeften van alleenwonende en werkende vrouwen te 's-Gravenhage*, op initiatief van 'Contact', het overkoepelende orgaan van Haagse vrouwenorganisaties wat gehouden werd

in 1954, en het onderzoek *Woontoestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam* uit 1956 gedaan door Commissie "Bevordering Woongelegenheden Alleenstaanden Amsterdam". De landelijke Commissie Woongelegenheden Alleenstaanden heeft in veertien gemeentes eenzelfde enquête als in Amsterdam uitgezet met wisselend respons. In 1957 werden de resultaten gepubliceerd in Bulletin van de Nederlandse Vrouwenbond van Vrouwen werkzaam in Bedrijf en Beroep (BBB). Op basis van de meest voorkomende antwoorden uit de drie publicaties wordt een profiel geschetst waaraan de woning idealiter aan zou voldoen volgens de alleenstaande vrouw zelf.

Deelvraag 2. *Wat was de invloed van vrouworganisaties op de huisvesting voor alleenstaande vrouwen?* wordt in hoofdstuk 3. *Invloed van vrouwenorganisaties* behandeld. Op basis van literatuuronderzoek wordt onderzocht hoe vrouwenorganisaties graag zagen hoe de alleenstaande, werkende vrouw zou komen te wonen en welke moeilijkheden zij daar bij tegenkwamen. Publicaties over wooninitiatieven, correspondentiemateriaal uit archieven, en eigen uitgegeven publicaties zoals ledentijdschriften zijn hiervoor geraadpleegd.

In hoofdstuk 4. *Gerealiseerde huisvesting* wordt op basis van casusonderzoeken *deelvraag 3. Wat waren de kenmerken van bouwprojecten gerealiseerd voor alleenstaande werkende vrouwen in de periode 1940-1965?* beantwoord. De twaalf onderzochte bouwprojecten waren in eerste instantie voor alleenstaande, werkende vrouwen bedoeld. Echter, mochten bij de opening ook mannen of onvolledige gezinnen intrekken. Met incomplete gezinnen werden bijvoorbeeld kinderloze koppels bedoeld, maar konden ook moeder en kind, twee zussen of twee vriendinnen zijn. Deze zijn wel meegenomen in het onderzoek omdat het initiatief in de basis gericht was op huisvesting voor alleenstaande vrouwen. De bouwprojecten zijn onderzocht aan de hand van artikelen in bouwtijdschriften, woontijdschriften, publicaties over individuele flats. Op basis van plattegronden, bouwtekeningen en beeldmateriaal van de complexen zijn deze nader omschreven. De casussen zijn gerangschikt op chronologische volgorde, omdat in sommige gevallen bleek dat er in een eerder complex bepaalde voorzieningen waren toegepast die op basis van ervaring niet werden gebruikt. De volgende wooncomplexen zijn onderzocht: Oranjehof, Amsterdam (1941-1942), Paviljoenshof, Leiden (1951-1953), Parkflat Theobroma, Hilversum (1953), Raadshof, Hilversum (1953), RVS Flat, Rotterdam (1956-1958), Corverbos, Hilversum (1957), Elisabeth Brugsmafat, Den Haag (1957), Oudenoord 501-621, Utrecht (1958), Jan

Evertsenstraat 201-471, Amsterdam (1960), Koningsbos, Bussum (1960), Louise Wenthuis, Amsterdam (1961-1963) en Klokkenhof, Amsterdam (1962). De casusonderzoeken van deze wooncomplexen zijn te vinden in bijlage IV tot en met XIV en als volgt opgebouwd: als eerst zal beschreven worden wie de architect en opdrachtgever waren en waarom de opdracht werd gegeven, hierna volgt een beschrijving van de locatie en wanneer de bouw plaatsvond. Vervolgens wordt de opzet van het gebouw of complex beschreven, hoe de individuele woning was ingedeeld, welke voorzieningen waren gerealiseerd en wat de kosten waren voor de bewoner. Wie er mocht wonen en aan welke voorwaarden zij zich dienden te houden sluiten de beschrijving af. Op basis van de casusonderzoeken is een tabel gemaakt en ingevuld om op een overzichtelijke manier inzicht te krijgen in wat er werd gerealiseerd (bijlage II Tabel 2a en bijlage III Tabel 2b). De basis van de tabel is gebaseerd op het overzicht van de resultaten van veertien woonwensonderzoeken die in het 'Eindverslag van de landelijke commissie woongelegenheden alleenstaanden' werd gepubliceerd in het Bulletin van de Nederlandse Vrouwenbond van Vrouwen, werkzaam in Bedrijf en Beroep (Bbb van Vbb).³⁰ De tabel bevat basisgegevens over de gebouwen, woonkosten, woonvorm, locatie en voorzieningen. Op basis van de tabel wordt verduidelijkt wat er werd gerealiseerd en wat de grootste overeenkomsten zijn tussen de complexen. In hoofdstuk vijf wordt een afsluitende conclusie gegeven met antwoord op de deelvragen en hoofdvraag. Hierna volgen de literatuurlijst, bijlage met tabellen en de bijlages met casusonderzoeken naar de twaalf wooncomplexen.

---

³⁰ 'Eindverslag v.d. landelijke commissie woongelegenheden alleenstaanden'. 6-11.

2. Woonwensonderzoeken

In dit hoofdstuk wordt deelvraag 1. *Waarom zou een woning voor alleenstaande werkende vrouwen idealiter aan voldoen op basis van woonwensonderzoeken?* beantwoord. De woonwensen van alleenstaande vrouwen zijn in kaart gebracht door middel van een drietal publicaties van onderzoeken gericht op huisvesting voor alleenstaande vrouwen. De onderzoeken zijn uitgevoerd tussen 1953 en 1956. Door verschillende organisaties werden de huisvestingsproblemen van vrouwen zorgelijk gevonden en werden in de grote steden onderzoeken opgezet om te inventariseren hoe de alleenstaande vrouw leefde, woonde, en hoe zij zou willen wonen. De onderzoeken moesten ook bijdragen om aan de overheid duidelijk te maken dat de woningnood hoog was en er dringend subsidie nodig was om bouwprojecten te realiseren.³¹ Er moet wel worden opgemerkt dat sommige onderzoeken specifiek onder alleenstaande vrouwen zijn gehouden waarvan al bekend was dat deze graag een eigen woning wilden.

2.1. Woonwensonderzoek Den Haag

Het *Onderzoek naar de woontoestand en woonbehoeften van alleenwonende en werkende vrouwen te 's-Gravenhage* werd in 1954 uitgevoerd door het Bureau voor Statistiek op initiatief van 'Contact', het overkoepelende orgaan van Haagse vrouwenorganisaties, en de gemeentelijke woningdienst Wederopbouw en Stadsontwikkeling.³² Het doel van het onderzoek was om inzicht te krijgen in de woontoestand en woonbehoeftes van alleenstaande vrouwen werkzaam in Den Haag.

Het onderzoek was groots opgezet, een derde van alle in Den Haag werkzame alleenstaande vrouwen boven de vijftientig werd benaderd. Van de zeventuizend benaderde vrouwen reageerden er 1788, deze waren voor het grootste deel woonachtig in Den Haag of een omliggende gemeente. Meer dan de helft was werkzaam als ambtenares. Van de 1788 respondenten woonde 71% op kamers.³³ Kamerhuursters huurden het vaakst

---

³¹ "Enquête naar woningprobleem bij alleenstaande vrouwen,".

³² *Onderzoek naar de woontoestand en woonbehoeften van alleenwonende en werkende vrouwen te 's-Gravenhage*, 4.

³³ *Ibidem*, 6.

een ongemeubileerde kamer tussen de tien tot dertig vierkante meter. Van de 1788 geënquêteerden gaven 1481 respondenten aan het liefst een eigen woning te hebben.³⁴ Een flat waarin enkel vrouwen zouden te komen wonen zag men niet zitten, dit blijkt uit de resultaten van het onderzoek waar slechts 10% van de respondenten voorkeur had voor dat type woning. Dit antwoord was tegenstrijdig met de verwachtingen van de opdrachtgever. De opdrachtgever van het onderzoek 'Contact' had echter verwacht dat een vrouwenflat de voorkeur zou hebben.³⁵ De meerderheid van de respondenten gaf daarentegen de voorkeur aan een gemengde flat of een gewone woning waarbij zij tussen gezinnen zouden wonen. Benoordenhout, Statenkwartier en enkele wijken in het Westen der Stad (Componistenbuurt, Vruchtenbuurt, Bloemenbuurt en Bohemen) waren de meest geliefde wijken.³⁶ Deze wijken liggen buiten het centrum en werden gezien als de betere wijken van de stad.³⁷ Benoordenhout was waarschijnlijk een geliefde wijk vanwege de makkelijke bereikbaarheid van grote werkgevers als Shell, Esso en ANWB waren gevestigd. Het Statenkwartier en Westen der Stad waren relatief jonge wijken die tussen 1910 en 1940 waren gebouwd, maar deels waren verwoest voor de aanleg van de Atlantikwall tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De deelnemers van het onderzoek wensten minimaal twee kamers in een flat of gewone woning.³⁸ De voorkeur ging uit naar een zitkamer aan de zon- en straatzijde. Een eigen keuken of kitchenette was zo goed als een vereiste, net als een eigen douche.³⁹ Daarnaast wensten de vrouwen een eigen ruimte voor het doen en drogen van het wasgoed, genoeg bergruimte en fietsenstalling. Driekwart van de ondervraagden wilde graag centrale verwarming in de woning.⁴⁰ In de enquête werd de belangstelling voor koopwoningen onderzocht, van de 46 deelnemers die daarin interesse toonde, waren er 22 kapitaalkrchtig genoeg.⁴¹ Een huurwoning tussen de veertig en zestig gulden, ongeveer een derde van een gemiddeld maandsalaris, had de voorkeur. De publicatie sluit af met dat bij

---

³⁴ *Onderzoek naar de woontoestand en woonbehoeften van alleenwonende en werkende vrouwen te 's-Gravenhage*, 13.

³⁵ *Ibidem*, 14.

³⁶ *Ibidem*, 15.

³⁷ *Ibidem*, 20.

³⁸ *Ibidem*, 20.

³⁹ *Ibidem*, 21.

⁴⁰ *Ibidem*, 18.

⁴¹ *Ibidem*, 17.

het bouwen van eventuele huisvesting voor alleenstaande vrouwen er moderne toevoegingen worden verwacht door de doelgroep die het wonen eenvoudiger maakten.

2.2. Woonwensonderzoek Amsterdam

De Amsterdamse Commissie Bevordering Woongelengheid Alleenstaanden werd opgericht door verschillende organisaties die zich bezighielden met het probleem rondom de huisvesting voor alleenstaanden.⁴² Het onderzoek werd in 1956 gepubliceerd en werd gefinancierd door de Gemeentelijke Woningdienst van Amsterdam. Door samen te werken met de particuliere initiatieven van de vrouwenorganisaties wilde de Woningdienst bevestigd krijgen dat huisvesting voor alleenstaanden, mannen en vrouwen, een bestaand probleem was en dat zij ook recht hadden op een eigen woning.⁴³ De commissie vond de nood voor vrouwen hoger en liet daarom voor dit onderzoek mannen buiten beschouwing.⁴⁴ De commissie erkende wel dat mannen dezelfde problemen ervaarden op het gebied van huisvesting, maar dat uit de volkstelling bleek dat mannen in de minderheid waren. Daarnaast konden zij wel terecht in speciale tehuizen en vond de commissie dat mannen ook zelf in actie konden komen.

Er werden 12500 enquêtes uitgestuurd onder alleenstaande, werkende vrouwen van 25 jaar of ouder woonachtig in Amsterdam, 3009 gaven hierop antwoord. In de publicatie worden naast cijfers ook persoonlijke anekdotes gedeeld, dit biedt een waardevolle inkijk in de werkelijke ervaringen van de ondervraagden. Op de kaft van *Woontoestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam* zijn handgeschreven fragmenten van de enquête geplaatst (afb 1). Alle citaten verwijzen naar de onvrede die er heerste over het niet hebben van een eigen plek. Onderhuursters (1895 respondenten) en intern gehuisveste (101 respondenten) waren het meest ontevreden over hun huisvesting, voornamelijk door het gebrek aan privacy en door de regels waar zij zich aan moesten

---

⁴² De verenigingen waaruit de leden van de commissie was samengesteld met het aantal vertegenwoordigsters afkomstig van de Amsterdamse afdelingen: Vereniging voor Vrouwenbelangen, Vrouwenarbeid en gelijk Staatsburgerschap (3), Bond van Vrouwen werkzaam in Bedrijf en Beroep (3), Nederlandse Unie van Vrouwelijke Bedrijfshoofden (1), Vereniging van Soroptimisten (1), Katholiek Vrouwengilde (1) en Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding (1).

⁴³ De Gemeentelijke Woningdienst werd vertegenwoordigd door een socioloog en de directeur.

⁴⁴ Bibeb, "Recht op eigen huis voor alleenstaande vrouw."

houden.⁴⁵ Zo mochten zij geen activiteiten ondernemen die andere konden hinderen, zoals bezoek ontvangen of muziek luisteren. Geen bezoek kunnen ontvangen werd door de commissie gezien als een grote risicofactor voor vereenzaming. Bemoeizucht en regels van de verhuurder en de verplichte sociale omgang daarmee, werden als vervelend ervaren. Hierdoor ondervonden de huursters een gevoel van onmacht en frustratie, maar ook angst om uit huis te worden gezet wanneer zij tegen de verhuurder in zouden gaan. Onderhuursters waren daarnaast ook ontevreden over de kamer die zij huurden, die te duur en te klein werden genoemd. Het ontbreken van een wastafel, kookgelegenheid en bergruimte werden ook als een gemis ervaren. Gemeubileerde kamers waren vaak ingericht met ouderwetse meubelen. Het moeten accepteren van de inrichting werd als onvrijheid ervaren.⁴⁶

Afb. 1 Kaft Woontoeestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam

⁴⁵ De Commissie Bevordering Woongelegenheid Alleenstaanden Amsterdam, *Woontoeestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam*, 17.

⁴⁶ Ibidem, 21.

Uit het onderzoek komt naar voren dat de locatie van een woning idealiter nabij het Amsterdamse centrum was vanwege de bereikbaarheid naar het werk. Amsterdam-Zuid, nabij de Amstel of grachten zijn voorkeurslocaties.⁴⁷ Voor de oudere of hoogopgeleide respondent was een rustige, groene omgeving het meest in trek. Deze groep woonde ook liever tussen andere alleenstaanden, omdat zij vanuit hen meer hulp verwachtten indien nodig. Jongere en handarbeidsters wilden juist meer reuring en uitzicht op verkeer, ook prefereerden zij het om te wonen tussen gezinnen.⁴⁸

Wanneer er naar de gewenste woonvorm wordt gevraagd, gaf 54% aan het liefst in een woonblok te wonen, 22% had voorkeur voor een flat.⁴⁹ De commissie vermoedde dat het geringe enthousiasme voor een flat kwam doordat dit destijds een relatief nieuwe woonvorm was. Over flats heerste onder andere het vooroordeel dat deze duur waren. Flats waarbij de bewoner op basis van burgerlijke staat werd toegelaten, werd voor de ondervraagden als confronterend ervaren.⁵⁰ Het enkel toelaten van vrouwen bleek impopulair te zijn, de ondervraagden woonden liever gemengd. De commissie vroeg zich echter af of mannen de woonvorm van geheel zelfstandig konden waarderen. Volgens de respondenten lag hun woning idealiter aan de zonzijde en bestond deze uit een zitkamer van 16 m² met aparte slaapkamer.⁵¹ De grootste wens was een eigen keuken of kitchenette, hierna volgden een toilet en douchecel. De ondervraagden gaven aan 58 gulden voor een flatwoning of 47 gulden voor een woning in een bouwblok aan huur per maand te willen betalen.

2.3. Woonwensonderzoek Landelijke Commissie Woongelegenheden Alleenstaanden

De Landelijke Commissie Woongelegenheden Alleenstaanden (LCWA) werd opgericht in oktober 1953 door de Haagse afdelingen van de Nederlandse Bond van Vrouwen, werkzaam in Bedrijf en Beroep (VBB) en de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen, Vrouwenarbeid en Gelijk Staatsburgerschap (Vereniging Vrouwenbelangen).⁵² De twee

---

⁴⁷ De Commissie Bevordering Woongelegenheden Alleenstaanden Amsterdam, *Woontoestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam*, 26.

⁴⁸ *Ibidem*, 24.

⁴⁹ *Ibidem*, 22.

⁵⁰ *Ibidem*, 23.

⁵¹ *Ibidem*, 24.

⁵² 'Eindverslag v.d. landelijke commissie wooneenheid alleenstaanden'. 6-11.

verenigingen besloten hun krachten te bundelen nadat zij beiden in 1952 zich weer actief gingen inzetten voor huisvesting voor alleenstaanden. De LCWA wilde in gemeentes waar zowel de VBB en Vereniging Vrouwenbelangen actief was dezelfde enquêtes uitzetten om de bestaande en eventueel gewenste woontoestand onder alleenstaanden te onderzoeken. Hiervoor moesten subcommissies van LCWA per gemeente worden opgericht vanuit de VBB en Vereniging Vrouwenbelangen. In Amersfoort, Amsterdam, Apeldoorn, Emmen, Groningen, Haarlem, Hengelo, Leeuwarden, Meppel, Nijmegen, Utrecht, Voorburg, Zaltbommel en Zwolle werd dat gedaan. Eerder gevormde commissies uit Den Haag en Het Gooi sloten zich ook aan bij de LCWA.

Het Gooi voerde geen enquêteonderzoek uit omdat daar net een flat, Corverbos, voor alleenstaande vrouwen was opgeleverd.⁵³ In Amsterdam werd een ander enquêteformulier opgesteld door de gemeente wat resulteerde in *Woonwensonderzoek onder 3009 vrouwen in Amsterdam*, dat hierboven werd beschreven. In Den Haag werd uiteindelijk ook nog samengewerkt met de gemeente, de gemeente schakelde het Bureau voor de Statistiek in voor het verwerken van de resultaten. De Haagse resultaten werden gepubliceerd als *Onderzoek naar de woontoestand en woonbehoeften van alleenwonende en werkende vrouwen te 's-Gravenhage*, wat eveneens eerder in dit hoofdstuk werd beschreven. In Den Haag werd wel hetzelfde enquêteformulier gebruikt als in de overige dertien gemeentes.⁵⁴ De Amsterdamse en Haagse resultaten zijn om deze reden niet in deze onderzoek analyse meegenomen.

Het uitzetten en laten afnemen van de enquêtes in de overige dertien gemeentes ging moeizaam, tussen 1954 en 1956 was men bezig met resultaten verzamelen. In het Bulletin van de VBB werd 1957 het onderzoek beschreven in het artikel *Eindverslag v.d. landelijke commissie wooneenheid alleenstaanden*. Hierin werd de geschiedenis van het onderzoek beschreven, de resultaten zijn samengevat in een tabel (bijlage I). In onderzoeken uit Eindhoven en Haarlem zijn ook mannen ondervraagd, deze antwoorden zijn bij die van de vrouwelijke respondenten verwerkt. Het aantal enquêtes dat uit werd gezet per afdeling loopt net als de respons daarop erg uiteen. Zo kregen Emmen en Leeuwarden geen enkele reactie, en kreeg Nijmegen op vier na alle formulieren terug. De manier van resultaten verwerken is niet eenduidig gedaan, sommige afdelingen hebben niet alle gegevens

---

⁵³ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 241.

⁵⁴ 'Eindverslag v.d. landelijke commissie wooneenheid alleenstaanden'. 6-11.

aangeleverd om de tabel geheel in te kunnen vullen. Ook zijn er geen demografische gegevens of huidige woonsituatie van de respondenten opgenomen in het bijbehorende artikel. In totaal zijn er, zonder de enquêtes van Amsterdam en Den Haag meegerekend, 3982 reacties gekomen op 8052 enquêtes. Hieruit komt naar voren dat in alle afdelingen de wens tot het huren van een woning de voorkeur heeft, slechts 27 respondenten zouden willen kopen.⁵⁵ Op de vraag of men wil wonen in een flatgebouw voor enkel vrouwen gaven slechts 133 ondervraagden aan hier de voorkeur voor te hebben. In Groningen en Voorburg wil helemaal niemand dit. Het liefst wilde men wonen in een gemengd flatgebouw. De woning zou idealiter bestaan uit twee kamers, hier geeft 79,2% van de ondervraagden de voorkeur aan.⁵⁶ Een eigen keuken of kitchenette was zo goed als een vereiste, in Eindhoven gaven echter slechts vijf respondenten aan dit te willen. Een woning met een eigen douche of bad werd sterk geprefereerd boven het delen daarvan. Voor de huishoudelijke taak van de was en het drogen ervan liep het ongeveer gelijk op of dat eigen of gedeeld moest zijn. In Haarlem is de interesse in een centrale was- en drooggelegenheid opvallend hoog, 72% van 750 respondenten gaf aan dit wenselijk te vinden. Uit de resultaten van het onderzoek kan worden opgemaakt dat de meerderheid van de respondenten het liefst in een gemengde flat wilde wonen, waarin men een woning huurt die bestaat uit twee kamers, eigen keuken en eigen badkamer, tegen een huurprijs tussen de 30 en 55 gulden per maand. Het artikel sluit af met twee punten, als eerste raadde de LCWA aan om vier tot acht procent van nieuwbouwwoningen te reserveren voor alleenstaanden.⁵⁷ Ten tweede raadde zij aan om verschillende woonvormen te realiseren om tegemoet te komen aan de variatie van wensen van alleenstaanden.

---

⁵⁵ 'Eindverslag v.d. landelijke commissie wooneenheid alleenstaanden'. 6-11.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

3. Invloed van vrouwenorganisaties

Wooncomplexen voor uitsluitend specifieke doelgroepen op particulier initiatief bestaan al voor de twintigste eeuw, zo zijn er al sinds de veertiende eeuw hofjes in Nederland. Een hofje is een binnenplaats met daaromheen kleine huisjes voor één persoon, vaak op initiatief van de kerk of een liefdadigheidsinstelling.⁵⁸ In hofjeswoningen mochten (of mogen nog steeds) enkel personen wonen die in binnen de criteria vielen van de initiatiefnemer, bijvoorbeeld armlastige vrouwen met bepaalde geloofsovertuiging of voor weduwes van schippers.⁵⁹ Hofjes waren hoofdzakelijk voor vrouwen omdat verwacht werd dat een man niet voor zichzelf kon zorgen. Ook voor de huisvesting van alleenstaande vrouwen waren organisaties actief, deze vrouwenorganisaties kwamen op voor de belangen van alleenstaande vrouwen. In eerste instantie lijken de vrouwenorganisaties die huisvesting voor alleenstaande, werkende vrouwen willen realiseren niet veel te verschillen met hofjesstichters. Beiden hadden een afgebakende bewonersdoelgroep voor ogen en waren gericht op het realiseren van éénpersoonshuishoudens. De grote verschillen tussen zijn dat de hofjesstichters kapitaal hadden en weinig beperkingen kenden op het gebied van regelgeving. Vrouwenorganisaties liepen ondanks hun initiatieven voor eenpersoonshuisvesting voor alleenstaande vrouwen tegen financiële beperkingen aan. Zo was er niet voldoende kapitaal beschikbaar binnen de organisatie of waren er geen investeerders die de projecten wilde financieren.

Het eerste initiatief voor een woongebouw in Nederland voor vrouwen werd opgezet in Den Haag door Vereniging Gemeenschappelijk Wonen voor Vrouwen in 1925.⁶⁰ De oprichtsters van de Vereniging waren zelfstandige vrouwen die behoefte hadden aan een eigen thuis. Op kamers wonen was duur vanwege kamertekort en bijna niet op te brengen voor een vrouw alleen, daarnaast kon zij zich niet echt thuis voelen in een huis van een ander, aldus de Vereening.⁶¹ Volgens de Vereening wilden vrouwen licht, lucht, gezelligheid en een zelf een intieme sfeer kunnen scheppen in een eigen woning. De Vereening wilde een groot flatgebouw voor zelfstandige vrouwen stichten, naar idee van

---

⁵⁸ Stam, 'Hofjes voor vrijsters en weduwen', 33-44.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Oorthuys, *Het Nieuwe Huis*, 28.

⁶¹ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 163.

het Deense coöperatieve huis Clara Raphael Hus (1918-1920) in Kopenhagen.⁶² Het Clara Raphael Hus bestond uit een collectieve keuken met restaurant en 150 eenkamerappartementen voor alleenstaande vrouwen.⁶³ De Haagse Vereeniging legde in 1928 een ontwerp van J.W.E. Buijs voor aan de gemeenteraad. Het ontwerp, Het Wilhelminahuis, bestond uit 156 appartement en een collectieve keuken maar werd afgewezen om het financieel een te groot risico werd bevonden.⁶⁴ Slechts één initiatief uitsluitend voor alleenstaande vrouwen slaagde voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog, de EKAWO in Haarlem. De EenKamerWOning (EKAWO) werd gerealiseerd in 1938 door Flatstichting vóór Vrouwen dóór Vrouwen.⁶⁵ Onder leiding van Emilie van Waveren-Resink (1877-1946) werd er naar voorbeeld van de Engelse *Women's Pioneer Housing* een villa aangekocht en verbouwd naar éénkamerappartementen die verhuurd konden worden tegen een schappelijke prijs.⁶⁶ De gemeente Haarlem had echter bezwaar tegen éénkamerwoningen in de villa, de combinatie van koken, slapen, wassen en wonen in één ruimte was niet toegestaan.⁶⁷ Samen met architect en meubelontwerper Gerrit Rietveld (1888-1964) en binnenhuisarchitecte Truus Schröder-Schräder (1889-1985) werden er vijftien appartementen in de villa gecreëerd voorzien van op basis van efficiency principes op maat gemaakte eigen badkamer en kitchenette.⁶⁸ Rietveld kwam met de oplossing om een schuifwand in de hal te plaatsen, door de schuifwand kon een divanbed bij de hal horen of in de woonruimte.

Er ontstonden steeds meer en verschillende vrouwenorganisaties in Nederland met ieder hun eigen doelen aan het begin van de twintigste eeuw. Per gemeente of stad werden lokale afdelingen opgericht van landelijke vrouwenorganisaties waardoor er plaatselijk actie ondernomen kon worden en leden elkaar eenvoudiger leerden kennen. In 1930 werd de Nederlandse Bond van Vrouwen, werkzaam in Bedrijf en Beroep (VBB) opgericht in Amsterdam met als doel het behartigen van belangen van werkende vrouwen en

---

⁶² Een coöperatief huishouden of eenkeukenhuis genoemd, er was dan sprake van één grote professionele keuken waar door personeel lunch en diner werd bereid. Huurders, maar ook buitenstaanders, konden in een gemeenschappelijke eetzaal een gekochte maaltijd nuttigen.

⁶³ Bro, "Kollektivhuse – Hovedstaden på forkant." 100-131.

⁶⁴ Kuijpers en Van den Heiligenberg, *Een kamer in het Kenaupark*, 9.

⁶⁵ Prins, 'Resink, Emilie Johanna'. Website Huygens ING, Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland.

⁶⁶ Waveren-Resink, Emilie Johanna van. 'Flat-stichting voor vrouwen door vrouwen'.

⁶⁷ Kuijpers en Van den Heiligenberg, *Een kamer in het Kenaupark*, 26.

⁶⁸ Ibidem, 25.

bevorderen van onderling contact.⁶⁹ Een oplossing voor het huisvestingsprobleem van de leden was een groot speerpunt binnen de bond, want het wonen op kamers kon niet als een bevredigende toestand worden beschouwd.⁷⁰

Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vielen de plannen van de verschillende vrouwenorganisaties stil op het gebied van huisvesting voor alleenstaanden. Na de oorlog werden deze weer opgepakt. De vrouwenorganisaties probeerden zoveel mogelijk aandacht te vragen voor de huisvestingsproblemen door vele lezingen, publicaties en zich in de lokale politiek kenbaar te maken. Waarbij vooral werd ingezet op dat het probleem aan de kant werd geschoven door de overheid.⁷¹ Een veel gebruikt punt om de ongelijke behandeling van alleenstaanden te benadrukken was het grote verschil in belasting dat alleenstaanden betaalden ten opzichte van gehuwden. Op basis van huwelijkse staat werd een andere belastingschaal gebruikt om belasting over het inkomen te heffen. De hogere inkomensbelasting voor ongehuwden was een overblijfsel uit de Tweede Wereldoorlog, deze werd in 1941 ingevoerd en pas in 1967 afgeschaft. Het was in sommige schalen zo dat een vrijgezel twee keer zoveel over het inkomen moest betalen als een gehuwde man zonder kind(eren).⁷² Hierdoor werd de financiële ruimte kleiner om een goede woning te huren, en was men aangewezen op de goedkopere kamers. Vrouwen werden hierin extra benadeeld omdat hun loon lager lag dan dat van mannen. Er werd door de vrouwenorganisaties dan ook gepleit voor goede betaalbare woningen voor de alleenstaande vrouw. In 1931 zocht de VBB contact met een architectenbureau om een plan uit te werken. Ook dit plan kon niet worden uitgewerkt vanwege een gebrek aan kapitaal, daarnaast lukt het de VBB niet om een bouwvereniging enthousiast te krijgen. Er werd een samenwerking aangegaan met andere drie vrouwenorganisaties om samen sterker te staan: Vereniging van Soroptimisten, Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding en de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen, Vrouwenarbeid en Gelijk Staatsburgerschap.⁷³ Het comité kwam in contact met bouwondernemer Huibert van Saane die wel potentie zag in huisvesting voor alleenstaande vrouwen.⁷⁴ De samenwerking liep

---

⁶⁹ 'Vrouwen in Bedrijf en Beroep', Website Huygens Instituut.

⁷⁰ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 201.

⁷¹ Bommer, 'Huisvesting voor alleenstaanden', 1270-1271.

⁷² "Nederland: het laatste Europese land met een onredelijke vrijgezellenbelasting." 1-2.

⁷³ Afkortingen van betreffende organisaties: Vereniging Vrouwenbelangen, Soroptimisten, VVAO

⁷⁴ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 201.

echter stuk omdat het comité het onderling niet eens kon worden. Iedere vrouwenorganisatie had haar eigen onbekende belangen die zij wilde vertegenwoordigen en terug zien in de huisvesting. De afdeling 't Gooi van de VBB gaf in 1954 de opdracht aan architect Jan Dullaart om een schets te maken voor een klein flatgebouw in Hilversum. Bij de beoordeling van de schetsen op de ledenvergadering bleken de opdrachtgeefsters niet in staat te zijn om scherpe te kritiek te leveren, waardoor er geen definitief ontwerp kon worden gekozen. Er moest een subcommissie worden opgericht om de schetsen te bestuderen en een akkoord te kunnen geven.

Bij de plannen voor een flatgebouw in Rotterdam waren meerdere vrouwenorganisaties betrokken. Door zeven betrokken vrouwenorganisaties werden geen praktische eisen gesteld aan het gebouw maar werden wensen genoemd die gericht waren op de sfeer van het gebouw.⁷⁵ Deze wensen waren: 1. Het ontwerp moet de bewoonster vrijheid geven. 2. Huursters uit verschillende sociale posities huisvesten in de flat. 3. Gemeenschappelijke service in de vorm van een restaurant, zodat de bewoonsters altijd beschikking hebben over een voedzame maaltijd. 4. De flat moet toekomstbestendig zijn en werkzaamheden tot een minimum behouden. 5. Het gebouw moet het contact bevorderen tussen de bewoonsters door gezellige hoekjes. Deze wensen omzetten naar een uitvoerbaar ontwerp binnen de bepalingen van de woningwet moet lastig zijn geweest. Om de wensen van de beoogde bewoonsters helder te krijgen en de noodzaak inzichtelijk te maken, werden er diverse woonwensonderzoeken uitgezet in het midden van de jaren vijftig. Deze zijn besproken in *hoofdstuk 1. Woonwensonderzoeken*. De uitkomsten van deze onderzoeken zullen een waardevolle toevoeging zijn geweest om het programma van eisen te kunnen opstellen.

Er waren ook architectes lid van de vrouwenorganisaties die ideeën hadden hoe de huisvesting voor alleenstaande vrouwen er uit zou moeten zien. Architecte Wil Jansen was actief lid van de VBB en betrokken bij de oprichting van de VAC in 1946. Daarnaast was zij bestuurslid van de Vereniging voor Vrouwen met Academische Opleiding (VVAO) van 1945 tot 1953.⁷⁶ Stichting tot Bevordering van de Huisvesting van de Werkende Vrouw enquêteerde leden van de VVAO naar de woonbehoefte voor een flat voor werkende

---

⁷⁵ Heijkoop en Bakker, *De RVS flat*, 45.

⁷⁶ Ibidem, 34.

vrouwen tijdens het bestuursjaar van Jansen.⁷⁷ Jansen gaf ook een lezing voor de leden van de VVAO over een dergelijke flat. Volgens Jansen moest het ontwerp van een flat de bewoonster een zo groot mogelijke vrijheid verzekeren. Door te kiezen voor galerijbouw ontstonden er volgens de architecte als het ware eigen straatjes op verschillende niveaus waardoor ieder bewoner een eigen buitendeur had, daarnaast zou het ontwerp de mogelijkheid bieden om op een ongedwongen manier met elkaar in contact te komen.⁷⁸ Margaret Staal-Kropholler was naast architecte ook actief lid van diverse verenigingen waar zij zich inzette voor praktische woningbouw voor de (huis)vrouw. Zij was voorzitter van de Woningcommissie van de Nederlandse Huishoudraad (NHR) en lid van de Soroptimisten.⁷⁹ Staal-Kropholler gaf regelmatig lezingen over (alleenstaande) vrouwen en wonen aan andere vrouwenorganisaties vanuit de NHR. In 1947 gaf zij lezingen over woningbouw aan de Vereniging Vrouwenbelangen en VBB, en aan de Soroptimisten over flatgebouwen. In 1951 gaf Staal-Kropholler een lezing waarin zij de noodzaak voor een eigen woning hoger vond voor vrouwen dan voor mannen. Volgens haar maakte de verzorgende aard van de vrouw het ongeschikt om bij een gezin in te wonen.⁸⁰ Een man zoekt de huiselijke gezelligheid van zijn hospita op, terwijl een vrouw die zelf wil creëren. Een vrouw moest zelf haar sfeer kunnen bepalen om een voor haar fijn leven te leiden. Daarnaast moest een vrouw ook bezoek kunnen ontvangen zonder rekening te houden met een derde partij, daarom was het essentieel dat de alleenwonende vrouw een eigen keuken had, aldus Staal-Kropholler.

In 1955 werd Staal-Kropholler gevraagd door het Ministerie van Wederopbouw om advies te geven over schetsplattegronden voor woningen voor alleenstaanden.⁸¹ Haar advies baseerde ze op haar eigen kennis als architecte, de blik vanuit de bewoner en in haar advies nam ze enkele antwoorden van het in 1954 gehouden woonwensonderzoek in Den Haag op. Dat het Ministerie advies zocht over plattegronden voor alleenstaandehuisvesting geeft aan dat er vanuit de overheid erkenning voor het probleem komt. Bij de volksvertegenwoordiging van 1953 werd er nadrukkelijk aan de minister gevraagd naar huisvesting voor alleenstaanden, wat uiteindelijk tot een wijziging in de subsidieregeling zou leiden in 1957. Vanuit het Rijk werden namelijk eerder geen woningbouwprojecten

---

⁷⁷ VAC, VVAO, VBB

⁷⁸ Heijkoop en Bakker, *De RVS flat*, 19.

⁷⁹ Van Kessel en Kuperus, *Margaret Staal-Kropholler*, 81.

⁸⁰ *Ibidem*, 85.

⁸¹ Van Kessel en Kuperus, *Margaret Staal-Kropholler*, 90.

gefinancierd die geschikt waren voor alleenstaanden omdat deze woningen niet voldeden aan de eisen van het wederopbouwprogramma. De focus van het wederopbouwprogramma lag op het efficiënt en op grote schaal bouwen van gezinswoningen met geprefabriceerde onderdelen om het grote woningtekort op te vangen.⁸² Daarnaast was de woningwet ook niet ingesteld op andere woningen dan gezinswoningen. In de woningwet was namelijk opgenomen dat er minimaal een ouderslaapkamer in een woning moest zijn, een ruime slaapkamer voor twee personen.⁸³ Iets wat in een klein appartement voor een alleenstaande overbodig was.

Het Ministerie van Volkshuisvesting gaf opdracht in 1957 aan het Bouwcentrum in Rotterdam om een woning van 40m² voor alleenwonenden tussen de 30 en 65 jaar oud te ontwerpen. Het Bouwcentrum onderzocht hoe de bouwsector woningen rationeel, efficiënt en planmatig kon maken.⁸⁴ Het Bouwcentrum bracht de eisen die de overheid stelde voor de wederopbouw informeel en visueel over aan de bouwsector. In 1958 zou de bijdrageregeling van kracht gaan, waarin woningen voor alleenstaanden ook werden opgenomen in de woningwetsector.⁸⁵ Hierdoor kon er voor de bouw van woningen voor alleenstaanden rijkssubsidie worden gekregen. Voor de opdracht voor een huis voor alleenwonende werd een werkgroep opgericht onder leiding van architect H.O. Eckhardt. Hierin namen zes mannen met een achtergrond in volkshuisvesting en drie vrouwen deel, waarvan twee lid waren van de Nederlandse Huishoudraad, de derde lid was van de Stichting Landbouwhuiskundig Onderzoek.⁸⁶ In november 1959 werd de tijdelijke tentoonstelling 'Huis voor één' geopend en uitgelicht in het tijdschrift *Bouw*. In het artikel 'Waar zal ik wonen?' van A. Hellendoorn en G. van Randen werden de resultaten van de eerder gehouden woonwensonderzoeken besproken.⁸⁷ Er werd echter weinig met deze bevindingen uit de woonwensonderzoeken gedaan in het programma van eisen wat de werkgroep had opgesteld. Het van programma van eisen was namelijk gebaseerd op de voorwaarden van de bijdrageregeling van het ministerie. De volgende eisen werden door de werkgroep in het opgesteld: De woning moest een geheel zelfstandige eenheid zijn,

---

⁸² Bosma, e.a., *Bouwen in Nederland*, 606.

⁸³ Atria. Commissie Woongelegenheid Alleenstaanden, Map 1.

⁸⁴ 'Oorsprong', Website Het Bouwcentrum.

⁸⁵ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 302.

⁸⁶ "Huis voor één" 1275-1277.

⁸⁷ Hellendoorn en Van Randen, "Waar zal ik wonen?" 1272-1274.

collectieve voorzieningen werden hierdoor overbodig. Ten tweede had de werkgroep geen bezwaar tegen het combineren van het woongedeelte met het slaapgedeelte, echter uit de woonwensonderzoeken kwam naar voren dat er grote voorkeur was voor een aparte slaapkamer. Hieruit is op te maken dat niet alle wensen van de ondervraagden werden meegenomen door de werkgroep. Ook het samenvoegen van toilet en douchecel was acceptabel volgens de werkgroep. Bovendien vond de werkgroep het belangrijk dat bewoners logés konden ontvangen. Het ontvangen van loges lijkt tegenstrijdig met het advies van de gecombineerde zit-slaapkamer en het schrappen van collectieve voorzieningen.

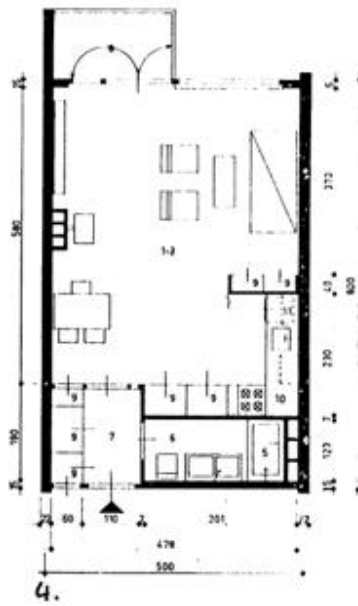
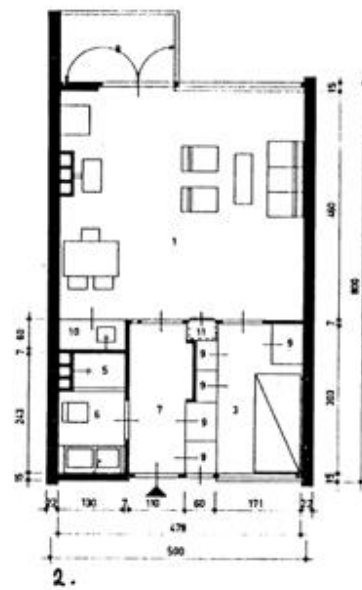
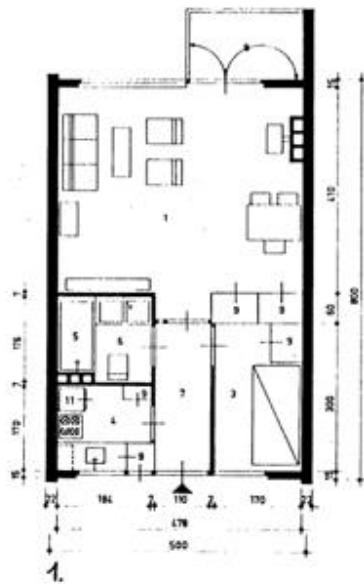
Volgens de werkgroep zou een woning voor een alleenstaande idealiter in het stadscentrum liggen en verhuurd worden voor 50 tot 60 gulden per maand.⁸⁸ De woning zou in complexen van maximaal vier verdiepingen zijn opgenomen, zodat er geen lift nodig was. Voor maximale privacy zouden balkons in een verspringend patroon moeten worden aangebracht. De werkgroep ontwierp zes verschillende plattegrondindelingen, twee met entresol en vier gelijkvloers waarvan er één op schaal werd gemaakt en tentoongesteld in het Bouwcentrum. De basis van de vier gelijkvloerse plattegronden was hetzelfde, 8 bij 5 meter en allen voorzien van een keuken, toilet, douchegelegenheid, kachel, kastruimtes en balkon. In afbeelding 3 zijn plattegronden van de werkgroep te zien. Van links naar rechts op

afb. 3 zijn een plattegrond met afgesloten slaapkamer en een kitchenette, een met afgesloten keuken en afgesloten slaapkamer, een afgesloten keuken en een slaapnis die van het zitgedeelte wordt afgesloten met een gordijn, en een variant met een open indeling. De variant met een slaapnis is uitgevoerd in het Bouwcentrum wat de indruk wekt dat de werkgroep aan een dergelijke indeling de voorkeur geeft (afb 2).

Afb. 2 Interieur modelwoning 'Het Huis voor één'.

⁸⁸ "Huis voor één" 1275-1277.

1. Zitgedeelte
2. -
3. Slaapgedeelte
4. Keuken
5. Douchecel
6. Toilet
7. Hal
8. Balkon
9. Kastruimte
10. Aanrecht
11. Koelkast

Afb. 3 H.O. Eckhardt, plattegronden voor flattypes 'Het Huis voor één'.

4. Gerealiseerde huisvesting

Dit hoofdstuk is geschreven op basis van de casusonderzoeken, deze zijn te vinden in bijlagen IV tot en met XIV. De resultaten van de casusonderzoeken daarnaast zijn inzichtelijk gemaakt in een tabel (bijlage II en III). Dit hoofdstuk houdt grotendeels de indeling van de tabel aan en geeft de verschillen en overeenkomsten aan tussen de huisvestingen.

4.1. Betrokken partijen

Van de twaalf bouwprojecten zijn er zes op initiatief van een vrouwenorganisatie gerealiseerd; Elisabeth Brugsmafat, RVS Flat, Corverbos, Oudenoord 501-621, Koningsbos en Louise Wenthuis. Hiervan is de RVS Flat het enige project dat gerealiseerd is in samenwerkingsverband. De overige vijf werden gerealiseerd door één organisatie. De Gooise afdeling van de VBB realiseerde er twee, Corverbos en Koningsbos. Net zoals de Soroptimisten de Elisabeth Brugsmafat en het Louise Wenthuis beiden realiseerden. In het Louise Wenthuis werd op de bovenste verdieping een zaaltje met keuken voor de Soroptimisten verwezenlijkt zodat zij een vaste vergaderlocatie hadden. De Utrechtse flat Oudenoord 501-621 kwam voort uit de Nederlandse Bond van Maatschappelijke Werkers.

Voor het eerste flatgebouw voor alleenstaande werkende vrouwen, het Oranjehof, kwam het idee vanuit de VBB die een samenwerkingscomité oprichtte met vier andere vrouwenorganisaties. Er werd een samenwerking aangegaan met bouwondernemer Huibert van Saane om een flatgebouw te ontwerpen voor alleenstaande vrouwen en deze te exploiteren. Deze samenwerking liep uiteindelijk stuk vanwege onbekende meningsverschillen waaraan de flat zou moeten voldoen. Van Saane zette het plan zonder het comité door, zij hadden geen inspraak meer. Van Saane realiseerde twintig jaar na de Oranjehof nog een flat voor dezelfde doelgroep, Klokkenhof, weer zonder samenwerking met een vrouwenorganisatie. Woningcorporatie Rochdale liet eenpersoonswoningen opnemen in een groot bouwproject, zij zette zich net als Van Saane in voor betaalbare huisvesting voor groepen voor wie dat lastig was. Het enige bedrijf wat woningen voor eigen werkneemster liet realiseren was N.V. Phillips met Parkflat Theobroma. Paviljoenshof is in opdracht van Firma Gebroeders Luxen en Worst gerealiseerd, er is niet bekend waarom zij dit deden. Ook de initiatiefnemer van Raadshof is onbekend.

De redenen om woningen te realiseren voor alleenstaande, werkende vrouwen

vallen op te delen in drie motieven: om woonruimte te creëren voor vrouwen, woningen creëren voor vrouwen met laag inkomen, of om 'eigen' vrouwen te huisvesten. De basis van de Oranjehof en Elisabeth Brugsmafat lag in het realiseren van een woongebouw voor vrouwen in brede zin. De RVS Flat, Jan Evertsenstraat 201-471 en Louise Wenthuis waren gericht om vrouwen met een laag inkomen de kans op een eigen woning te bieden. Theobroma werd gerealiseerd door Phillips om eigen werknemers te huisvesten, Corverbos en Koningsbos waren bedoeld voor vrouwen die lid waren van de VBB, en Oudenoord was in de basis een initiatief voor huisvesting voor maatschappelijk werkers vanuit de Nederlandse Bond van Maatschappelijk Werkers.

Een aantal architecten werd gevraagd om meer dan één complex te ontwerpen. Meindert Hartman ontwierp de Parkflat Theobroma en Raadshof, die ook beiden in 1953 en Hilversum werden opgeleverd. Hartman's oeuvre vóór 1953 bestond hoofdzakelijk uit villa's, wat bijna het tegenovergestelde is van flats voor vrouwen alleen.⁸⁹ Echtpaar Joop en Koos Pot-Keegstra ontwierpen de Oranjeflat en Elisabeth Brugsmafat. De Oranjehof was de eerste opdracht die het echtpaar samen kreeg na hun huwelijk in 1938.⁹⁰ Joop Pot was van 1932 tot 1936 werkzaam als leiding van de tekenkamer voor het bouwbedrijf van Van Saane, wat waarschijnlijk een aanleiding was voor Van Saane om weer met hem samen te werken.⁹¹ Nadat Pot-Keegstra was afgestudeerd aan de opleiding Bouwkunde in Delft in 1936 gaf zij in een interview aan dat zij hoopte zich te kunnen inzetten voor het ontwerpen van efficiënte en doordachte woningen, waarbij de vrouw niet meer de slaaf is van het huishouden.⁹² Dat is met de Oranjehof en Elisabeth Brugsmafat zeker gelukt omdat er complete woningen met eigen voorzieningen op een klein oppervlak gerealiseerd werd. Echtpaar Pot-Keegstra zou later nog bejaardenwoningen en penitentiair centrum Over-Amstel ontwerpen (Bijlmerbajes), waarbij de ruimte voor één persoon ook centraal staat. Ongetwijfeld zal hun ervaring met de woningen voor alleenstaande vrouwen hierbij van nut zijn geweest.

Naast Koos Pot-Keegstra waren er nog drie vrouwen die een ontwerp hebben gerealiseerd, Helene Hulst-Alexander, Wil Jansen en Margaret Kropholler-Staal. Het is niet bekend hoe Hulst-Alexander de opdracht verkreeg voor Oudenoord 501-621, zij ontwierp

---

⁸⁹ 'Architect M.E. Hartman', Website Clubs Hilversum 2 Wonen.

⁹⁰ Smeets-Klokgieter, *Hulde aan onze kranige architecte!*, 213.

⁹¹ 'Pot, Johan Willem Hindrik Cornelis (Joop) en Pot-Keegstra, Jacoba Froukje (Koos)'. Website Amsterdam Huisvesting.

⁹² Montijn, 'Keegstra, Jacoba Froukje'.

voornamelijk winkelpanden en verbouwingen tijdens haar carrière.⁹³ Jansen en Staal-Kropholler waren beiden actieve leden van vrouwenorganisaties, het is aannemelijk dat de vrouwenorganisaties het prettig vonden om met een gelijkgestemde samen te werken die hun ideeën begreep en ondersteunde, en kennis van bouwen had. Voor beide architectes was een flatgebouw voor alleenstaanden wel een nieuwe opdracht. Jansen haar oeuvre bestond vooral uit fabriekspanden.⁹⁴ Dat van Staal-Kropholler uit interieurs, verbouwingen en villa's.⁹⁵

4.2. Woonkosten

Van de twaalf wooncomplexen waren enkel de appartementen in de Elisabeth Brugsmaf flat koopwoningen, dit was echter niet de bedoeling. Door wijzigingen in de bepalingen van de woningwet was het niet meer mogelijk om financiering voor huurwoningen te krijgen met de tekeningen die waren gemaakt. Om het project door te laten gaan werd er gekozen om het plan voort te zetten als koopappartementen. De financiering verliep via N.V. Bouwkas Noord-Nederlandse Gemeenten, de 145 deelnemende vrouwen hadden een eigen kapitaal nodig tussen de 1760 en 2040 gulden om mee te kunnen doen. Maandelijks betaalde men, inclusief servicekosten 50 tot 62 gulden, afhankelijk van de grootte van het appartement. Na 50 jaar was het appartement afbetaald. Enkel vrouwen met een hoog inkomen of groot kapitaal konden dit betalen. Ook voor de realisatie van het Koningsbos was startkapitaal nodig, de tweeënveertig eerste bewoners moesten elk duizend gulden inleggen als inschrijfgeld bestemd voor het startkapitaal. De woningen in het Koningsbos waren echter geen koopwoningen maar huurwoningen tussen de 85 en 100 gulden. De bewoner kreeg de eerste tien jaar, ieder jaar honderd gulden terug van het inschrijfgeld.

De overige wooncomplexen waren huurwoningen, de huurprijzen die zijn opgenomen in de tabel in bijlage II zijn de prijzen die werden gevraagd aan de eerste bewoners ten tijde van de oplevering. Gemiddeld genomen betaalde men tussen de 70 en 84 gulden huur.

---

⁹³ Den Boer, Van Santen en Willemsen, *Utrecht bouwt 1945-1975*, 46.

⁹⁴ Smeets, 'Willy Jansen, een ondernemende architecte uit Schiedam' 84-89.

⁹⁵ Kessel en Kuperus, *Margaret Staal-Kropholler, architect*, 95.

4.3. Woonvorm

De helft van de complexen die zijn gerealiseerd voor alleenstaande vrouwen zijn in de vorm van een galerijflat, verschillend van drie tot tien woonlagen. Tot vier bouwlagen zijn deze vaak voorzien van glas. In de gevallen van hoogbouwflats zijn de galerijen open. Twee projecten, Paviljoenshof en Raadshof, zijn als een hofje opgezet. Beide hebben een asymmetrisch zadeldak, waardoor er een slaapvide waar men rechtop kon staan gerealiseerd kon worden. De overige wooncomplexen zijn flats met middengang of een combinatie van galerij en middengang.

Bij de oplevering van de flats waren er zes wooncomplexen waar enkel vrouwen mochten intrekken, Oranjehof, Paviljoenshof, Raadshof, Elisabeth Brugsmaflat, Corverbos en Klokkenhof. Het idee om alleen vrouwen te huisvesten werd in ieder geval, al dan niet verplicht, los gelaten bij RVS Flat, Oudenoord 501-621, Koningsbos en Louise Wenthuis. In het geval van de RVS Flat zijn relatief veel driekamerappartementen gerealiseerd. Van de 160 woningen zijn er 100 met drie kamers, die dus niet aan de alleenstaande vrouw werd verhuurd. Ook Parkflat Theobroma en de flats op de Jan Evertsenstraat waren niet uitsluitend bedoeld voor alleenstaande vrouwen, hier waren al vanaf het begin van de plannen voor een gemengde bewonersgroep van gezinnen, koppels en alleenstaanden.

Bij Parkflat Theobroma en Jan Evertsenstraat 201-471 is aan het exterieur te zien waar de woningen voor alleenstaanden zijn. Parkflat Theobroma bestaat uit drie vleugels opgezet in een T-vorm in verschillende hoogtes. In ieder vleugel was een ander soort woning, waarbij de vleugel met drie woonlagen bestemd was voor de alleenstaanden. In de linkervleugel op afb. 4 zijn vijf gezinswoningen en de rechtervleugel drie bungalows gebouwd. Beiden zijn voorzien van twee slaapkamers en daarmee bestemd voor gezinnen. Bij de vier identieke flats op de Jan Evertsenstraat zijn de onderste vier woonlagen opgezet als portiekflats voor gezinnen. De bovenste drie bouwlagen zijn bereikbaar met een centraal trappenhuis die uitkomt op galerijen. De scheiding tussen gezinnen en alleenstaanden wordt extra benadrukt met groene balkons voor bij de portiekflats en een gele galerijbalustrade en gele betimmering rond de noodtrap voor de alleenstaanden te (afb. 5).

Afb. 4 Hilversum, Parkflat Theobroma, 1953, M.E. Hartman.

Afb. 5 Amsterdam, Jan Evertsenflat 201-471, 1959-1960, H. Knijptijzer.

Van niet alle flats is bekend wat voor specifieke eisen er gesteld werden aan de alleenstaanden. Over het algemeen moest de alleenstaanden een regelmatig inkomen hebben of genoeg kapitaal om de woonvesting te kunnen betalen. Voor de bewoners van de RVS Flat gold in eerste instantie een minimum leeftijd van 40 jaar, maar deze werd nog voor de oplevering verplaatst naar 30, zodat jonge werkkrachten in Rotterdam konden blijven wonen. In de Jan Evertsenflats moest men minimaal 35 jaar zijn, in het Louise Wenthuis tussen de 30 en 65, in de Klokkenhof tussen 35 en 50 jaar. Over het algemeen mocht men niet ouder zijn dan 65, omdat men dan als bejaarde werd beschouwd. Van de RVS Flat en Klokkenhof is bekend dat de alleenstaande vrouwen voorafgaand werden ondervraagd of zij wel keurig genoeg waren. Wanneer een alleenstaande in het huwelijksbootje stapte, moest zij de Oranjehof, RVS Flat, Louise Wenthuis of Klokkenhof verlaten. In de Elisabeth Brugsmafat, Corverbos en Koningsbos was men coulanter, de echtgenoot mocht (tijdelijk) intrekken in de woning van de huurster, kinderen werden echter niet toegestaan. Verder heeft Corverbos een huisdierenreglement, waarin papegaaien en katten verboden waren, alleen kleine mannelijke hondjes waren welkom. De Oranjehof had de meest specifieke regels wat betref bezoekers, deze worden later beschreven. In de Oranjehof golden ook regels over het buiten drogen van de was, hier werd op gecontroleerd door de conciërge dat dit na middernacht niet buiten hing.

4.4. De eigen woning

De meerderheid van de woningen die gerealiseerd werden voor alleenstaanden bestaan uit tweekamerappartementen. De hofjeswoningen met de slaapvide worden ook gezien als tweekamerappartementen omdat de slaapruijnte is afgescheiden van het zitkamergedeelte. In de flats waar ook driekamerappartementen zijn opgenomen waren deze bestemd voor koppels of incomplete gezinnen. De alleenstaanden woonden dus in één- of tweekamerappartementen. Voor ieder een eigen voordeur gaat in het geval van het Paviljoenshof niet op, hier delen twee bewoners een centraal halletje waarin hun eigen voordeur en meters zijn gevestigd.

Als er naar de plattegronden van de woningen voor alleenstaanden wordt gekeken (voor de Klokkenhof is geen plattegrond gevonden) is de indeling vrijwel overal hetzelfde. Men komt binnen in een halletje waaraan een afgesloten keuken is gelegen. Ieder woning heeft een volwaardige, maar beknopte keuken. In sommige gevallen is ook bekend welke

keuken en welke apparatuur werd geplaatst. Bruynzeelkeukens in het type Monta ontworpen door Piet Zwart waren in ieder geval geplaatst in de Oranjehof, Elisabeth Brugsmaflat en Raadshof. De meest gebruikelijke opstelling was de wasbak in het midden, daaronder ruimte voor een vuilnisemmer, aan weerszijden een keukenkastje, laatje en uitschuifbare snijplank. De bovenkastjes verschillen per complex. Sommige woningen werden verhuurd inclusief koelkast en kookplaat. Alle woningen hebben eigen sanitaire voorzieningen in de vorm van een toilet en douchegelegenheid. Om ruimte te besparen heeft de meerderheid geen afgesloten toilet, maar is deze samengevoegd in een badkamer. In Paviljoenshof en Jan Evertsenstraat 201-471 hebben de bewoonsters een lavet om zich te wassen. De persoonlijke wasgelegenheid in de Jan Evertsenflats is het meest sober, de badkamer heeft namelijk geen vaste wastafel en is niet betegeld. Het lavet zal hier als multifunctionele voorziening zijn aangebracht. Bijna alle woningen hebben een eigen buitenruimte, variërend van Frans balkon, loggia of uitstekend balkon. De hofjeswoningen hebben een eigen terras. Enkel de woningen aan de achterzijde van het Louise Wenthuis hebben geen eigen balkon.

4.5. Locatie

De stedelijke locatie waar de flats zijn gevestigd zijn opvallend vaak aan een druk verkeersknooppunt buiten de stadscentra. Een reden hiervoor kan zijn dat deze plekken percelen minder gewild waren, niet groot genoeg werden bevonden om gezinnen te huisvesten of met het oog op veiligheid voor kinderen ongeschikt voor gezinnen werd bevonden. Het uitzicht vanuit de woningen ligt door de locatie vaak ook op het verkeer. Toch zijn er ook complexen waar (gedeeltelijk) uitzicht was op een binnentuin, bos of zelfs zee.

4.6. Overige voorzieningen

In de Oranjehof, Elisabeth Brugsmaflat, Corverbos en Louise Wenthuis zijn inwonende huismeesters. De woonruimte hiervoor is gericht op een echtpaar en dus groter dan de woningen voor alleenstaanden. De conciërgewoning van Oranjehof is in het voorgebouw, en verbonden met de portiersloge aansluitend op de hoofdingang. De conciërgewoning van het Louise Wenthuis bevindt zich op de hoek van de linkervleugel en heeft een eigen voordeur aan de straat. In het Corverbos is deze op de hoek van de korte vleugel met een eigen voordeur. De woningen zijn gescheiden van het trappenhuis van de flatbewoners. Het is niet

bekend waar de conciërgewoning in de Elisabeth Brugsmaf flat zich bevindt. Het hebben van een inwonende huismeester was enerzijds bedoeld voor onderhoud en het oplossen van calamiteiten, anderzijds voor veiligheid. In de Oranjehof was de conciërge daarnaast ook portier, bezoekers moesten zich bij hem inschrijven en vermelden voor wie zij kwamen. De huismeester belde dan de desbetreffende bewoonster op om na te vragen of dit een gewenste gast was. Wanneer de gast na 11 uur 's avonds nog niet was uitgeschreven, werd er aangeklopt bij de bewoonster. In de Oranjehof nam de conciërge ook boodschappen en pakketten aan. In de Elisabeth Brugsmaf flat was naast een inwonende huismeester tijdens kantooruren ook een portier aanwezig.⁹⁶ Daarnaast zijn in de Elisabeth Brugsmaf flat spionnen aangebracht in de voordeuren van de bewoonders om zicht te hebben wie er voor de deur staat.⁹⁷

In vijf flats had iedere woning een eigen meterkast om het verbruikte gas, water of elektriciteit te kunnen afmeten. Deze meterkasten waren vanaf de gang of galerij bereikbaar, waarmee ruimte werd bespaard in de woning en de bewoonster ook niet altijd thuis hoefde te zijn wanneer deze afgelezen moesten worden. Het idee dat de alleenstaande, werkende vrouw overdag niet thuis is, is in de RVS Flat en Oudenoord 501-621 meegenomen in het ontwerp. Hier heeft iedere woning een boodschappenkast met doorgeefluik die vanaf de galerij te bereiken is door een leverancier. De leverancier kon hier boodschappen inzetten, de bewoonster kon deze dan weer vanuit haar keuken uit de kast pakken. Dit betekende wel dat het trappenhuis en de galerij voor iedereen toegankelijk waren. In de Oudenoord konden de bewoonders gebruik maken van een maaltijdservice van een lunchroom die in de plint gevestigd was. In de Oranjehof was een eigen restaurant waar alleen bewoonders konden eten. Deze bleek echter niet rendabel en werd gesloten in 1955. Naar aanleiding van het slechtlopende restaurant in de Oranjehof werd een restaurant uit het ontwerp van de RVS Flat geschrapt. In de Elisabeth Brugsmaf flat was een recreatiezaal om het onderlinge contact te stimuleren. In het Louise Wenthuis waren op de tussenverdiepingen zitjes gecreëerd met hetzelfde doel. Voor musicerende bewoners zijn in het Louise Wenthuis vier hoekappartementen op de bovenste verdieping extra geïsoleerd zodat deze geluidsdicht waren. Extra bergruimte elders in het gebouw werd niet gerealiseerd voor Paviljoenshof, Parkflat Theobroma, Jan Evertsenflats en het Klokkenhof. In

---

⁹⁶ Bentinck en Vos 277

⁹⁷ Zwart, *Een eigen voordeur voor de alleenstaande vrouw. Pagina nummers onbekend.*

vijf complexen was ruimte gecreëerd om een rijwiel te stallen. In de RVS Flat, Koningsbos en Louise Wenthuis kon men een garage voor de auto huren.

Ondanks dat de bewoonsters klein woonden konden zij in sommige flats wel logés ontvangen, in vijf flats (Oranjehof, Elisabeth Brugsmafat, Corverbos, Koningsbos, en Louise Wenthuis) konden bewoners voor korte periodes logeerkamers huren voor hun gasten. Een andere voorziening die tegen betaling kon worden afgenomen was in vier flats gemeenschappelijke was- en droogruimte voor het wasgoed. Dit kon op de begane grond van Oranjehof, Elisabeth Brugsmafat, Corverbos en Koningsbos. Ten slotte waren er nog enkele flats waarin winkelruimtes voor de eigen bewoonsters was opgenomen, er was een toko in de Oranjehof, en in het Louise Wenthuis waren twee winkeltjes.

5. Conclusie

Om een concluderend antwoord te geven op de hoofdvraag, zullen eerst drie deelvragen worden beantwoord.

Deelvraag 1: Waaraan zou een woning voor alleenstaande werkende vrouwen idealiter aan voldoen op basis van woonwensonderzoeken?

Tussen 1953 en 1956 werden in de grote steden onderzoeken opgezet om te inventariseren hoe de alleenstaande vrouw woonde, en hoe zij zou willen wonen. Dit werd gedaan omdat door verschillende vrouwenorganisaties de huisvestingsproblemen van vrouwen zorgelijk werden bevonden. De woonwensonderzoeken geven duidelijke inzichten in de woonwensen van alleenstaande vrouwen, 7082 alleenstaanden uit zestien verschillende steden gaven antwoord op de enquêtes. De wensen voor een eigen woning zijn gebaseerd op de onderzoeken van het overkoepelende orgaan van Haagse vrouwenorganisaties 'Contact', Amsterdamse Commissie Bevordering Woongelengheid Alleenstaanden, en Landelijke Commissie Woongelengheid Alleenstaanden.

Volgens alleenstaande, werkende vrouwen die de deelnamen aan de woonwensonderzoeken zou de eigen woning idealiter een huurwoning in een flat zijn waar zowel mannen als vrouwen konden wonen. De ondervraagde vrouwen wenste overduidelijk geen flat die bedoeld was voor alleenstaande vrouwen, dit wordt in de drie woonwensonderzoeken bevestigd. De voorkeurslocatie van de huisvesting was net buiten het stadscentrum, in wijken die goed stonden aangeschreven. Vanuit deze wijken was het werk namelijk ook goed bereikbaar. De eigen woning zou idealiter bestaan uit twee kamers, dit hield in dat de woning een aparte slaapkamer bevatte. Het liefst met de zitkamer aan de straatkant en tevens zonnzijde. Een eigen keuken om zelf maaltijden in te bereiden was zo goed als een vereiste. Hiermee kon de behoefte om een eigen huishouden te runnen worden vervuld. Als badgelegenheid werd een eigen douchecel geprefereerd. Extra bergruimte en een rijwielstalling waren voorzieningen die geapprecieerd werden. Voor een dergelijke woning zou men tussen de 30 en 60 gulden per maand willen betalen. Hieruit is op te maken dat alleenstaande vrouwen een eigen woning wenste waar zij vrij kon leven, zij hadden geen behoefte aan collectieve voorzieningen.

Deelvraag 2: Wat was de invloed van vrouwenorganisaties op de huisvesting voor alleenstaande vrouwen in de periode 1940 en 1965?

Er ontstonden steeds meer en verschillende vrouwenorganisaties in Nederland gericht op werkende vrouwen en vrouwen die zich wilden inzetten voor elkaar vanaf de jaren twintig. Per gemeente of stad werden lokale afdelingen opgericht van landelijke vrouwenorganisaties waardoor er plaatselijk actie ondernomen kon worden en leden elkaar eenvoudiger leerden kennen. De huisvestingssituatie van de alleenstaande werkende vrouw op kamers vonden de vrouwenorganisaties onhoudbaar, onwenselijk en oneerlijk. Onhoudbaar, omdat er een steeds groter tekort aan huisvesting was voor alleenstaande vrouwen, waardoor de beschikbare woonruimte steeds duurder werd. Onwenselijk, omdat een vrouw recht had op privacy en een eigen thuis nodig had waar zij zichzelf kon zijn. Oneerlijk, omdat de overheid zich niet inzette voor alleenstaanden door enkel woningen voor gezinnen te laten bouwen en hier subsidie voor te geven, en de inkomens van alleenstaanden hoger belastten. De vrouwenorganisaties oefenden hun invloed uit via lezingen, publicaties en door zich in de lokale politiek hoorbaar te maken om zoveel mogelijk aandacht te vragen voor de huisvestingsproblemen. Om de noodzaak en wensen van de doelgroep voor de huisvesting inzichtelijk te maken werden woonwensonderzoeken uitgezet. Door de inspanningen van de vrouwenorganisaties erkende het Ministerie van Volkshuisvesting in 1957 dat er ook voor alleenstaanden gebouwd moest worden. In 1958 ging dan ook de bijdrageregeling in waarin werd opgenomen dat woningen voor alleenstaanden ook rijkssubsidie konden krijgen. Het Ministerie gaf Bouwcentrum Rotterdam de opdracht om een huis voor alleenwonende te ontwerpen. De modelwoning in de tentoonstelling 'Huis voor één' bestond uit een afgesloten keuken en een zitslaapkamer met slaapnis. Ondanks dat de werkgroep wist dat alleenwonenden liever een aparte slaapkamer wilden hebben, werd dat niet tentoongesteld. Doordat het Bouwcentrum de bouwsector informeel de eisen van de overheid overbracht, leek het dat vanuit hen de voorkeur werd gegeven aan éénkamerwoningen.

Deelvraag 3: Wat zijn de kenmerken van de bouwprojecten voor alleenstaande vrouwen die gerealiseerd werden tussen 1940-1965?

In de casusonderzoeken zijn twaalf bouwprojecten onderzocht die zijn gebouwd voor alleenstaande, werkende vrouwen, namelijk: Oranjehof, Amsterdam (1941-1942),

Paviljoenshof, Leiden (1951-1953), Parkflat Theobroma, Hilversum (1953), Raadshof, Hilversum (1953), RVS Flat, Rotterdam (1956-1958), Corverbos, Hilversum (1957), Elisabeth Brugsmafat, Den Haag (1957), Oudenoord 501-621, Utrecht (1958), Jan Evertsenstraat 201-471, Amsterdam (1960), Koningsbos, Bussum (1960), Louise Wenthuis, Amsterdam (1961-1963) en Klokkenhof, Amsterdam (1962). De insteek van deze plannen hadden allen gemeen dat bij het initiatief het plan was om hier alleenstaande, werkende vrouwen in te huisvesten. Door middel van een tabel is inzichtelijk gemaakt wat de kenmerken van de bouwprojecten zijn. In de tabel komen de overeenkomsten en verschillen duidelijk naar voren.

De redenen om woningen te realiseren voor alleenstaande, werkende vrouwen vallen op te delen in drie motieven: om woonruimte te creëren voor vrouwen, woningen creëren voor vrouwen met laag inkomen, of om 'eigen' vrouwen van een vrouwenorganisatie of bedrijf te huisvesten. Het was echter niet zo dat in de laatste categorie enkel vrouwen vanuit een organisatie of bedrijf kwamen te wonen. Dit gebeurde alleen bij het Corverbos en Parkflat Theobroma. Bij de oplevering van de flats waren er zes wooncomplexen waar enkel vrouwen mochten intrekken, hiervan waren er twee, Elisabeth Brugsmafat en Corverbos, op initiatief van een vrouwenorganisatie gerealiseerd.

De locatie van de huisvestingen zijn allen buiten de stadscentra van de verschillende steden, de meeste hebben uitzicht op verkeer. De helft van de complexen die zijn gerealiseerd voor alleenstaande vrouwen zijn in de vorm van een galerijflat, verschillend van drie tot tien woonlagen. Volgens architecte Wil Jansen droegen galerijflats bij aan het gevoel van vrijheid, omdat de galerijen als verticale straatjes gezien konden worden. Twee projecten zijn als een hofje met huisjes opgezet. De overige wooncomplexen zijn flats met middengang of een combinatie van galerij en middengang. De meerderheid van de woningen die gerealiseerd werden voor alleenstaanden bestaan uit tweekamerappartementen. De hofjeswoningen met de slaapvide worden ook gezien als tweekamerappartementen omdat de slaapruijme is afgescheiden van het zitkamergedeelte. Iedere woning heeft een volwaardige, maar beknopte keuken die afgesloten kan worden van het zitkamergedeelte. Alle woningen hebben eigen sanitaire voorzieningen in de vorm van toilet en een wasgelegenheid. Ook hebben de bewoners in alle wooncomplexen toegang tot een eigen buitenruimte in de vorm van balkon of terras. In tien van de twaalf complexen heeft de bewoner een extra bergruimte in het complex. Vier complexen hebben een inwonend conciërge-echtpaar, in deze complexen woonden uitsluitend alleenstaanden. In

vijf complexen waren er logeerkamers aanwezig, ook hier woonden enkel alleenstaanden. Gemiddeld genomen betaalde men tussen de 70 en 84 gulden huur per maand waarbij de prijs op basis van de grootte van de woning en ligging kon wisselen. Bij vier wooncomplexen moest de alleenstaande de woning verlaten wanneer men trouwde.

De hoofdvraag *In hoeverre zijn de woonwensen van alleenstaande, werkende vrouwen terug te vinden in de functie en indeling van bouwprojecten gerealiseerd voor alleenstaande werkende vrouwen in de periode 1940-1965?* kan als volgt worden beantwoord: uit deelvraag 1 blijkt dat alleenstaande, werkende vrouwen in een huurwoning in flat wilden wonen waar niet alleen vrouwen woonden. Hun eigen woning bestond idealiter uit twee kamers en had een eigen keuken en douchegelegenheid. De ideale flat heeft bergruimte en een rijwielstalling. Hiervoor wilden zij tussen de 30 en 60 gulden per maand betalen.

Niet alle wensen zijn behaald in alle wooncomplexen, wel heeft iedere woning een eigen keuken en eigen sanitaire voorzieningen in de vorm van toilet en douchegelegenheid. Dit zijn twee elementen in een woning waarmee de zelfstandigheid en privacy van de bewoner werden gerealiseerd. Door de keuken en sanitaire voorzieningen kon de bewoonster echt een eigen home creëren. Vooral na een leven lang op kamers te hebben gewoond, moet het een verademing zijn geweest om zelf te kunnen bepalen wat en wanneer er werd gekookt, of hoe lang er werd gedoucht.

Van de twaalf onderzochte wooncomplexen zijn er 10 gerealiseerd als flat. Van die tien flats zijn er vijf waar ook mannen, koppels en gezinnen mochten wonen. In deze flatgebouwen (Parkflat Theobroma, RVS Flat, Oudenoord 501-621, Jan Evertsenstraat 201-471 en Louise Wenthuis) is de meerderheid van de appartementen uitgevoerd met een zitkamer en aparte slaapkamer. Ook hebben deze allen een eigen keuken, toilet en douchegelegenheid. Waar de bewoner toegang had tot extra bergruimte en rijwielstalling is van deze vijf flats echter alleen in Parkflat Theobroma en Louise Wenthuis. Ook de locaties van deze flats zijn passend bij de behoefte van de ondervraagden. Parkflat Theobroma was voor werknemers van N.V. Phillips gebouwd en lag niet ver van de werkgelegenheid vandaan en het centrum van Hilversum. Het Louise Wenthuis ligt nabij het stadscentrum, aan een druk verkeersknooppunt waardoor werkgelegenheid ook makkelijk bereikt kon worden. Van Parkflat Theobroma is niet bekend hoeveel de huurprijs bedroeg. De huurprijzen van het Louise Wenthuis lagen tussen de 60 en 115 gulden per maand, waarbij

de huurprijs was gebaseerd op de grote van de kamer en de ligging. Een tweekamerappartement zal waarschijnlijk niet verhuurd zijn voor het minimale bedrag van 60 gulden. Hiermee was het Louise Wenthuis dus eigenlijk boven budget van de alleenstaanden uit het woonwensonderzoek omdat zij tussen de 30 en 60 gulden wilden betalen. De enige woningen die binnen het budget vielen waren die in het Corverbos, hier mochten echter alleen werkende vrouwen wonen, verder voldoet het Corverbos aan alle eerder genoemde eisen.

Wanneer naar de resultaten van het woonwensonderzoek van 1954 in Den Haag wordt gekeken, kan er geconcludeerd worden dat daar gedeeltelijk aan de wensen is voldaan met het bouwen van de Elisabeth Brugsmaflat. In Den Haag wenste de vrouwen een huurwoning in een gemengde flat of een gewone grondgebonden woning tussen de gezinnen. De huisvesting zou buiten het stadscentrum in een wijk nabij het werk liggen. De woning zou twee kamers, eigen keuken en douche hebben. In de flat zouden ruimtes moeten zijn voor het drogen van de was, bergruimte en fietsenstalling. De flat voldoet aan alle woningeseisen en de locatie is in een gewenste buurt. Echter, zijn de woningen in de flat koopwoningen, iets wat de ondervraagde vrouwen niet wenste. Bovendien waren slechts 22 van de 1788 ondervraagden in Den Haag kapitaalkrchtig genoeg om een flat te kunnen kopen. Het is bijzonder dat het gelukt is om de Elisabeth Brugsmaflat te realiseren in 1955-1957, omdat er voorafgaand aan de bouw 145 kopers voor nodig waren.

Uit het in 1956 gepubliceerde onderzoek *Woontoestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam* blijkt dat de alleenstaande vrouwen in Amsterdam het liefst in een woning in een woonblok nabij het centrum wilden wonen. Het willen wonen in een woonblok gaat tegen de resultaten in van de rest van de enquêtes waarbij juist een flat werd geprefereerd. Een flat kan minder gewenst zijn doordat dit destijds een nieuwe woonvorm was. In het woonblok woonde men idealiter met een gemengde samenstelling. De woning zelf zou bij voorkeur uit een zitkamer en aparte slaapkamer bestaan, met eigen keuken en sanitair. De huur die zij wilden betalen voor een woning in een bouwblok was 47 gulden per maand of 58 gulden voor een flat.

In Amsterdam werden vier wooncomplexen gerealiseerd, Oranjehof, Jan Evertsenstraat 201-471, Louise Wenthuis en Klokkenhof, dit zijn allen flatgebouwen. Er werd dus niet aan de wens van een woonblok voldaan. Alle flats hebben een eigen keuken en sanitair, in lijn met de wensen van de alleenstaande vrouwen. In de Oranjehof, Jan

Evertsenstraat en Louise Wenthuis zijn een- en tweekamerappartementen aanwezig, het Klokkenhof bestaat enkel uit eenkamerappartementen. Hiermee is de Klokkenhof de minst aantrekkelijke flat. Behalve de huurprijs van de Oranjehof, zijn de gevraagde huurprijzen van de flats boven het gewenste budget. Wanneer er naar locatie wordt gekeken zijn alle flatgebouwen gesitueerd buiten het centrum, nabij de stadsring, wat wenselijk was.

In de wederopbouw periode zijn verschillende woningen gerealiseerd voor alleenstaande vrouwen. Deze woningen voldoen aan een groot deel van de wensen, echter is er geen woningcomplex gevonden die aan alle eisen voldoet. Het voornaamste is dat er woningen werden gerealiseerd waar de alleenstaande vrouw zich thuis kon voelen, gasten kon ontvangen en kon genieten van haar privacy.

Een suggestie voor een verder onderzoek zou kunnen zijn hoe de bewoonsters de gerealiseerde huisvesting ervaren en of deze toereikend werd bevonden. Een voorstel voor een onderzoek zou naar HAT-eenheden, Huisvesting Alleenstaanden en Tweepersoonshuishoudens, kunnen zijn.⁹⁸ HAT-eenheden zijn kleine appartementen die werden gebouwd tussen 1975 en 1995 om de woningnood voor alleenstaanden en koppels op te lossen. Er kan worden onderzocht of er een relatie is tussen de plattegronden en voorzieningen van de gebouwen voor vrouwen, en of de HAT-eenheden eenzelfde soort aanjager hadden als de vrouwenorganisaties.

Een laatste suggestie is onderzoek naar welke van de gerealiseerde bouwprojecten aangemerkt zouden kunnen worden als wederopbouwmonument. De vrouwenorganisaties die betrokken waren bij de ontwikkelingen rondom bouwprojecten voor alleenstaande vrouwen bleven zich optimistisch inzetten voor hun projecten. De meeste van de projecten die werden gerealiseerd zijn opgeleverd in de vorm van flatgebouwen, daarnaast werden er kleine woningen voorzien van alle gemakken gevraagd, dit alles met een klein budget. Een nieuwe, uitdagende opdracht voor architecten destijds. Hiermee sluiten de gerealiseerde gebouwen aan op de omschrijving van Wederopbouwperiode van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed die zij kenmerken als een periode van optimisme en vernieuwing. De woningen voor alleenstaanden passen ook in de nieuwe bouwtypen die werden ontwikkeld tussen 1940 en 1965 voor specifieke bewonersdoelgroepen die ontstonden door veranderingen in de samenleving.

---

⁹⁸ 'De nota HAT', Website Acram.

6. Literatuurlijst

'Architect M.E. Hartman', Clubs Hilversum 2 Wonen. Geraadpleegd 25 juli 2022, https://hilversum2.clubs.nl/nieuws/detail/2021844_architect-me-hartman.

'Appartementen voor alleenwonenden te Leiden'. *Bouw* (1952)40: 740-741.

Atria kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. Commissie Woongelegenheden Alleenstaanden, Map 1. *Betoog huisvesting alleenstaanden 1-10*.

Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, Archief Commissie Woongelegenheden Alleenstaanden 1. Gesprek met mej. Van Leeuwen.

Bentinck, Salomé en Annerieke Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer, de huisvesting van alleenstaande vrouwen 1850-1965*. Afstudeerrapport bouwkunde T.H. Delft, 1981.

Bibeb, pseudoniem van Elisabeth Maria Lampe-Soutberg, "Recht op eigen huis voor alleenstaande vrouw." *Vrij Nederland*, 6 november 1954. Via Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam, 814 Inventaris van het Archief van de Bouwonderneming Jordaan N.V., 3.85-86, Stukken betreffende de Commissie 'Bevordering Woongelegenheden Alleenstaanden te Amsterdam'. Geraadpleegd 17 maart 2022, <https://archieff.amsterdam/inventarissen/scans/814/3.5.1/start/40/limit/10/highlight/8>.

Biegel, Anne. "Een plekje helemaal voor zichzelf." *Beatrijs; katholiek weekblad voor de vrouw*, 18(1960)35: 8-9. Geraadpleegd op Delpher op 07 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKDC07:006803009:00001>.

Boer, Arjan den, Bettina van Santen en Ronald Willemsen. *Utrecht bouwt 1945-1975*. Utrecht: Matrijs, 2019.

Bommer, 'Huisvesting voor alleenstaanden'. *Bouw* 14(1959)45: 1270-1271.

Brink-Poort, van, "Het woonprobleem van de alleenstaande vrouw." *Vrouwenbelangen*, 18(1953)5: 31, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMATR06:003229016:00001> (geraadpleegd op Delpher op 2 augustus 2022).

Bosma, Koos, e.a. *Bouwen in Nederland 600-2000*. Zwolle: Waanders Uitgevers, 2007.

Bro, Henning. "Kollektivhuse – Hovedstaden på forkant." *Kulturstudier*, 1(1), 100-131.
<https://doi.org/10.7146/ks.v1i1.3885> (geraadpleegd 30 mei 2022).

Bruijn, Jeanne de. *Haar werk: Vrouwenarbeid en arbeidssociologie in historisch en emancipatorisch perspectief*. Amsterdam: SUA, 1989.

Bosma, Koos, e.a. *Bouwen in Nederland 600-2000*. Zwolle: Waanders Uitgevers, 2007.

Bruijn, Jeanne de. *Haar werk: Vrouwenarbeid en arbeidssociologie in historisch en emancipatorisch perspectief*. Amsterdam: SUA, 1989.

Commissie Bevordering Woongelegenheden Alleenstaanden Amsterdam. *Woontoestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam*. Amsterdam: Commissie "Bevordering Woongelegenheden Alleenstaanden Amsterdam", 1956.

"De flat voor de werkende vrouw", *Haagse Post*. 2 mei 1953.

'De Motie-Tendeloo en de werkende getrouwde vrouw'. *IsGeschiedenis*. Geraadpleegd 25 februari 2022. <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-motie-tendeloo-en-de-werkende-getrouwde-vrouw>.

Den Dikken, Arie. Red. *Architecten van Hilversum. Hilversum 2: Planmatige ontwikkeling en huisvesting (1915-1940)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2022.

'De Nota HAT', Acram. Geraadpleegd 14 augustus 2022. <https://arcam.nl/architectuur-gids/hat-eenheid-jacob-catskade/>.

'Deugdame vrouwen aan het Surinameplein'. Gemeente Amsterdam. Geraadpleegd 4 augustus 2022, <https://www.amsterdam.nl/kunst-cultuur/monumenten/erfgoed-week/klokkenhof/>.

'Eerste feministische golf'. Atria Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis. Geraadpleegd 21 december 2021. <https://atria.nl/tag/eerste-feministische-golf/?page=1>.

'Eindverslag v.d. landelijke commissie woongelegenheden alleenstaanden.' *Bulletin van de Nederlandse Vrouwenbond van Vrouwen werkzaam in Bedrijf en Beroep*, (1957)45: 6-11. Geraadpleegd op Delpher op 28 juli 2022.
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMATRO6:003226046:00001>

'Elisabeth Brugsma Flat'. Elisabeth Brugsma Flat. Geraadpleegd 20 juli 2022.

<http://elisabethbrugsmaflat.nl/>.

"Enquête naar woningprobleem bij alleenstaande vrouwen, Bedoeling overheid door feiten te overtuigen van rechten" *Parool*, 19 oktober 1954. Via Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam, 814 Inventaris van het Archief van de Bouwonderneming Jordaan N.V., 3.85-86, Stukken betreffende de Commissie 'Bevordering Woongelegenheden Alleenstaanden te Amsterdam', Geraadpleegd 15 maart 2022,

<https://archieff.amsterdam/inventarissen/scans/814/3.5.1/start/750/limit/10/highlight/5>.

Flatgebouw Oranjarahof (Amsterdam)'. Het Nieuwe Instituut. Geraadpleegd 25 mei 2022.

<https://zoeken.hetnieuweinstituut.nl/nl/projecten/detail/84fd5235-baef-51ee-b764-d94707472ca8>.

"Flat voor de vrouw". *Algemeen Handelsblad*, 21 juli 1955. Geraadpleegd op Delpher op 02 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000041287:mpeg21:p002>.

Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Signatuur 51878, Onderzoek naar de woontoestand en woonbehoeften van alleenwonende en werkende vrouwen te 's-Gravenhage, 1955.

Heijkoop, Anita en Jacco Bakker, *De RVS flat, Schone beloning voor vasthoudendheid in Rotterdam*. Rotterdam: De Maasstad, 2010.

Het Nieuwe Instituut, POTK0141,175d1. *Brief*.

Het Nieuwe Instituut, POTK0141,175d7. Zwart, Regina. "Een eigen voordeur voor de alleenstaande vrouw".

Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief Pot, J.W.H.C en Pot-Keegstra, J.F., POTK0142, 175t2, promotieboekje *Een eigen domein voor de zelfstandige vrouw*, uitgegeven door N.V. Bouwkas.

Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief Pot, J.W.H.C en Pot-Keegstra, J.F., POTK0242, d131-d136, Promotieboekje *Een klein huis maar het mijne*, uitgegeven door Bouwbedrijf H. van Saane bij Kampft & Helm, Amsterdam.

Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Signatuur 51878, Onderzoek naar de woontoestand en woonbehoeften van alleenwonende en werkende vrouwen te 's-Gravenhage, 1955.

Hellendoorn, A. en G. Van Randen, "Waar zal ik wonen?" *Bouw* 14(1959)45: 1272-1274.

“Hoe staat het met de woning voor de alleenstaanden?” 87-88. *Vrouwenbelangen*, 19(1954)12: 87-88, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMATRO6:003230011:00001> (geraadpleegd op Delpher op 02 augustus 2022).

‘Huibert van Saane’, Canon Volkshuisvesting, geraadpleegd 2 juni 2022, https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_vhv/huisvesterdetails.php?huisvester_id=36

“Huis voor één”, *Bouw* 14(1959)45: 1275-1277.

‘Jan Evertsenstraat 201’. Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, Gemeente Amsterdam. Geraadpleegd 4 augustus 2022, https://www.crk.amsterdam.nl/uitgebreid-zoeken/zoekresultaten-adviezen/advies_behandelstatus?id=52683.

Kessel, Ellen van. *Margaret Staal-Kropholler, architect, 1891-1966*. Rotterdam: Uitgeverij 010, 1991.

‘Klokkenhof, Surinameplein 33-59’. Amsterdam op de kaart. Geraadpleegd 4 augustus 2022, <https://amsterdamopdekaart.nl/wederopbouw/Surinameplein/Klokkenhof>.

Kruyskamp, C. en F. de Tollenaere. *Groot woordenboek der Nederlandse taal*. 7^e druk. Utrecht: Van Dale Uitgevers, 1950, via Ensie, <https://www.ensie.nl/van-dale/hospita> (geraadpleegd 19 januari 2022).

Kuijpers, Marian en Ellen van den Heiligenberg, *Een kamer in het Kenaupark, Ontstaan en ontwikkeling van de Flatstichting vóór Vrouwen dóór Vrouwen in Haarlem*. Haarlem: Ton Zuidewijk, 1996.

“Leiden krijgt „hofje" voor werkende vrouwen.” *Algemeen Handelsblad Amsterdam*, 13 september 1952. Geraadpleegd op Delpher op 02 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000044149:mpeg21:p002>.

Meijer, Bart. *Oranjehof 50 jaar*. Eindhoven: Sanseveria, 1992.

Montijn, Ileen. ‘Keegstra, Jacoba Froukje 1907-1998’. Huygens Instituut. Geraadpleegd 14 juli 2022, <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Keegstra>.

‘Natuurgebied Corverbos’. Natuurmonumenten. Geraadpleegd 4 augustus 2022. <https://www.natuurmonumenten.nl/natuurgebieden/corverbos>.

'Onze koers'. Rochdale. Geraadpleegd 8 augustus 2022. <https://www.rochdale.nl/opkoers>

Oorthuys, Dorothee. *Het Nieuwe Huis, architect Barend van den Nieuwen Amstel*.

Amsterdam: Stokerkade Cultuurhistorische Uitgeverij, 2014.

'Oorsprong', Bouwcentrum Rotterdam. Geraadpleegd 12 augustus 2022,

https://bouwcentrumrotterdam.nl/?page_id=1478

"Opening Flatgebouw 'Koningsbos' te Bussum". *Vrouwenbelangen*, 25(1960)9en10: 124.

Geraadpleegd op Delpher op 07 augustus 2022,

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMATRO6:003234006:00001>.

"Parkflat Theobroma", *Bouw* 12(1957)45: 1118-1119.

Pot, Johan Willem Hindrik Cornelis (Joop) en Pot-Keegstra, Jacoba Froukje (Koos)'.
Amsterdam Huisvesting. Geraadpleegd 15 juli 2022,

<https://www.amsterdamhv.nl/wiki/architecten.html#potke>.

<https://www.amsterdamhv.nl/wiki/architecten.html#potke>.

"Problemen van alleen wonenden." *De Vrouw en Haar Huis* 24(1955)jan: 16-19.

"Raadshof te Hilversum," *Bouw* 12(1957)45: 1123.

Saane, Huibert van, "Gebouw voor alleenwonenden te Amsterdam." *Tijdschrift voor volkshuisvesting; orgaan van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en den Nationalen Woningraad*, 24(1943)2: 18-24.

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMHNI03:002845003:00001> (geraadpleegd op Delpher op 3 juni 2022).

Santen, Betinna van. 'Een klein huis, maar het mijne. Een woning voor de alleenstaande werkende vrouw.', 118-122. *Oud Utrecht* 89(2016)4: 118-122. Geraadpleegd 10 augustus 2022, <https://www.oud-utrecht.nl/images/pdf-bestanden/Tijdschrift/TSOU-2016-04-LR.pdf>.

Schenk, M.G., "Domum parvam, sed meam", *De Vrouw en Haar Huis* 11(1942)nov: 373-375.

Schot, Johan, e.a. *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 6. Stad, bouw, industriële productie*. Maastricht: Stichting Historie der Techniek, 2003. Via DBNL.

Geraadpleegd 23 februari 2022.

https://www.dbnl.org/tekst/lint011tech06_01/lint011tech06_01_0008.php.

Schreuder, Annick, Nicole Teeuwen en Inge Wilde. Schreuder en Teeuwen, Een verbond van gestudeerde vrouwen: 75 jaar Nederlandse Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding 1918-1993. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1993.

Smeets, Erica. 'Willy Jansen, een ondernemende architecte uit Schiedam', *Scyedam* 46(2020)3: 84-89.

Smeets-Klokgieter, Erica. *Hulde aan onze kranige architecte! De opkomst van de eerste vrouwelijke architecten van Nederland*. Doctoraal Thesis, Universiteit Utrecht, 2022.

Stam, Dineke, "Hofjes voor vrijsters en weduwen, Met malkanderen als gesusters leven," in *Vrouwendomein, Woongeschiedenis van vrouwen in Nederland*, red. Maria Grever (Amsterdam: SUA, 1986), 33-44.

Stempels, C. *Woningen voor één*. Bouwcentrum Elementenreeks. Baarn: Bosch en Keuning N.V, 1967.

Plas, Eva van der. 'Mien Blomberg – Biografie'. Atria Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis. Geraadpleegd 22 januari 2022. <https://atria.nl/nieuws-publicaties/bijzondere-vrouwen/bekende-vrouwen/mien-blomberg-biografie/>.

Prins, Marian. 'Resink, Emilie Johanna'. Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland. Geraadpleegd 25 januari 2022. <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Resink>.

"Utrecht krijgt flats voor alleenstaanden". *Nieuw Utrechtsch dagblad*, 12 december 1956. Geraadpleegd op Delpher op 03 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB27:017793063:mpeg21:p00003>.

"Veilig tehuis alleenstaande vrouw." *Het Binnenhof*. 20 maart 1959, Geraadpleegd op Delpher op 02 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB19:002042068:mpeg21:p00003>.

"Vrijgezellentehuis in Hilversum" *De Volkskrant*, 26 september 1953, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010844409:mpeg21:p004>, (geraadpleegd op Delpher op 05 augustus 2022).

'Vrouwen in Bedrijf en Beroep'. Huygens Instituut. Geraadpleegd 15 mei 2022. http://resources.huygens.knaw.nl/socialezekerheid/instellingen_en_personen/show/VrouweninBedrijfenBeroep.

Waveren-Resink, Emilie Johanna van. 'Flat-stichting voor vrouwen door vrouwen'. 1937. Via Centraal Museum, Utrecht, inventarisnummer D052, Documentatiemap over EKAWO en 'Flatstichting door Vrouwen voor Vrouwen', Haarlem. Geraadpleegd 26 januari 2022, https://www.centraalmuseum.nl/nl/collectie/rsa/d052-documentatiemap-over-ekawo-en-flatstichting-door-vrouwen-voor-vrouwen-haarlem#/CM/nl/collectie/rsa/d052-documentatiemap-over-ekawo-en-flatstichting-door-vrouwen-voor-vrouwen-haarlem/slideshow/d052_011-tif.

'Wederopbouw'. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Geraadpleegd 1 augustus 2022. <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/wederopbouw>.

'Wederopbouwarchitect Herman Knijtijzer". Ons Amsterdam. Geraadpleegd 6 augustus 2022, <https://onsamsterdam.nl/wederopbouwarchitect-herman-knijtijzer>.

Weenink, Noortje. 'Veertig jaar na Vrouwenstudies: een post-feministisch tijdperk?', Archined. Geraadpleegd 20 juli 2022. <https://www.archined.nl/2021/02/veertig-jaar-na-vrouwenstudies-een-post-feministisch-tijdperk/>.

"Werkende vrouwen onder eigen dak?". "*Het Binnenhof*". 24 maart 1954, Geraadpleegd op Delpher op 02 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB19:000387070:mpeg21:p00003>.

"Woning voor een secretaresse". *Algemeen Handelsblad*". 12 november 1960. Geraadpleegd op Delpher op 05 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000036351:mpeg21:p002>.

'Woongebouw voor alleenwonenden en onvolledige gezinnen'. Platform Wederopbouw Rotterdam. Geraadpleegd 26 juli 2022. <https://wederopbouwrotterdam.nl/artikelen/woongebouw-voor-alleenwonenden-en-onvolledige-gezinnen-rvs-flat>.

Afbeeldingenlijst

Voorblad – *Geuzenstraat; Oranjehof*. Architecten: J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. *Interieur gang*. Maart 1956. Stadsarchief Amsterdam.

<https://archieff.amsterdam/beeldbank/detail/0916270b-b4c1-3fc7-e3cc-0294c7eaad88>, (geraadpleegd 29 november 2021).

Afb. 1 – Foto auteur. De Commissie Bevordering Woongelegenheden Alleenstaanden Amsterdam, *Woontoestand en woonwensen van 3009 alleenstaande vrouwen in Amsterdam*, 1956.

Afb. 2 – Interieur modelwoning 'Het Huis voor één'. Via 'Huis voor één' *De Plattelandsvrouw* 18(1960)2: 68-69. Geraadpleegd via Delpher op 13 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMATRO7:001464002:00001>.

Afb. 3 – 3 H.O. Eckhardt, plattegronden voor flattypes 'Het Huis voor één'. Via Bentinck, Salomé en Annerieke Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer, de huisvesting van alleenstaande vrouwen 1850-1965*. Afstudeerrapport bouwkunde T.H. Delft, 1981.

Afb. 4 – Hilversum, *Parkflat Theobroma*, 1953, M.E. Hartman ("Parkflat Theobroma", *Bouw* 12(1957)45: 1118-1119).

Afb. 5 - Amsterdam, *Jan Evertsenflat 201-471*, 1959-1960, H. Knijptijzer. (Via 'Knijptijzerpanden, Amsterdam', Kruunenberg Architecten, geraadpleegd 4 augustus 2022, https://www.2xu.nl/portfolio/alle_projecten/knijptijzerpanden/).

Afb. 6 - Amsterdam, Korte Geuzenstraat 98-700, *Oranjehof*, 1941-1942, J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. (Het Nieuwe Instituut Rotterdam, archief POTK0032).

Afb. 7 - Amsterdam, Korte Geuzenstraat 98-700, *Oranjehof*, 1941-1942, J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. (Stadsarchief Amsterdam, Geuzenkade, Oranjehof. Geraadpleegd 5 juni 2022, <https://archieff.amsterdam/beeldbank/detail/cfed2163-87af-c9a5-343c-1beb5475ac21>).

Afb. 8 – Locatie. Uit Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief Pot, J.W.H.C en Pot-Keegstra, J.F., POTK0242, d131-d136, Promotieboekje *Een klein huis maar het mijne*, uitgegeven door Bouwbedrijf H. van Saane bij Kampft & Helm, Amsterdam.

Afb. 9 – Woningtypes. Uit Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief Pot, J.W.H.C en Pot-Keegstra, J.F., POTK0242, d131-d136, Promotieboekje *Een klein huis maar het mijne*, uitgegeven door Bouwbedrijf H. van Saane bij Kampft & Helm, Amsterdam.

Afb. 10 – Plattegronden. Uit Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief Pot, J.W.H.C en Pot-Keegstra, J.F. Signatuur 134511 knipsel.

Afb. 11 – Leiden, *Paviljoenshof*, 1951-1953, A.C. Gathier. Bovenaanzicht. Via <https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/beeldmateriaal/zoeken-in-beeldmateriaal/detail/5a309170-26bd-11e3-8021-3cd92befe4f8/media/9bcf9240-e53b-6633-aeb8-8e4f58566cd2>

Afb. 12 - Leiden, *Paviljoenshof*, 1951-1953, A.C. Gathier. <https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/beeldmateriaal/zoeken-in-beeldmateriaal/detail/50a99e8a-26bd-11e3-be80-3cd92befe4f8/media/8a7e8f53-b369-ca72-400c-94945e349210>.

Afb. 13 – Ingang Paviljoenshof. Via <https://www.funda.nl/huur/verhuurd/leiden/huis-88243925-paviljoenshof-24/#foto-1>

Afb. 14 – Interieur, plattegrond en doorsnede Paviljoenshof. Via ‘Appartementen voor alleenwonenden te Leiden’. *Bouw* (1952)40: 740-741.

Afb. 15 - Hilversum, *Parkflat Theobroma*, 1953, M.E. Hartman. Via <https://www.dorenbosrasch.nl/nl/woningaanbod/woning/hilversum/kroonlaan-50/628e236df446e702f87e5947>.

Afb. 16 Tekeningen Parkflat Theobroma, M.E. Hartman. Via ‘Architect M.E. Hartman’, Clubs Hilversum 2 Wonen. Geraadpleegd 25 juli 2022, https://hilversum2.clubs.nl/nieuws/detail/2021844_architect-me-hartman.

Afb. 17 – Plattegronden Parkflat Theobroma. Via “Parkflat Theobroma”, *Bouw* 12(1957)45: 1118-1119.

Afb. 18 – Hilversum, *Raadshof*, 1953, M.E. Hartman. Voorzijde. Via Funda, geraadpleegd 23 juli 2022, <https://www.funda.nl/koop/verkocht/hilversum/huis-42674289-hogenaarderweg-13/#foto-3>.

Afb. 19 - Hilversum, *Raadshof*, 1953, M.E. Hartman. Vanuit het hofje. Via “Raadshof te Hilversum,” *Bouw* 12(1957)45: 1123.

Afb. 20 - Tekeningen, plattegronden en doorsnedes Raadshof. Via 'Architect M.E. Hartman', Clubs Hilversum 2 Wonen. Geraadpleegd 25 juli 2022, https://hilversum3.clubs.nl/afbeeldingen/slideshow_large/18248644/Hoge+Naarderweg++nr++11-39+1953.jpg.

Afb. 21 - Plattegrond flatwoning alleenstaande. Via Via "Raadshof te Hilversum," *Bouw* 12(1957)45: 1123.

Afb. 22 - Den Haag, *Elisabeth Brugsmafplat*, 1955-1957, J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. Voorzijde. Uit Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief Pot, J.W.H.C en Pot-Keegstra, J.F., POTK00031.

Afb. 23 - Den Haag, *Elisabeth Brugsmafplat*, 1955-1957, J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. Achterzijde. Uit Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief Pot, J.W.H.C en Pot-Keegstra, J.F., POTK00031.

Afb. 24 – Locatie. Uit Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief Pot, J.W.H.C en Pot-Keegstra, J.F., POTK0142, 175t2, promotieboekje *Een eigen domein voor de zelfstandige vrouw*, uitgegeven door N.V. Bouwkas.

Afb. 25 – Plattegrond woning. Uit Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Archief Pot, J.W.H.C en Pot-Keegstra, J.F., POTK0142, 175t2, promotieboekje *Een eigen domein voor de zelfstandige vrouw*, uitgegeven door N.V. Bouwkas.

Afb. 26 - Rotterdam, Suze Groeneweglaan 13-331, RVS Flat, 1957-1958, W.C.M. Jansen. Via Archieven, geraadpleegd 25 juli 2022, <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=299&miadt=184&miaet=14&micode=4121&minr=39981424&miview=ldt>.

Afb. 27 – Woningtypes. Via 'Woongebouw voor alleenwonenden en onvolledige gezinnen te Rotterdam'. *Bouw* 14(1959)45: 1280-1283.

Afb. 28 - Hilversum, *Corverbos*, 1957, Jan Dullaart. Via 'Corverbos te Hilversum ', *Bouw* (1957)17: 397-399.

Afb. 29 – Plattegrond Corverbos. Via 'Corverbos te Hilversum ', *Bouw* (1957)17: 397-399.

Afb. 30 – Plattegrond woning. Via "Problemen van alleen wonenden." *De Vrouw en Haar Huis* 24(1955)jan: 16-19.

Afb. 31 – Utrecht, *Oudenoord 501-621*, 1958, H.E. Hulst-Alexander. Via Utrecht Nieuws, geraadpleegd 20 mei 2022. <https://utrecht.nieuws.nl/architectuur/63987/naoorlogse-monumenten-oudenoord-flat-alleenstaande-werkende-vrouw/>.

Afb. 32 – Plattegrond Oudenoord. Via Het Utrechts Archief, toegangsnummer 4008, map 7625.

Afb. 33 - Amsterdam, *Jan Evertsenflat 201-471*, 19, H. Knijtijzer. Via Stadsarchief Amsterdam, geraadpleegd 20 juli 2022, <https://archieff.amsterdam/beeldbank/detail/4dd2f901-7a8b-5bd6-7a4d-13842fc2055f>.

Afb. 34 - Amsterdam, *Jan Evertsenflat 201-471*, 1959-1960, H. Knijtijzer. Via 'Knijtijzerpanden, Amsterdam', Kruunenberg Architecten, geraadpleegd 4 augustus 2022, https://www.2xu.nl/portfolio/alle_projecten/knijtijzerpanden/).

Afb. 35 – Plattegrond woning. Via “Woning voor een secretaresse”. *Algemeen Handelsblad*". 12 november 1960. Geraadpleegd op Delpher op 05 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000036351:mpeg21:p002>.

Afb. 36 – Bussum, *Koningsbos*, 1960. Via Biegel, Anne. “Een plekje helemaal voor zichzelf.” *Beatrijs; katholiek weekblad voor de vrouw*, 18(1960)35: 8-9. Geraadpleegd op Delpher op 07 augustus 2022, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKDC07:006803009:00001>.

Afb. 37 – Plattegrond woning. Via Funda, geraadpleegd 17 juli 2022. <https://www.funda.nl/koop/verkocht/bussum/appartement-42496902-boslaan-21-d22/#foto-19>.

Afb. 38 - Amsterdam, *Louise Wenthuis*, 1961-1963, Margaret Kropholler-Staal. Via ‘Gebouw voor alleenstaanden te Amsterdam’. *Bouw* (1960)49: 1996-1999.

Afb. 39 - Amsterdam, *Louise Wenthuis*, 1961-1963, Margaret Kropholler-Staal. Zijaanzicht. Via Gemeente Amsterdam, geraadpleegd 15 juni 2022, <https://www.amsterdam.nl/kunst-cultuur/monumenten/erfgoed-week/margaret-staal-kropholler/>.

Afb. 40 – Plattegrond. Via ‘Gebouw voor alleenstaanden te Amsterdam’. *Bouw* (1960)49: 1996-1999.

Afb. 41 - Plattegronden woningtypen. Via Kessel, Ellen van. *Margaret Staal-Kropholler, architect, 1891-1966*. Rotterdam: Uitgeverij 010, 1991.

Afb. 42 - Amsterdam, *Klokkenhof*, 1962, Cornelis Wegener Sleeswijk en Sytse Wichers. Via
Via Stadsarchief Amsterdam, geraadpleegd 20 juni 2022,
<https://archieff.amsterdam/beeldbank/detail/06a2842f-6d14-a2a1-c8f8-0076f3cd55ec>.

Afb. 43 - Surinameplein, de hoge flat links naast de weg is de Klokkenhof. Via Stadsarchief
Amsterdam, geraadpleegd 20 juni 2022,
<https://archieff.amsterdam/beeldbank/detail/6bf342f6-df73-7a1b-1421-194c0d7afa6a>.

Afkortingen

BBB Bulletin van de Nederlandse Vrouwenbond van Vrouwen, werkzaam in Bedrijf en Beroep

EKAWO EenKAmerWOning

LACW De Landelijke Commissie Woongelegenheden Alleenstaanden

- Samenwerkingsverband tussen VBB en Vereniging Vrouwenbelangen opgericht in 1956

NVH Nederlandse Vereniging voor Huisvrouwen

Soroptimisten Vereniging van Soroptimisten

- Soroptimist is afgeleid van het Latijn: soror (zuster) die het optimum (beste) nastreeft. Zet zich via acties, belangenbehartiging en bewustwording in voor ondersteuning van vrouwen.

VAB Vereniging Amsterdams Bouwfonds

VAC Vrouwen Advies Commissie

- De VAC gaf (on)gevraagd advies met betrekking tot woningbouw, woninginrichting en woonomgeving aan de Dienst Volkshuisvesting zodat de belangen van de woonconsument en kwaliteit van wonen werd bevorderd. Het bestuur van de VAC was samengesteld uit vrouwen met bouwkundige of huishoudelijke ervaring.

VBB Nederlandse Bond van Vrouwen, werkzaam in Bedrijf en Beroep

- Het behartigen van belangen van werkende vrouwen bevorderen van onderling contact, kweken van begrip voor elkaars werk, stimuleren van carrièreplanning.

Vereeniging Vereeniging Gemeenschappelijk Wonen voor Vrouwen

VVAO Vereniging voor Vrouwen met Academische Opleiding

- De VVAO zette zich in voor de vrijheid van de arbeid van de vrouw en specifiek de academisch opgeleide.

Bijlage I – Tabel 1 Resultaten woonwensonderzoeken van de LCWA

243

afdelingen	aantal replikatste formulieren	terugontv. inge- valde bruikbare formulieren	wens tot huur	wens tot koop	te besteden huurprijs	wonen in flat- geb. voor al- leén vrouwen:	wonen in gemeengd flatgebouw:	woning in bouw- blik tuare gezinnen:	één kamer woning	twee kamer woning	eigen keuken of kitchenette:	centrale keuken:	eigen douche of bad:	eigen was- en drooggeleg- heid:	douche of bad door meerderen te gebruiken:	centrale was- en drooggele- genheid:
AMERSFOORT	300	50	42p. 82%	5p. 10%	merendeel : f 30 - f 60 + service: f 40 - f 90	5p. 10%	24p. 48%	24p. 48%	2p. 4%	48p. 96%	48p. 96%	1p. 2%	40p. 98%	36p. 72%	3p. 6%	1p. 2%
AMSTERDAM	12500	3609	75%	2%	50% f 40 - 60	4%	18%	30%	15%	79%	88%		merendeel	merendeel		
APELDORP	392	68	51p. 75%	4p. 6%	37p. f 25-40	10p. 15%	33p. 40%	17p. 25%	4p. 6%	54p. +80%	59p. 86%	9p. 13%	50p. 74%	38p. 56%	5p. 7%	10p. 15%
EINDHOVEN	225	170 3man.			80p. f 25-45 51p. f 45-65				22p. 13%	117p. +70%	5p. 3%					
EMDEN	200															
GRUNINGEN	200	60%			5-4% f40 e.h.	geen	allen			57%	87%	12%	96%	80%	3%	20%
DEN HAAG	7000	1788	overgr. deel	46p. 23%	80% f30-60+ serv. f10-30	7%	40%	35%	10%	84%	84%	5%	93%	77%	3%	9%
HAARLEM	3407 m. & vr.	22%			15% v. laagste inkomen, 7% v. hogere	6%	50%	20%	15%	85%		15%				72%
HENGELO	400	170	allen		merendeel: f20 - 50	3%	37%	48%		80%	74%	ger. aant.	merendeel	60%	ger. aant.	14%
LEEUWARDIN	220															
MEPPEL	100	28	10p. 60%	4p. 15%	13p.: tussen f 40 - 50	1p. 4%	12p. 43%	13p. 46%	1p. 4%	23p. 80%	24p. 85%	3p. 11%	24p. 85%	15p. 54%	4p. 15%	5p. 19%
NIJMEGEN	148;	144	allen		58% f40-60	20p. 14%	12% pers.	80%		5-1p. 2 of meer 38%	vrijw. allen	4%	vrijw. allen			
UTRECHT	2000	549	groot aant.	gering aant.	315p: f 35 - 55	36p. 6%	205p. 37%	154p. 28%	46p. 8%	430p. 70%	398p. 73%	23p. 4%	420p. 77%	283p. 52%	30p. 5%	63p. 11%
VOORBURG	200	42	80%	overigen	allen tuss. f 20 - 60	geen	45%	45%	33%	65%	80%	25%	78%	80%	10%	6%
ZALTBOMMEL	100	17	allen		allen tuss. f 25 - 40			allen	geen	2 of meer: allen	allen		allen: douche			
ZWOLLE	250	130	104p. 81%	6p. 5%	allen tuss. f 20 - 70	11p. 8%	40p. 31%	42p. 32%	10p. 8%	107p. 82%	102p. 80%	14p. 11%	106p. 82%		12p. 9%	
TOTAAL :	27642	7082														

Tabel Overgenomen uit: Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 243. De oorspronkelijke tabel verscheen in 'Eindverslag v.d. landelijke commissie woongeleggenheid alleenstaanden.' *Bulletin van de Nederlandse Vrouwenbond van Vrouwen werkzaam in Bedrijf en Beroep*, (1957)45: 6-11. door de slechte leesbaarheid hiervan is de oorspronkelijke niet opgenomen.

Bijlage II – Tabel 2a. Casusonderzoeken gerealiseerde huisvesting

n.b. = niet bekend. n.v.t. = niet van toepassing

#	Woning	Bouwjaar	Architect	Opdrachtgever	Prijs per maand in Gulden		Woonvorm			Kamers		
					Huur	Service-kosten	Gebouw	Bewoners	Aantal woningen	1	2	3
1	Oranjarahof, Amsterdam	1941-1942	Joop Pot en Koos Pot-Keegstra	Huibert van Saane	21-31	10	Galerijflat	Werkende vrouwen en bejaarde vrouwen	108	42	66	n.v.t.
2	Paviljoenshof, Leiden	1951-1953	A.C. Gathier	Firma Luxen en Worst	70	40 (verwarming)	Hofje	Werkende vrouwen	33	n.v.t.	33, slaapvide	n.v.t.
3	Parkflat Theobroma, Hilversum	1953	Meindert Hartman	N.V. Phillips	n.b.	n.b.	Galerijflat in complex met meerdere woonvormen	Werkende vrouwen in de galerijflat, gezinnen in complex	18	n.v.t.	18	n.v.t.
4	Raadshof, Hilversum	1953	Meindert Hartman	n.b.	n.b.	n.b.	Hofje	Werkende vrouwen	15	n.v.t.	15, slaapvide	n.v.t.
5	Elisabeth Brugsmafat, Den Haag	1955-1957	Joop Pot, Koos Pot-Keegstra en G. Westerhout	Dr. Elisabeth Brugsma Stichting, die voortkwam uit de Haagse afdeling van de Soroptimisten	Koop, betaalde 50-62 aan rente per maand aan bouwkas	20	Flat, vleugel met galerij en vleugel met middengang	Werkende vrouwen en gepensioneerde vrouwen	145	n.v.t.	145	n.v.t.
6	RVS Flat, Rotterdam	1956-1958	Wil Jansen en architectenbureau Kuiper, Gouwetor & De Ranitz	Zeven Rotterdamse afdelingen van vrouwenorganisaties en de Rotterdamse Verzekering Sociëteit.	80-100	n.b.	Galerijflat	Vrouwen, onvolledige gezinnen en bejaardenkoppels.	160	20	40	100
7	Corverbos, Hilversum	1957	Jan Dullaart	Afdeling 't Gooi van de Vereniging van Vrouwen in Bedrijf en Beroep	57	n.b.	Galerijflat	Werkende vrouwen	40	5	35	n.v.t.
8	Oudenoord 501-621, Utrecht	1958	Helene Hulst-Alexander	commissie Bevordering Woonegelegenheid Alleenstaanden, die voortkwam uit de Nederlandse Bond van Maatschappelijk Werkers	n.b.	n.b.	Galerijflat	Alleenstaanden, incomplete gezinnen	54	n.v.t.	41	13
9	Jan Evertsenstraat 201-471, Amsterdam	1960	Herman Knijtizer	Rochdale	67,5	n.b.	Vier flats, gecombineerd portieketage en galerij	Alleenstaande vrouwen en gezinnen	144 (4x36 voor alleenstaanden)	x	x	n.v.t.
10	Koningsbos, Bussum	1960	n.b.	Afdeling 't Gooi van de Vereniging van Vrouwen in Bedrijf en Beroep	85-100	n.b.	Galerijflat	Werkende vrouwen	42	n.v.t.	42	n.v.t.
11	Louise Wenthuis, Amsterdam	1961-1963	Margaret Kropholler-Staal	Vereniging van Soroptimisten	60-115	30-65	Flat met middengang	Alleenstaanden, vrouwen en mannen	170	37	133	n.v.t.
12	Klokkenhof, Amsterdam	1962	Cornelis Wegener Sleeswijk en Sytse Wichers	Huibert van Saane via zijn Nederlandse Maatschappij voor Volkshuisvesting	n.b.	n.b.	Flat met middengang	Werkende vrouwen	132	132	n.v.t.	n.v.t.

Bijlage III – Tabel 2b. Casusonderzoeken gerealiseerde huisvesting

x = aanwezig   wanneer een vakje is leeggelaten is dit niet aanwezig

#	Woning	Eigen voorzieningen		Locatie		Voorzieningen (overige)							
		Keuken	Sanitair	Ligging in stad	Uitzicht	Restaurant	Inwonende conciërge	Bergruimte	Logeerruimte	Was- en drooggelegenheid	Eigen meterkast	Voertuigstalling	Overig
1	Oranjarahof, Amsterdam	x	x	Nabij centrum, aan drukke verkeersweg	Gracht en richting centrum	x, Gesloten in 1955	x	x	x	Wasserij tegen betaling		Fiets	Toko, dakterras
2	Paviljoenshof, Leiden	x	x (Lavet)	Nabij centrum en centraal station	Binnentuin					Eigen droogruimte op eigen binnenplaats		Fiets	
3	Parkflat Theobroma, Hilversum	x	x	Aan de rand, niet ver van het Phillipscomplex	Binnentuin			x				Fiets	
4	Raadshof, Hilversum	x	x	Nabij centrum	Binnentuin								
5	Elisabeth Brugsmaflat, Den Haag	x	x	Buiten het centrum aan een drukke verkeersweg, bij de duinrand en strand	Noordzee en scheveningen of buitenwijk Den Haag		x	x	x	x	x		Recreatiezaal
6	RVS Flat, Rotterdam	x	x	Nabij centrum, aan drukke verkeersweg	Weg van het centrum			x				x	Garage Boodschappenkast, twee winkelruimtes, dakterras
7	Corverbos, Hilversum	x	x	Aan de rand, bij het bos	Bos		x	x	x	x	x	Fiets	
8	Oudenoord 501-621, Utrecht	x	x	Buiten het centrum	Park en spoorlijn			x					Boodschappenkast, maaltijdservice via lunchroom
9	Jan Evertsenstraat 201-471, Amsterdam	x	x (geen wastafel, wel lavet)	Buiten het centrum	Woonwijk								Ieder flatgebouw een winkel
10	Koningsbos, Bussum	x	x	Buiten het centrum	Binnentuin			x	x	Gemeenschappelijke wasruimte met centrifuge en drooglijnen	x	Garage	
11	Louise Wenthuis, Amsterdam	x	x	Buiten het centrum aan een drukke verkeersweg en bij station	Drukke weg of kantoren		x	x	x		x	Fiets en garage	Vier geluidsichte woningen voor musici. Twee winkels en vergaderzaal met keuken op de zevende verdieping voor Vereniging van Soroptimisten
12	Klokkenhof, Amsterdam	x	x	Buiten het centrum aan een drukke verkeersweg	Drukke weg	x							Hotel

Bijlage IV – Oranjehof, Amsterdam (1941-1942)

Afb. 6 Amsterdam, Korte Geuzenstraat 98-700, Oranjehof, 1941-1942, J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. Voorzijde

Afb. 7 Amsterdam, Korte Geuzenstraat 98-700, Oranjehof, 1941-1942, J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. Achterzijde

Architect en opdrachtgever

In 1931 werd door de Amsterdamse VBB plannen gemaakt voor een woongebouw voor alleenstaande vrouwen.⁹⁹ Zij hadden echter geen geld om dit zelf uit te voeren en het lukte niet om een samenwerking aan te gaan met een bouwvereniging. De VBB richtte een comité op met vertegenwoordigsters van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen, Vrouwenarbeid en Gelijk Staatsburgerschap, Vereniging van Soroptimisten en VVAO. Het comité kwam in contact met bouwondernemer Huibert van Saane. Hij was van mening dat particuliere bouwondernemingen zich konden ook inzetten voor woningen voor de arbeidersklasse.¹⁰⁰ Er werd gekozen om met architectenechtpaar Joop en Koos Pot-Keegstra samen te werken.

Van Saane en het comité konden het echter niet eens worden waaraan de flat zou moeten voldoen en welke groep alleenstaanden er zou moeten wonen.¹⁰¹ Van Saane verbrak de samenwerking. Het comité had geen invloed meer op de totstandkoming en exploitatie van de flat. Bentinck en Vos, die *Zedelijkheid en Zelfbeheer* schreven, melden dat zij uit artikelen en een interview met Pot-Keegstra er niet achter zijn gekomen wat de meningsverschillen inhoudelijk waren. Van Saane liet de verhuur over aan de Gemeente Amsterdam.¹⁰²

Locatie en bouw

Een rechthoekig stuk grond binnen Landlust dat grenst aan de Kostenverlorenkade en aan de Admiraal de Ruijterweg lag braak. Dit stuk hoorde bij Uitbreidingsplan Landlust van Amsterdam-West. Het Uitbreidingsplan Landlust startte in 1935 was een voorloper van het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) van Amsterdam waarmee de stad toekomstbestendig werd gemaakt. De bouw begon in mei 1941, toen de Tweede Wereldoorlog al was begonnen. Tijdens de bouw ontstonden er moeilijkheden door tekorten en beperkte materiaaltoevoer. Er werd extra zand in het cement gebruikt en minder beton gebruikt in de bewapening.¹⁰³ De bovenste lagen zijn gemetseld met verschillende kleuren baksteen omdat de gele bakstenen niet meer te leveren waren, als balkonbalustrade werden er ijzeren

---

⁹⁹ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 201.

¹⁰⁰ Website 'Canon Volkshuisvesting'.

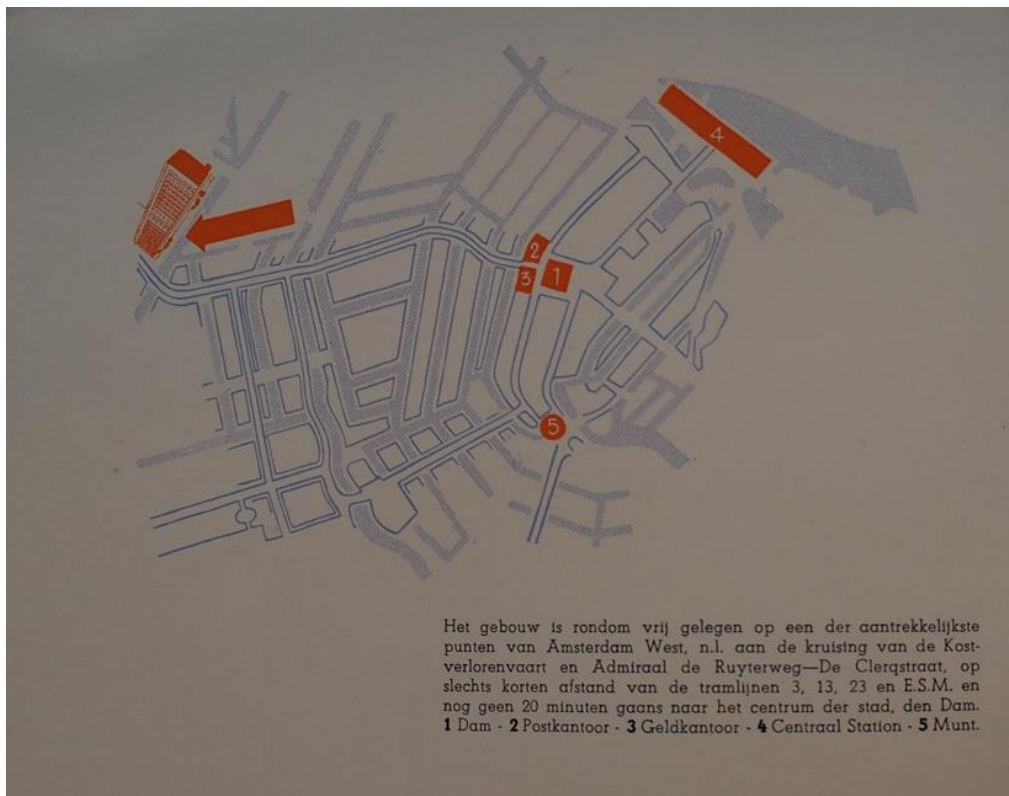
¹⁰¹ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 201.

¹⁰² Saane, van, "Gebouw voor alleenwonenden te Amsterdam," 18-24.

¹⁰³ Meijer, *Oranjarahof*, 7.

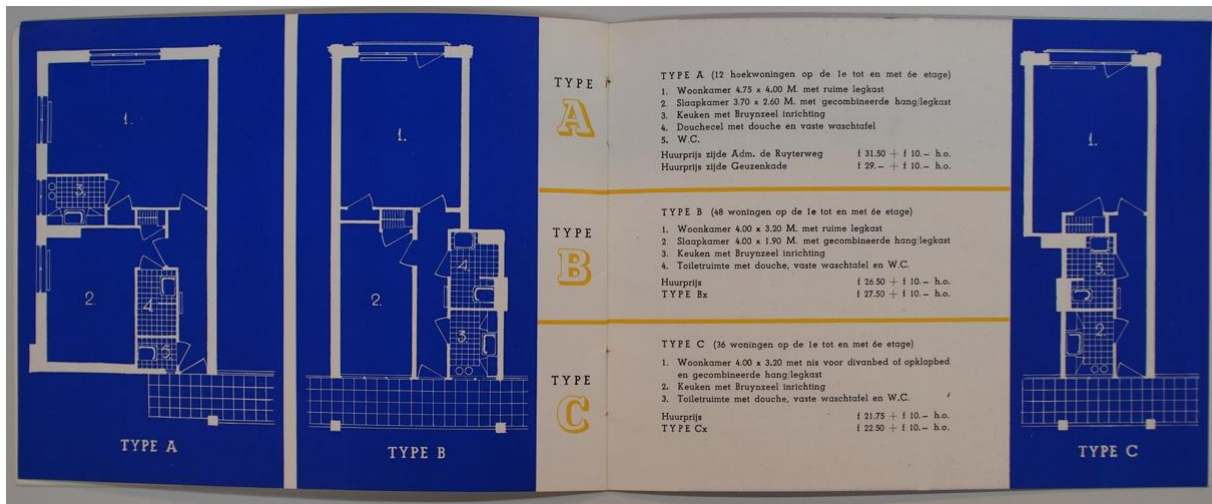
hoofdeinden van bedden geplaatst. De galerij ligt aan de westkant, hierdoor hebben de bewoners uitzicht richting het centrum van Amsterdam en naar het water.

Afb. 8 Locatie uit Een klein huis maar het mijne.

Het gebouw

Het gebouw de Oranjarahof bestaat uit een voorgebouw met twee bouwlagen aan de Korte Geuzenstraat, door middel van een passage wordt het verbonden met het acht bouwlagen tellende flatgebouw grenzend aan de Kostverlorenvaart. Het gebouw is symmetrisch van opzet en opgetrokken uit baksteen. In de flat zijn 108 appartementen. De bovenste bouwlaag bestaat uit 28 kamers die gemeenschappelijke voorzieningen delen en een dakterras. Op de begane grond zijn berguimtes, fietsenstalling en technische ruimtes. Aan de rechterzijde waren zeven logeerruimtes met twee badkamers, een wasserij, de keuken, het restaurant en eetzaal. In het voorgebouw is de conciërgewoning en een toko met bijbehorende woning. De twee aanwezige liften komen niet op iedere verdieping uit, maar op de bordessen van het hoofdtrappenhuis tussen twee verdiepingen in. Aan weerszijde van het hoofdtrappenhuis is een open galerij met negen appartementen. Aan het einde van iedere galerij zijn plekken voor vuilnisemmers en noodtrap.

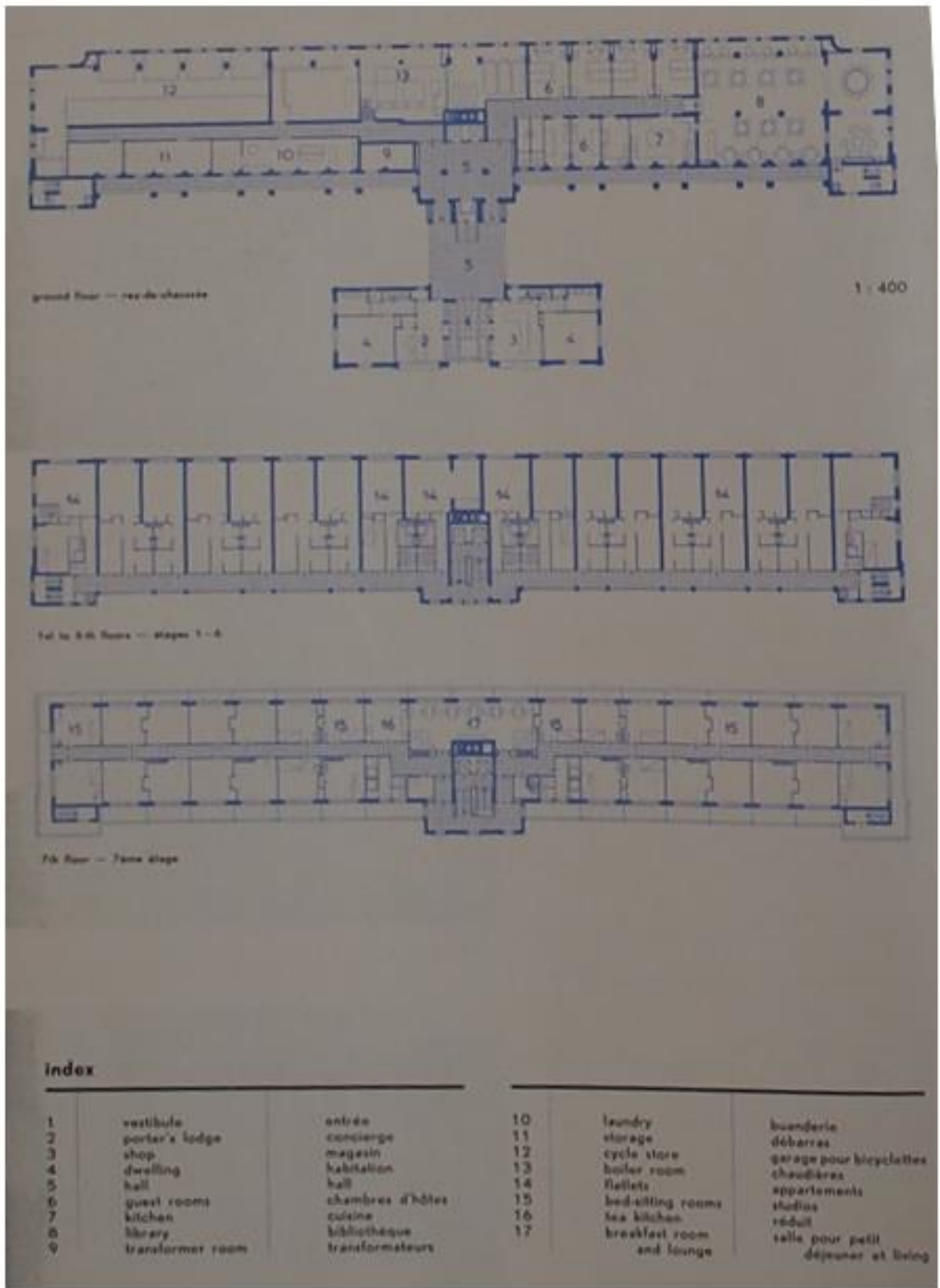
Afb. 9 Woningtypes uit *Een klein huis maar het mijne*

Er zijn drie typen woningen, 66 tweekamerappartementen en 42 eenkamerappartementen. Alle woningen hebben een eigen Bruynzeelkeuken en sanitair bestaande uit toilet, vast wastafel en doucheceel. Iedere woning is aangesloten op de centrale verwarmingsinstallatie van de flat.¹⁰⁴ Elke woning had een telefoonverbinding met de huismeester, waren de aansluitingen voor radio en stadstelefoon ingebouwd. De huurprijs lag tussen de 21 en 31 gulden, de servicekosten waren voor iedereen 10 gulden. In de huisregels was opgenomen dat de vrouw de woning moest verlaten wanneer zij trouwde. Bezoekers moesten zich in- en uittekenen bij de huismeester. De buitendeur werd om 10 uur 's avonds op slot gedaan door de huismeester. Om 11 uur moest de visite het pand hebben verlaten, dit werd gecontroleerd.¹⁰⁵ De huismeester controleerde rond middernacht of niemand nog wasgoed uit het raam had hangen.¹⁰⁶ In de praktijk werd er nauwelijks gebruik gemaakt van het restaurant, de restaurantkeuken was berekend op 50 maaltijden per dag, terwijl er maar drie per dag werden afgenomen. De ruimte werd in ieder geval sinds 1955 verhuurd aan de bibliotheek. Vanaf 1975 mochten er ook mannen wonen.

¹⁰⁴ Het Nieuwe Instituut, POTK0242, d131-d136 *Een klein huis maar het mijne*.

¹⁰⁵ Meijer, *Oranjarahof*, 13.

¹⁰⁶ Meijer, *Oranjarahof*, 14.

Afb. 10 Plattegronden Oranjestad

Bijlage V – Paviljoenshof, Leiden (1951-1953)

Afb. 11 Leiden, Paviljoenshof 1951-1953, A.C. Gathier. Bovenaanzicht.

Afb. 12 Leiden, Paviljoenshof, 1951-1953, A.C. Gathier.

Architect en opdrachtgever

Architect A.C. Gathier ontwierp in opdracht van aannemer en exploitierder firma Luxen en Worst het Paviljoenshof bestemd voor werkende vrouwen.¹⁰⁷ Waarom deze firma, die gevestigd was in Gouda, dat deed in Leiden is niet bekend.

Locatie en bouw

Afb. 13 Ingang Paviljoenshof

Firma Luxen en Worst, afkomstig uit Gouda, had een villa met binnentuin aangekocht, in deze tuin lieten zij een hofje realiseren van 33 woningen voor werkende vrouwen. De villa, de Kroonvilla, gelegen aan Stationsweg 25 in Leiden in de wijk Stationskwartier. Het hofje kan bereikt worden door de dubbele rode deuren (links op afb. 13). Het treinstation is op honderd meter loopafstand, honderd meter de andere kant op is men binnen de singel.

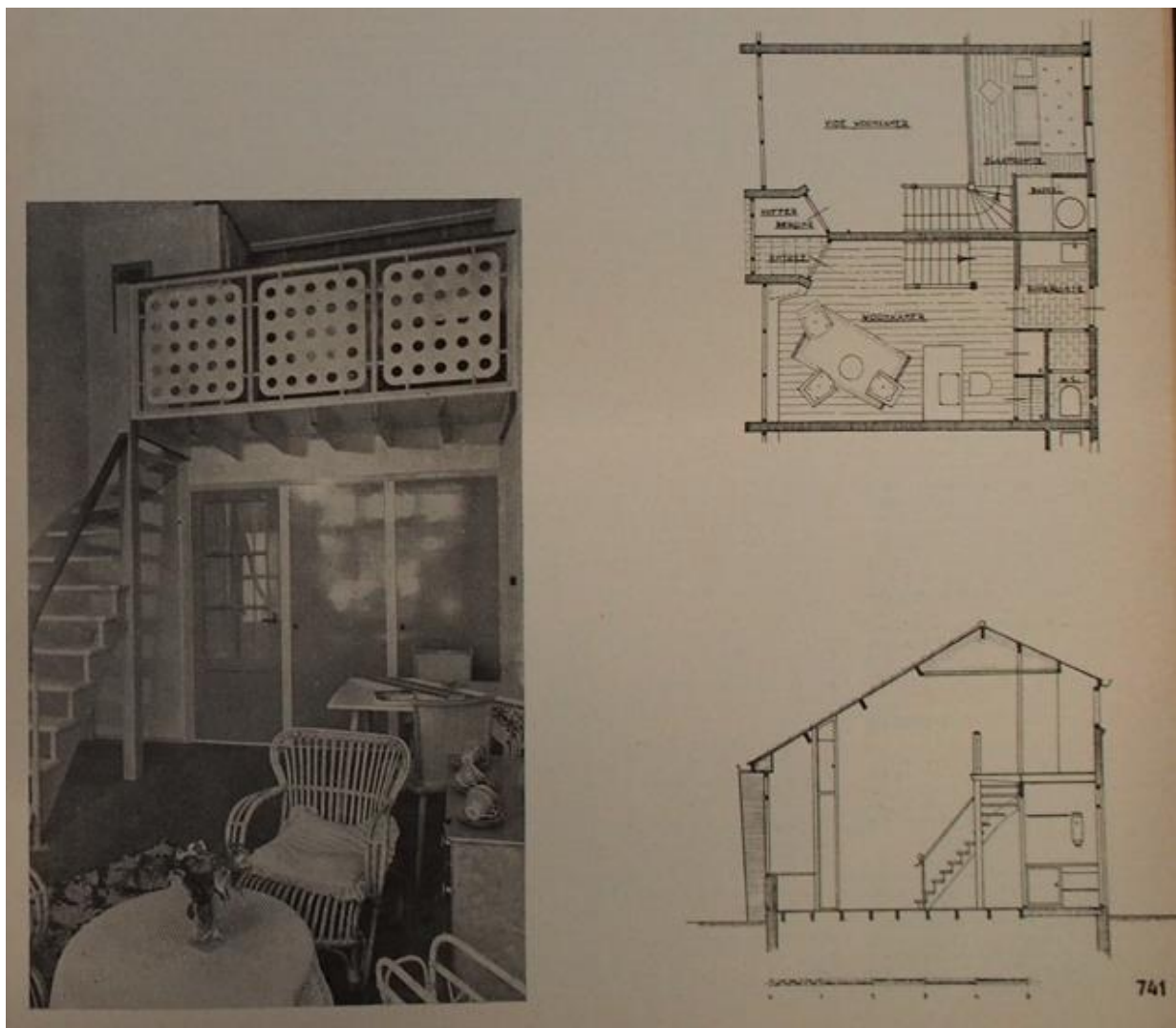
Het gebouw

De huisjes hebben per twee een gemeenschappelijk voorportaal vandaaruit kan de eigen woning bereikt worden.¹⁰⁸ De zitkamer is 16m² groot, met ingebouwde twee kasten. Boven de voordeur is een kofferbergruimte. Op de begane grond zijn kitchenette en toilet

¹⁰⁷ "Leiden krijgt „hofje" voor werkende vrouwen."

¹⁰⁸ "'Appartementen voor alleenwonenden te Leiden'.

aanwezig. Aan de achterzijde van de huisjes heeft ieder een eigen plaatsje voor het drogen van de was en om het vuilnis kwijt te kunnen. In de woning is een vide waar de slaapruijnte is. Hier is ook een doucheruimte met lavet. De huisjes werden verwarmd met gasverwarming, alle nutsvoorzieningen hebben een eigen meter. Er is een gemeenschappelijke fietsenstalling. De huur was 70 gulden met 40 gulden voor verwarming, dit was te duur voor alleenstaanden. Hierdoor gingen er steeds meer echtparen gingen wonen, waarvoor het eigenlijk te krap werd bevonden.¹⁰⁹ De woningen waren van goedkope materialen en daardoor slecht geïsoleerd. Zo waren er dunne muren wat voor gehorigheid zorgde. Deuren en kozijnen waren gemaakt van nieuw hout, dat door het krimpen en uitzetten al vrij snel voor kieren zorgde.¹¹⁰

Afb. 14 Interieur, plattegrond en doorsnede Paviljoenshof

¹⁰⁹ Brink-Poort, van, "Het woonprobleem van de alleenstaande vrouw." 31.

¹¹⁰ "Hoe staat het met de woning voor de alleenstaanden?" 87-88.

Bijlage VI – Parkflat Theobroma, Hilversum (1953)

Afb. 15 Hilversum, Parkflat Theobroma, 1953, M.E. Hartman. Links flats voor alleenstaanden, rechts bungalows

Architect en opdrachtgever

N.V. Phillips gaf architect M.E. Hartman de opdracht om een wooncomplex te ontwerpen voor vrijgezelle werkende vrouwen bij hen in dienst.¹¹¹ Phillips had een seintoestellenfabriek in Hilversum waar veel vrouwen werkzaam waren.

Locatie en bouw

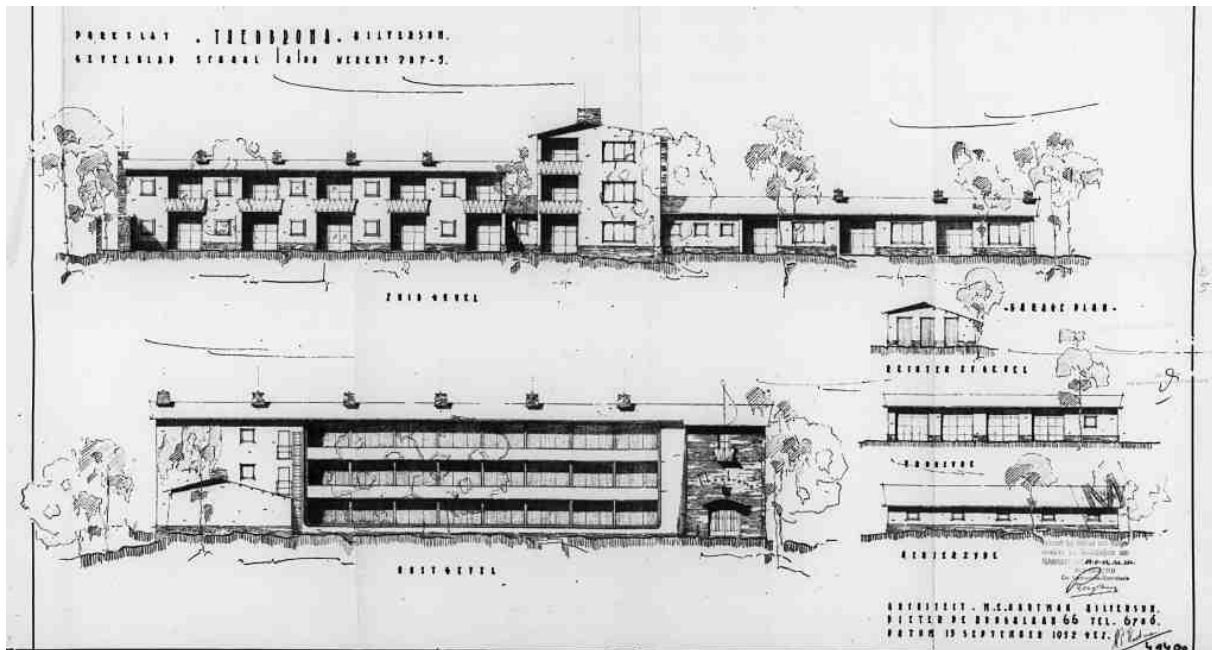
Het complex is gebouwd op Kroonlaan 12-62 op het terrein van voormalig landgoed Theobroma, in het villapark Trompenberg aan de rand van Hilversum. Villapark Trompenberg was sinds het eind van de negentiende eeuw een herstellingsoord tussen de dennenbossen. Op het terrein bevindt zich een ondergrondse bunker waar deels overheen is gebouwd. De bunker wordt gebruikt als extra bergruimte voor de flat.¹¹² Het terrein van Phillips was drie kilometer verderop.

---

¹¹¹ "Parkflat Theobroma" 1118-1119.

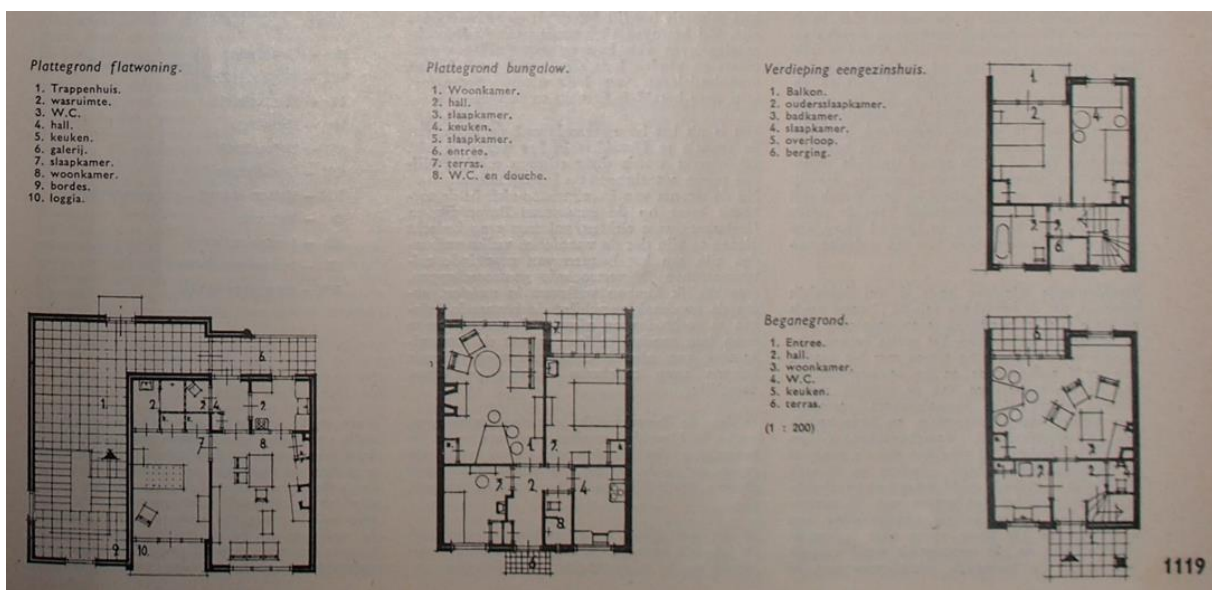
¹¹² Ibidem.

Het gebouw

Afb. 16 Tekeningen Parkflat Theobroma,

Parkflat Theobroma is opgebouwd in een T-vorm, waar in iedere vleugel een ander soort woning is gerealiseerd. Iedere vleugel verschilt in hoogte variërend van één, twee of drie woonlagen. Er is een vleugel met eengezinswoningen in twee woonlagen, een vleugel met bungalows in één woonlaag. Er zijn achttien flatwoningen voor de werkende vrouw, verdeeld over drie woonlagen met galerij in de overige vleugel. De flatwoningen hebben allen een volledige keuken, eigen sanitair, twee kamers en een loggia. Naast bergruimte in de bunker is er een gemeenschappelijke fietsenstalling.

Afb. 17 Plattegronden Parkflat Theobroma

Bijlage VI – Raadshof, Hilversum (1953)

Afb. 18 Hilversum, Raadshof, 1953, M.E. Hartman. Voorzijde

Afb. 19 Hilversum, Raadshof, 1953, M.E. Hartman. Vanuit het hofje.

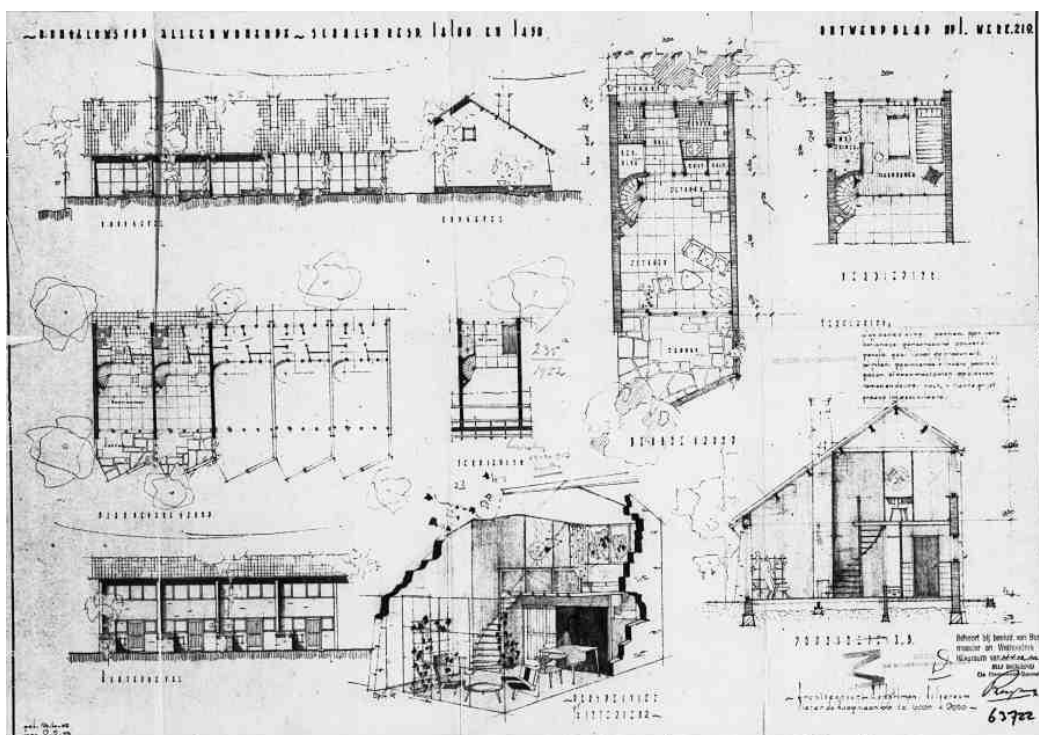
Architect en opdrachtgever

De architect van het complex is M.E. Hartman, er kon niet achterhaald worden wie de opdrachtgever was.¹¹³

Locatie en bouw

Het complex is gebouwd op de Hoge Naarderweg 11-39, wat een inpandig terrein tussen woningen is. Het terrein ligt tegenover het raadhuis van Dudok en nabij het K.R.O. gebouw.

Het gebouw

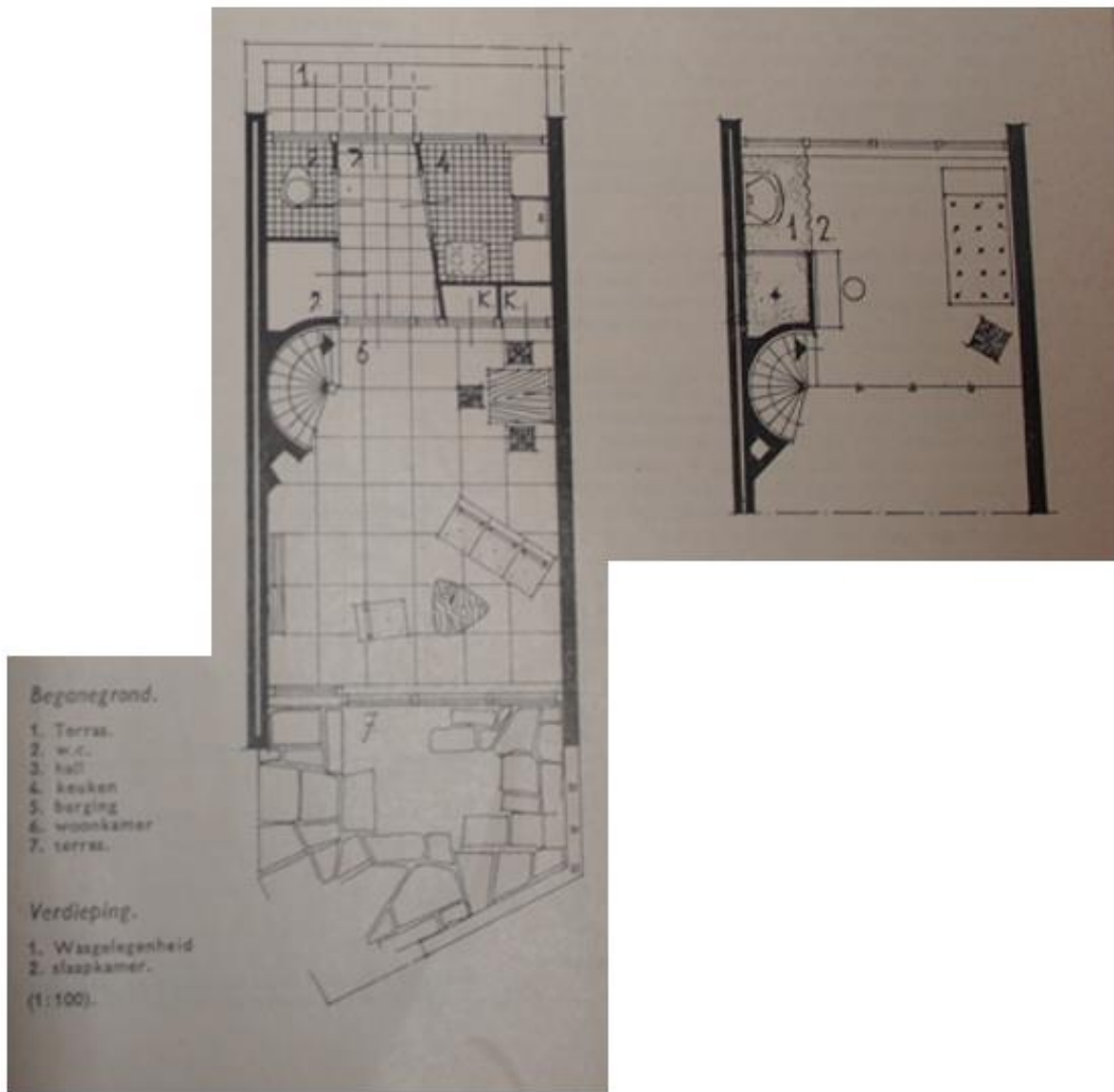

Afb. 20 Tekeningen, plattegronden en doorsnedes Raadshof.

Er zijn vijftien woningen gerealiseerd, in twee rijen van tien en vijf woningen die in een L-vorm staan rond een gezamenlijke tuin. De voordeuren liggen niet aan tuinzijde. Aan de tuinzijde heeft iedere woning een eigen terras. De vijftien woningen hebben een bij binnenkomst een hal, toilet en Bruynzeelkeuken. In de woonkamer zijn twee diepe kasten.¹¹⁴ Via een wenteltrap komt men op de slaapvide, waar een douche met wastafel is. De woningen werden verwarmd door middel van een gaskachel. Er is een gezamenlijke fietsenstalling.

¹¹³ "Raadshof te Hilversum", 1123.

¹¹⁴ "Vrijgezellentehuis in Hilversum."

Afb. 21 Plattegrond flatwoning alleenstaande.

Bijlage VII – Elisabeth Brugsmafplat, Den Haag (1955-1957)

Afb. 22 Den Haag, Elisabeth Brugsmafplat, 1955-1957, J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. Voorzijde.

Afb. 23 Den Haag, Elisabeth Brugsmafplat, 1955-1957, J.W.H.C. Pot en J.F. Pot-Keegstra. Achterzijde

Architect en opdrachtgever

Ontworpen door Joop Pot en Koos Pot-Keegstra in samenwerking met G. Westerhout (1893-1976), hoofdarchitect van de gemeentelijke woningdienst, in opdracht van de Dr. Elisabeth Brugsma Stichting. Deze stichting kwam voort uit de Haagse afdeling van de Soroptimisten. De stichting werd vernoemd naar psychiater Elisabeth Brugsma (1887-1945) die vóór de Tweede Wereldoorlog al pleitte voor huisvesting voor de alleenstaande vrouw. De eerste plannen ontstonden in 1948, het doel van de Stichting was de bevordering van woongelegenheden voor werkende vrouwen in de ruimste zin.¹¹⁵ De stichting streefde naar een maximum aan verzorging voor iedere bewoonster zonder de privacy aan te tasten.¹¹⁶ Door wijzigingen in de bepalingen van de woningwet was het niet meer mogelijk om huurwoningen te laten bouwen.¹¹⁷ Daarom werden er koopappartementen gerealiseerd voor werkende vrouwen. Door grote belangstelling mochten ook weduwen en gepensioneerde alleenstaande vrouwen zich inschrijven op een woning. De financiering verliep via N.V. Bouwkas Noord-Nederlandse Gemeenten, de 145 deelnemende vrouwen hadden een eigen kapitaal nodig tussen de 1760 en 2040 gulden om mee te kunnen doen.¹¹⁸ Maandelijks betaalde men, inclusief servicekosten, 50 tot 62 gulden, afhankelijk van de grootte van het appartement. Na 50 jaar was het appartement afbetaald.

Locatie en bouw

De bouw startte in oktober 1955 en werd opgeleverd in juli 1957 aan Savornin Lohmanplein in Den Haag, in de wijk Bohemen. De locatie van de flat is nabij de duinen en strand, verwijderd van het centrum. Vanuit de korte vleugel van de flat is er uitzicht op de Noordzee en Scheveningen, vanuit de lange vleugel uitzicht op Den Haag en de druivenkassen van het Westland.

Afb. 24 Locatie

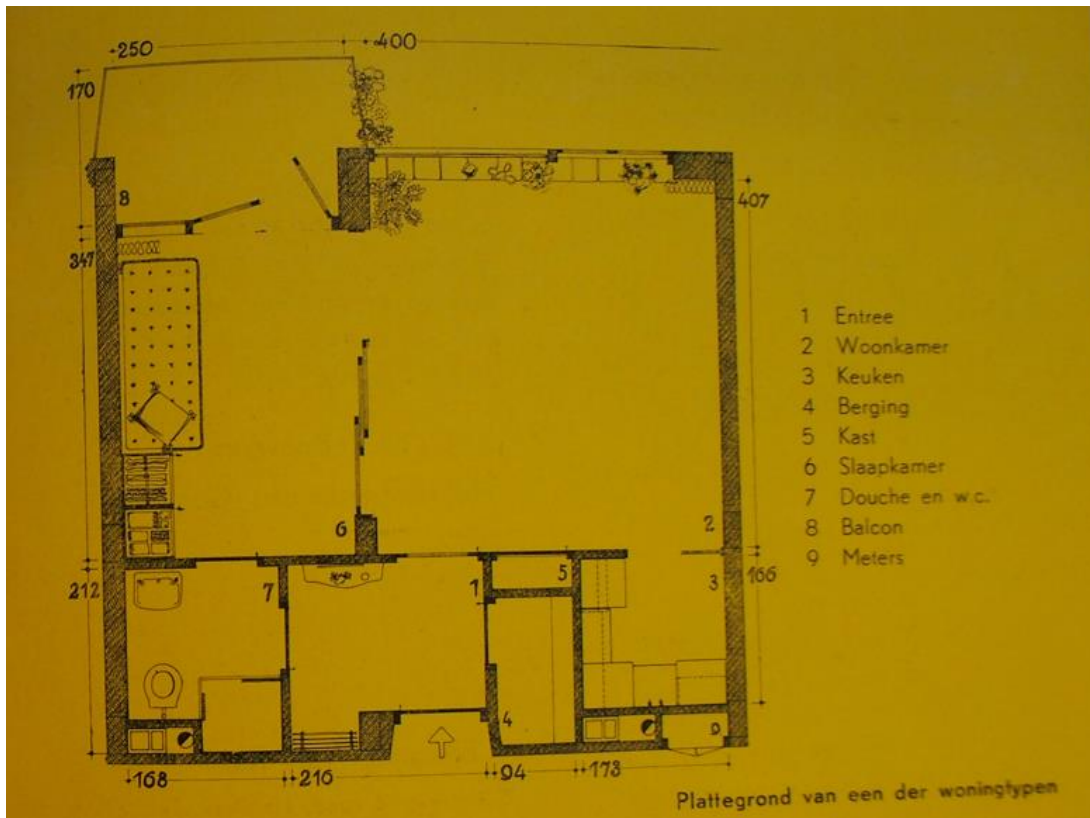
¹¹⁵ Het Nieuwe Instituut, POTK0141,175d1.

¹¹⁶ Het Nieuwe Instituut, POTK0141,175d7. Zwart, "Een eigen voordeur voor de alleenstaande vrouw".

¹¹⁷ "Veilig tehuis alleenstaande vrouw."

¹¹⁸ "De flat voor de werkende vrouw".

Het gebouw

Afb. 25 Plattegrond woning

Er werd een flatgebouw van zeven woonlagen gerealiseerd met 145 flats voor vrouwen en één conciërgewoning. Er was een algemene dienstruimte, was- en droogruimte en recreatieruimte. Het gebouw bestaat uit een centraal trappenhuis met twee liften en twee vleugels, met een vleugel met galerijbouw en haaks daarop een vleugel met middengang. De vleugel met galerij is vijf woonlagen hoog en heeft een zonneterras, de vleugel met middengang bevat zeven woonlagen.¹¹⁹ Aan het einde van iedere vleugel is een noodtrap, vuilstortkoker en een logeerkamer. Met algemene dienstruimte, was- en droogruimte en recreatieruimte in het souterrain. Bij de ingang is een portiersloge met brieven- en boodschappenkastjes. Voor de portier en zijn vrouw is een portierswoning. Alle woningen waren hetzelfde en bestaan uit een woonkamer en aparte slaapkamer. Iedere woning heeft een eigen Bruynzeel Monta keuken inclusief koelkast en komfoor, en eigen sanitair (toilet, wasbak, douche). Ieder appartement heeft thermostatisch-elektrische verwarming met eigen meter, dit was kostbaar daarom is er dubbelglas. In de woning is een huistelefoon voor contact met portier. Aangrenzend aan de appartementen zijn balkons met bloembakken. De

¹¹⁹ Een eigen domein voor de zelfstandige vrouw.

voordeur is voorzien van deurspion, wat als extra snufje werd gezien. Naast de voordeur is de meterkast vanaf de gang of galerij te bereiken. In *Een eigen voordeur voor de alleenstaande vrouw* wordt genoemd dat een spiegel in de lift speciaal de vrouwen is aangebracht.¹²⁰ In de recreatiezaal was een kleine bibliotheek en een televisietoestel waar tegen kleine vergoeding naar gekeken kon worden.

Er mochten ook twee vrouwen in één appartement wonen. Wanneer men trouwde hoefde men de woning niet direct te verlaten, totdat er een passende woning werd gevonden mocht de echtgenoot bij de vrouw intrekken.¹²¹

---

¹²⁰ Zwart, *Een eigen voordeur voor de alleenstaande vrouw*. Pagina nummers onbekend.

¹²¹ "De flat voor de werkende vrouw".

Bijlage VIII – RVS Flat, Rotterdam (1956-1958)

Afb. 26 Rotterdam, Suze Groeneweglaan 13-331, RVS. Flat, 1957-1958, W.C.M. Jansen.

Architect en opdrachtgever

De RVS-Flat is ontworpen door Wil Jansen (1904-1989) in samenwerking met het architectenbureau Kuiper, Gouweter, De Rantiz en Bleeker. Het initiatief voor deze flat kwam van Stichting tot Bevordering van de Huisvesting van de Werkende Vrouw uit 1938.¹²² Vanaf 1947 werkten zeven afdelingen van verschillende vrouwenorganisaties samen om woningen te bouwen voor vrouwen met een klein salaris en de wens van voor de oorlog waar te maken. De Rotterdamse afdelingen van: Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen en Gelijk Staatsburgerschap, Nederlandse Vereniging voor Vrouwen met een Academische Opleiding (VVAO), Nederlandse Bond van Vrouwen werkzaam in Bedrijf en Beroep (VBB), Nederlandsche Vereniging van Huisvrouwen, Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen, Unie van Nederlandse Soroptimistclubs en Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers. Wil Jansen was actief lid van de Nederlandse Bond van Vrouwen werkzaam in Bedrijf en Beroep (VBB) en betrokken bij de oprichting van de VAC in 1946. Daarnaast was zij

---

¹²² Klokgieter, *Hulde aan onze kranige architecte!*, 180.

bestuurslid van de Vereniging voor Vrouwen met Academische Opleiding (VVAO) van 1945 tot 1953.¹²³ Vermoedelijk heeft Jansen de opdracht tot het ontwerpen van de RVS-flat verkregen in 1946 door haar betrokkenheid bij zeker drie van de zeven liefdadigheidsverenigingen die betrokken waren bij de flat.¹²⁴ Stichting tot Bevordering van de Huisvesting van de Werkende Vrouw enquêteerde leden van de VVAO naar de woonbehoefte voor een flat voor werkende vrouwen tijdens het bestuursjaar van Jansen. Jansen gaf ook een lezing voor de leden van de VVAO over zo'n flat. Door haar werkzaamheden bij de VAC was zij op de hoogte wat vrouwen daadwerkelijk verlangden van een woning, daarnaast was zij zelf ook een ongehuwde werkende vrouw.

Door de hoge kosten en uitgebreide plannen lukt het niet voor de stichting om het flatgebouw te financieren. De oorspronkelijke plannen bestonden uit vijf wensen: 1. Het ontwerp moet de bewoonster een zo groot mogelijke vrijheid geven. 2. Huursters uit verschillende sociale posities huisvesten in de flat. 3. Gemeenschappelijke service in de vorm van een restaurant, zodat de bewoonsters altijd beschikking hebben over een voedzame maaltijd. 4. De flat moet toekomstbestendig zijn en werkzaamheden tot een minimum behouden. 5. Het gebouw moet het contact bevorderen tussen de bewoonsters door gezellige hoekjes. De plannen worden zeven keer aangepast door architecte Wil Jansen en daardoor steeds soberder. In 1955 wil de Rotterdamsche Verzekering Sociëteit (R.V.S.) het plan financieren als beleggingsobject.¹²⁵ De R.V.S. stelde echter wel de eis dat er naast alleenstaande vrouwen ook onvolledige gezinnen mochten wonen.

Locatie en bouw

Het perceel waar de RVS-Flat werd gebouwd ligt in de wijk Middelland, tussen het spoor en de Beukelsdijk, links ligt de Heemraadsingel. De Beukelsdijk was de verbindingsweg tussen Rotterdam en Schiedam. Om de stadsdelen, Rotterdam-Noord en Delfshaven, die gescheiden werden door het spoor te verbinden, zou er een tunnel worden aangelegd (Diergaardtunnel 1952-1958). Hierdoor bleef er een rechthoekig perceel over aan de zuidkant van de tunnel, wat in 1947 toegewezen werd om een woongebouw voor vrouwen

---

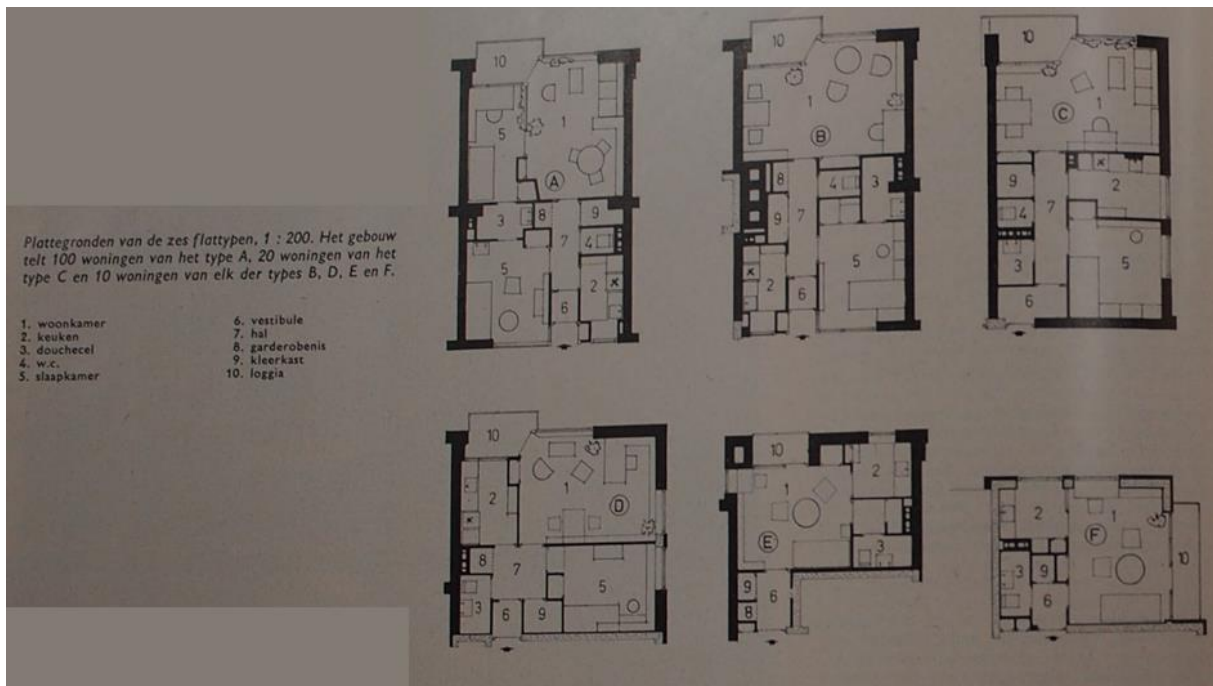
¹²³ Heijkoop en Bakker, *De RVS flat*, 34.

¹²⁴ VAC, VVAO, VBB

¹²⁵ 'Woongebouw voor alleenwonenden en onvolledige gezinnen'. Website Platform Wederopbouw Rotterdam.

te realiseren.¹²⁶ Het perceel blijft bijna tien jaar gereserveerd voor de flat, pas in 1956 werd de eerste paal geslagen. In 1957 verkoopt gemeente Rotterdam voor 240.000 gulden het aan de Rotterdamsche Verzekeringsmaatschappij ter bevordering van het stichten van een woongebouw voor werkende vrouwen.¹²⁷ De galerij ligt aan de oostzijde en kijkt uit richting het centrum. Het uitzicht van de bewoonsters is richting het westen naar Delfshaven.

Het gebouw

Afb. 27 Woningtypes

De RVS-Flat is een galerijflat bestaande uit tien woonlagen met 160 appartementen, met op de begane grond twee winkelruimtes, bergingen en garages. De liften stoppen tussen twee verdiepingen in. Er zijn zes typen appartementen die uit één, twee of drie kamers bestaan, van 25m² tot 50m². Er zijn honderd driekamerappartementen, veertig tweekamerappartementen en twintig éénkamerappartementen.

Iedere woning heeft een volwaardige keuken, met koelkast en heetwaterapparaat. Op advies van de VAC zijn in de keuken een terug liggende plint en tegelwand achter het fornuis gerealiseerd.¹²⁸ Naast de voordeur een betegelde garderobe-nis. Ook op VAC aanraden een granitovloer in het toilet, gladde deuren, schuifbaar ventilatierooster,

¹²⁶ Heijkoop en Bakker, *De RVS flat*, 19.

¹²⁷ Ibidem, 16.

¹²⁸ Ibidem, 67.

tuimelramen, gordijnlatten en een met tegels beklede vensterbank, alles voor makkelijk onderhoud. Iedere flat heeft een eigen douchegelegenheid met toilet, vaste wastafel en douche. Naast de voordeur is een boodschappenkast, hierin is ook de meterkast verwerkt, deze zijn beide vanaf de galerij te bereiken. Iedere flat heeft een balkon en op het dak was een gezamenlijk dakterras. In de plint van de flat waren bergingen garages, twee winkelruimtes, waar een delicatessenzaak en herenkapper zich vestigden bij de opening.

Van de 160 woningen waren de twintig eenkamerwoningen gereserveerd voor leden van de zeven betrokken stichtingen.¹²⁹ De veertig tweekamerappartementen waren ook bedoeld voor alleenstaanden. In de driekamerflats mochten bejaarde koppels wonen die zo een woning vrij maakte, of incomplete gezinnen. Voor de ongehuwde vrouwen was er in hun huurcontract een clause opgenomen waarin stond dat het huurcontract werd ontbonden zodra zij trouwde.¹³⁰ De leeftijdsgrens stond eerst op 40 jaar, deze werd kort daarna terug geschroefd naar 30 uit economisch motief voor de stad. Uiteindelijk vallen de huren hoger uit dan de bedoeling was van de stichting, de arbeidsters met de kleine portemonnee kunnen de huren van 80 tot 100 gulden vaak niet aan.

---

¹²⁹ Heijkoop en Bakker, *De RVS flat*, 76.

¹³⁰ Heijkoop en Bakker, *De RVS flat*, 77.

Bijlage IX – Corverbos, Hilversum (1957)

Afb. 28 Hilversum, Corverbos, 1957, Jan Dullaart

Architect en opdrachtgever

Afdeling 't Gooi van VBB richtte in 1954 een stichting op om een flatgebouw te realiseren waar vrouwen lid van de VBB haar eigen woning kunnen huren.¹³¹ Voorzitster van de VBB 't Gooi Mevrouw Willet-Roosenburg ging samen met architect Jan Dullaart naar de minister van volkshuisvesting om deze er van te overtuigen dat flatgebouwen met eenpersoonswoningen ook in aanmerking zouden moeten komen voor de rijksbijdrage. Dat deed ze met succes. Wel moest het ontwerp worden aangepast om in aanmerking te komen voor de rijksbijdrage, de flat moest in de basis nog steeds voldoen aan de eisen die voor een gezinswoning golden. De slaapkamer moest ruim genoeg zijn voor twee bedden en één wieg.¹³² Om aan deze eis te voldoen werd de gecombineerde zitslaapkamer opgesplitst in

---

¹³¹ "Problemen van alleen wonenden." 16-19.

¹³² "Problemen van alleen wonenden." 16-19.

een aparte zitkamer en slaapkamer. Ook vanuit de gemeente Hilversum kreeg Willet veel medewerking waardoor de bouw voor stichting goedkoop uitviel.

Locatie en bouw

Aan de rand van Hilversum op Schuttersweg 1-83 werd het complex gebouwd. Het flatgebouw was vernoemd naar het naastgelegen bos, Corverbos. Het bos werd grotendeels gekapt tijdens de hongerwinter in 1944 en later weer aangeplant.¹³³ Het terrein werd door Vereniging tot Behoud Natuurmonumenten Nederland gereserveerd voor de bouw van de 40 appartementen. De Schuttersweg maakt deel uit van de rondweg om Hilversum.

Het gebouw

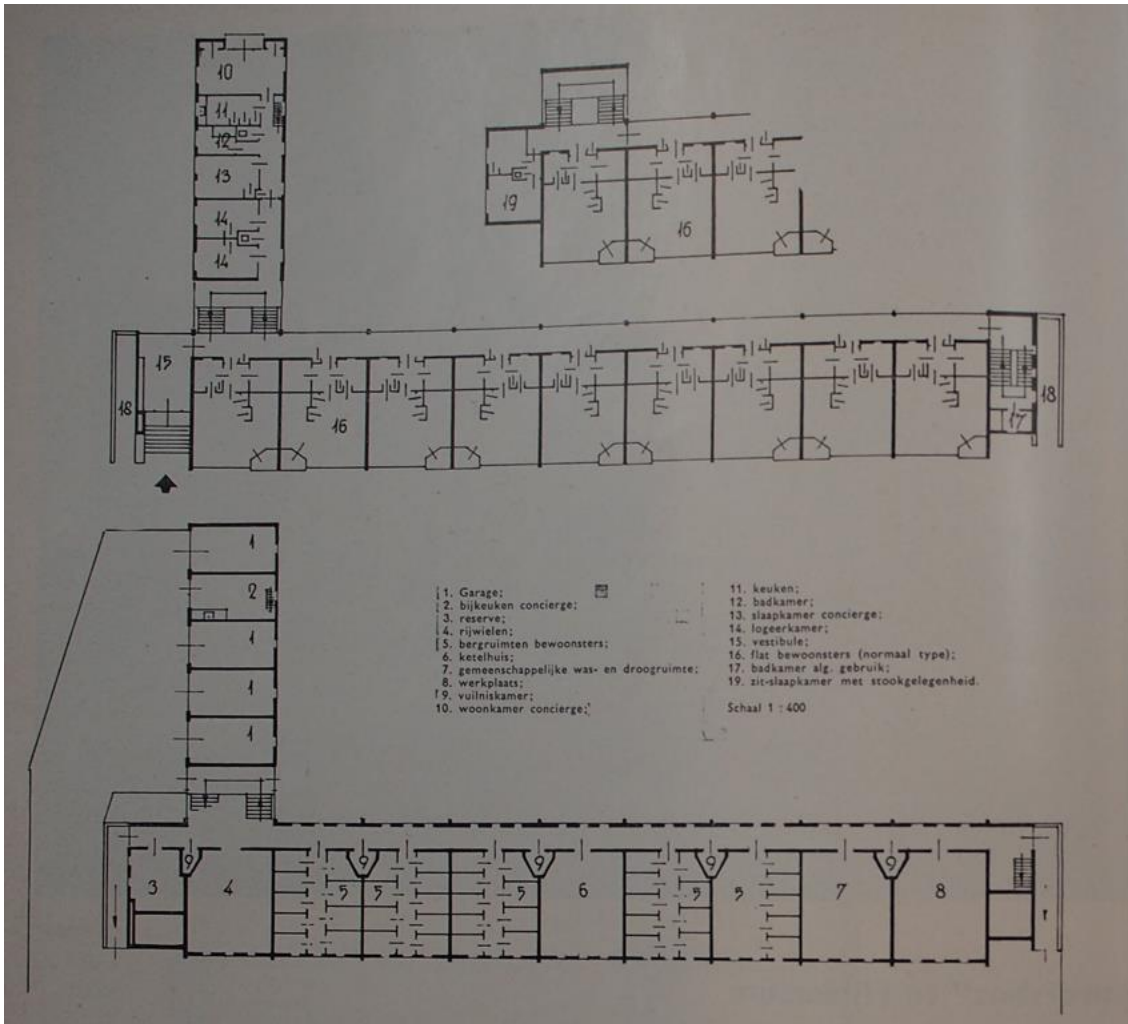
Corverbos is een galerijflat van vier woonlagen. Er zijn in totaal vijf eenkamerwoningen, 35 twee kamerwoningen, drie logeerkamers en portierswoning. In iedere woning is een complete keuken, balkon en sanitair met doucheceel. Iedere flat heeft een telefoonverbinding naar de portier. Iedere woning heeft centrale verwarming en voor alle nutsvoorzieningen een eigen meter. In de centrale hal was een bumafoon waarmee gebeld kon worden naar een van de bewoonsters.¹³⁴ Er zijn vuilstortkokers op iedere verdieping. In de kelder is een eigen bergruimte en gezamenlijke fietsenstalling. De huur was 57 gulden per maand. In de woningen mochten ook twee vriendinnen of zussen wonen. Wanneer een bewoonster trouwde mocht zij blijven wonen in het Corverbos met haar echtgenoot totdat er kinderen kwamen. In de reglementen was ook opgenomen dat er geen huisdieren waren toegestaan, met uitzondering van kleine, mannelijke hondjes.¹³⁵ De reglementen waren zo vrij mogelijk opgesteld zodat de bewoonsters maximale vrijheid hadden nu ze eindelijk van een hospita waren verlost.

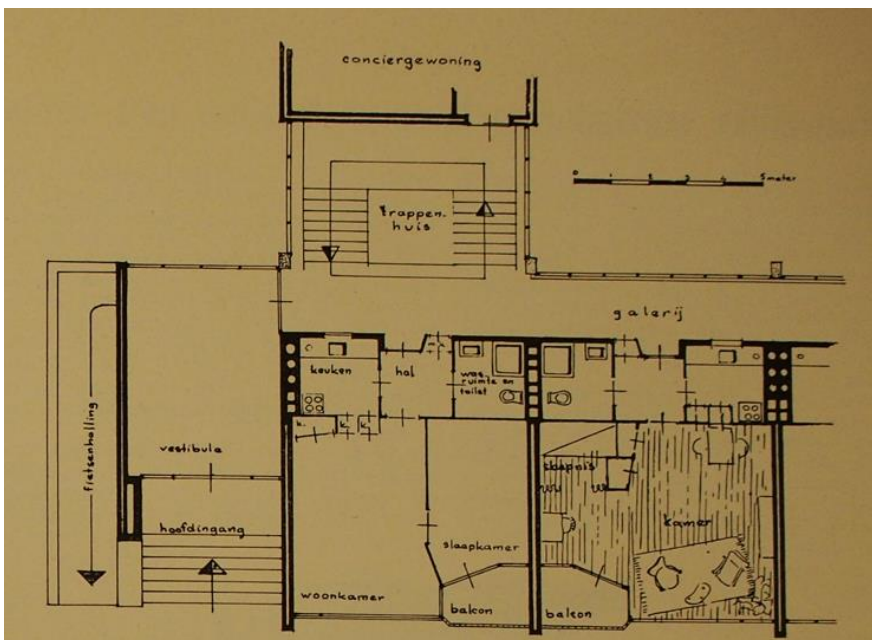
¹³³ 'Natuurgebied Corverbos'. Website Natuurmonumenten.

¹³⁴ Den Dikken, *Architecten van Hilversum*, 133.

¹³⁵ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 280.

Afb. 29 Plattegrond Corverbos.

Afb. 30 Plattegrond woning

Bijlage X – Oudenoord 501-621, Utrecht (1958)

Afb. 31 Utrecht, Oudenoord 501-621, 1958, H.E. Hulst-Alexander

Architect en opdrachtgever

In 1945 stuurde Huibert van Saane een bericht naar het Utrechtse gemeentebestuur waarin hij het concept van zijn Oranjeflat uitlegde.¹³⁶ Utrechtse vrouwen die werkzaam waren bij de spoorwegen en ziekenhuis hadden Van Saane gecontacteerd met de vraag of hij ook een dergelijke flat in Utrecht kon realiseren. Er werd interesse getoond vanuit het gemeentebestuur maar door de herstelwerkzaamheden werd het idee op pauze gezet. In 1953 werd de commissie Bevordering Woongelegenheid Alleenstaanden opgericht voor het realiseren van een vrouwenflat vanuit de Nederlandse Bond van Maatschappelijk Werkers.¹³⁷ In het comité zaten onder andere secretaresse van de Voogdijraad Magdalena Fentener-Vlissingen-Hugenholtz, hoogleraar physiologische chemie Elizabeth Hulst-Steyn

---

¹³⁶ Van Santen, 'Een klein huis, maar het mijne', 118-122.

¹³⁷ Den Boer, Van Santen en Willemsen, *Utrecht bouwt 1945-1975*, 48.

Parvé (eveneens presidente van de VVAO) en binnenhuisarchitecte Truus Schröder-Schräder.¹³⁸ Het comité wilde een tehuis voor maatschappelijk werksters realiseren omdat zij vonden dat deze gezien de zwaarte van hun werk niet de verzorging kregen die zij verdienden.¹³⁹ Het is niet bekend hoe architecte Helene Hulst-Alexander bij het comité is gekomen, het zou kunnen dat Hulst-Steyn Parvé haar schoonzus was.¹⁴⁰ Hulst-Alexander diende op eigen initiatief een schetsontwerp in bij de gemeente voor een flat in 1953. De gemeente kon echter geen financiële bijdrage krijgen van het Rijk waarop het plan weer gepauzeerd werd.¹⁴¹ Hulst-Alexander bleef tot 1958 in contact met de gemeente waardoor de bestemming werd gewijzigd naar werkende vrouwen en incomplete gezinnen.

Locatie en bouw

De flat werd in 1958 gebouwd aan het Noordse Park in de wijk Pijlsweerd, ten noorden van het centrum. Aan de boulevard Oudenoord waar veel kantoren waren. Langs het spoor, tegenover een technische middelbare school en nabij drie lagere scholen, het park was gericht hoofdzakelijk bedoeld als speelruimte voor kinderen.¹⁴² De appartementen werden uiteindelijk groter dan in eerste instantie was bedoeld, in eerdere plannen ging men uit van een gecombineerde zitslaapkamer. Er waren plannen voor een kapper en wasserij in de plint van flat. Er kwam echter een tankstation en autogarage met showroom.¹⁴³

Het gebouw

Een galerijflat van zeven woonlagen, met twee korte zijvleugels. De vleugel schuin op het trappenhuis bestaat uit zes woonlagen. Er zijn 54 woningen gerealiseerd, waarvan 41 tweekamerwoningen voor alleenstaande vrouwen en mannen, en 13 driekamerappartementen voor echtparen zonder kinderen in de zijvleugels.¹⁴⁴ Ieder appartement heeft een volledige keuken, sanitaire voorzieningen en centrale verwarming. Ieder appartement heeft een balkon. Op de galerij zijn luiken waarachter een

---

¹³⁸ Schreuder en Teeuwen, *Een verbond van gestudeerde vrouwen*. 112

¹³⁹ Van Santen, 'Een klein huis, maar het mijne', 118-122.

¹⁴⁰ Den Boer, Van Santen en Willemsen, *Utrecht bouwt 1945-1975*, 46.

¹⁴¹ Van Santen, 'Een klein huis, maar het mijne', 118-122.

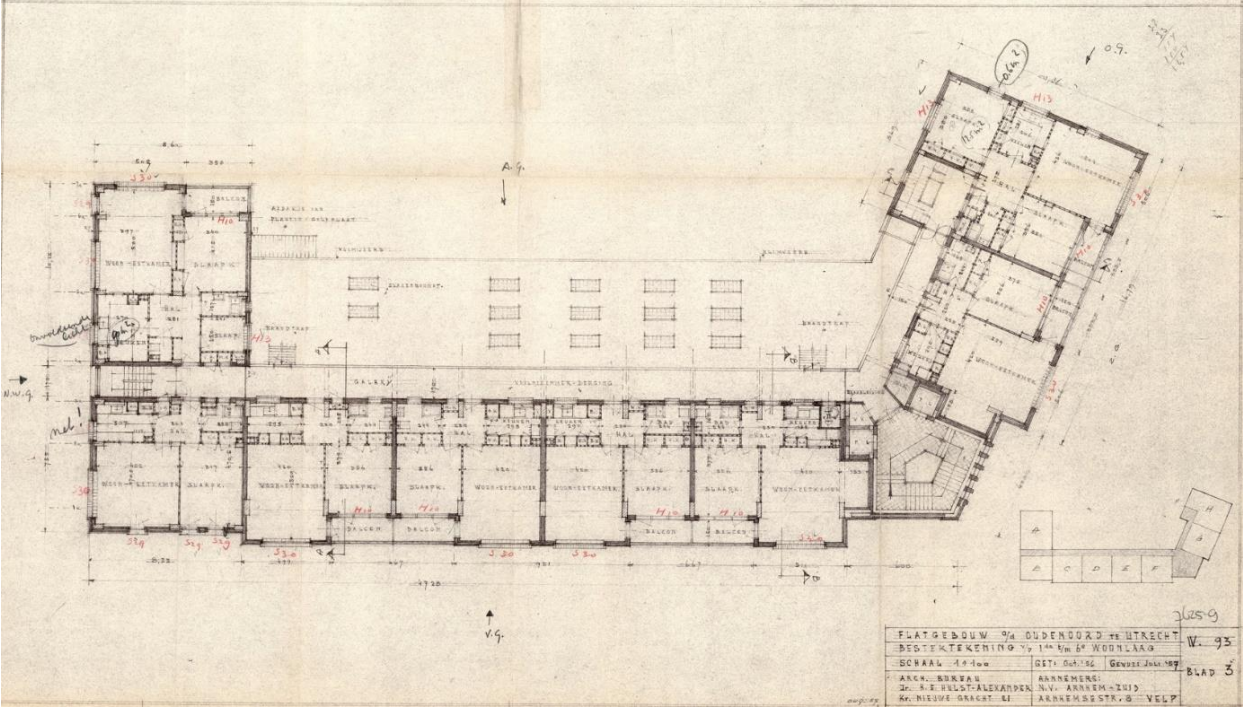
¹⁴² Den Boer, Van Santen en Willemsen, *Utrecht bouwt 1945-1975*, 51.

¹⁴³ Van Santen, 'Een klein huis, maar het mijne', 118-122.

¹⁴⁴ "Utrecht krijgt flats voor alleenstaanden".

boodschappenkastje was en de vuilnisemmer geplaatst kon worden. In het centrale trappenhuis is ook een lift. Op de begane grond was een lunchroom waar bewoonsters maaltijden konden bestellen, en een autogarage met showroom gevestigd.¹⁴⁵

Afb. 32 Oudenoord usb NL-UtHUA_A68185_000015

¹⁴⁵ Van Santen, 'Een klein huis, maar het mijne', 118-122.

Bijlage XI – Jan Evertsenstraat 201-471, Amsterdam (1959-1960)

Afb. 33 Amsterdam, Jan Evertsenflat 201-471, 1959-1960, H. Knijtijzer.

Architect en opdrachtgever

In 1955 gaf woningbouwvereniging Rochdale de opdracht aan Herman Knijtijzer een groot complex te ontwerpen voor gezinnen en alleenstaanden.¹⁴⁶ Rochdale is een woningcorporatie die zich inzet voor goede en betaalbare huisvesting voor mensen met een laag inkomen.¹⁴⁷ Knijtijzer ontwierp vier identieke flats, waarvan de drie bovenste bouwlagen bestemd waren voor alleenstaanden.

Locatie en bouw

De flatgebouwen liggen aan de Jan Evertsenstraat en kaderen daarmee de wijk Overtoomse Veld in Amsterdam Nieuw-West af, dit is de laatste wijk die gerealiseerd moest worden

---

¹⁴⁶ 'Wederopbouwarchitect Herman Knijtijzer'. Website Ons Amsterdam.

¹⁴⁷ 'Onze koers'. Website Rochdale.

onder het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP).¹⁴⁸ Gelegen tussen de Sloterplas en het Rembrandtpark Nabij de garage van het Gemeentevervoerbedrijf, tegenover de flats zou een paar jaar later het Sint Lucas Andreas ziekenhuis (1965-1968) verrijzen.

Het gebouw

Afb. 34 Amsterdam, Jan Evertsenflat 201-471, 1959-1960, H. Knijtzijzer

Knijtzijzer ontwierp vier identieke flats met winkelruimte. De flats tellen zevenbouwlagen, waarvan de onderste vier portieketageflats zijn voor gezinnen. De bovenste drie bouwlagen zijn voor alleenstaanden, uitgevoerd met een galerij aan de straatzijde. De portiekflats hebben eigen opgangen, de alleenstaanden hebben aan de linkerzijde van de flat een eigen opgang met een lift die enkel op de vijfde en zevende etage stopt. Hier is ook een winkelruimte die haaks op het flatgebouw staat. De scheiding tussen gezinnen en alleenstaanden wordt benadrukt met groene balkons voor gezinnen en gele galerijbalustrade en gele betimmering rond de noodtrap voor de alleenstaanden. Voor gezinnen zijn er maisonnettes, drie- en vierkamerwoningen.¹⁴⁹

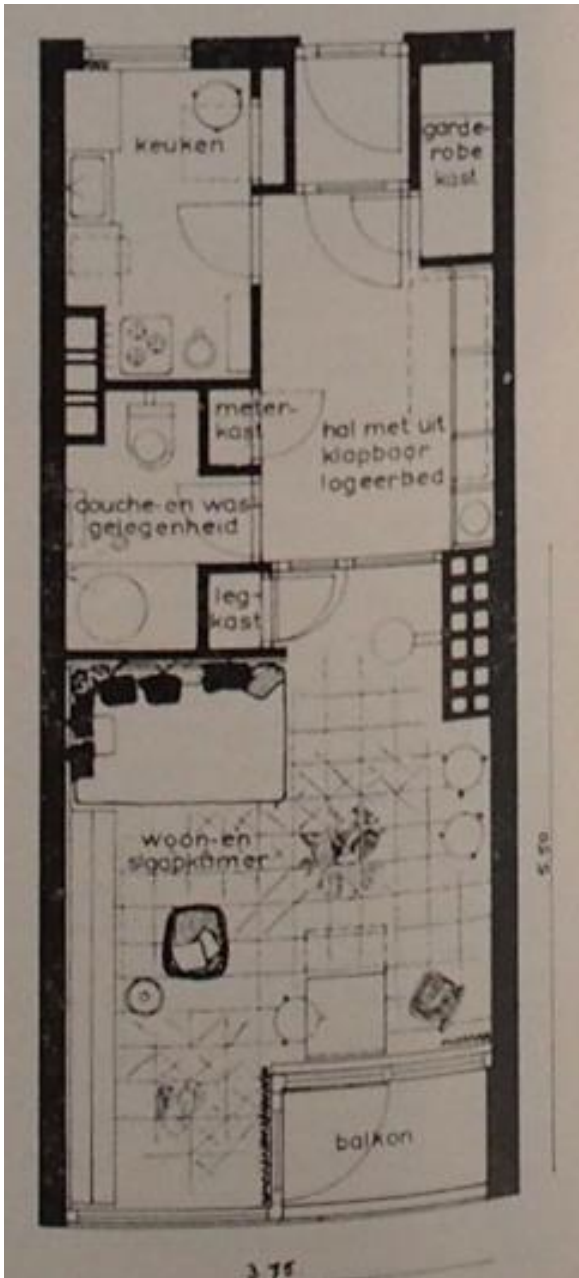
Per flat zijn er 36 woningen voor alleenstaanden uitgevoerd in eenkamerwoningen en tweekamerwoningen. Alle appartementen hebben een hal, wc en doucheceel. Er is geen

---

¹⁴⁸ 'Jan Evertsenstraat 201'. Website Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, Gemeente Amsterdam.

¹⁴⁹ Urban Fabric en Steenhuis stedenbouw/landschap, *Advies Monumentenlijst Amsterdam Slotervaart*, 30.

wastafel, de douchecel is niet betegeld en voorzien van een lavet.¹⁵⁰ Ieder appartement heeft een eigen keuken en een in pandige loggia. Door de loggia is ook aan de achterzijde de scheiding tussen gezinnen en alleenstaanden te zien, de gezinnen hebben een naar buitenstekend balkon. De woningen werden verwarmd doormiddel van een gasgeiser. De eenkamerflats waren 36m² groot en werden verhuurd voor 67.50 gulden. De huurders moesten minimaal 35 jaar oud zijn.

Afb. 35 Plattegrond woning

¹⁵⁰ "Woning voor een secretaresse".

Bijlage XII – Koningsbos, Bussum (1960)

Afb. 36 Bussum, Koningsbos, 1960.

Architect en opdrachtgever

Afdeling 't Gooi van VBB richtte in 1954 een stichting op om een flatgebouw te realiseren waar vrouwen lid van de VBB haar eigen woning kunnen huren.¹⁵¹ Onder leiding van mevrouw Willet-Roosenburg hadden zij in 1957 in Hilversum flatgebouw Corverbos gerealiseerd. In Bussum wilde de stichting dit ook realiseren. Het is niet bekend wie de architect was

Locatie en bouw

De flat werd gebouwd aan Boslaan 21-23. In een voormalige villawijk Het Spiegel, waar meerdere flats waren verrezen en werden gebouwd.¹⁵² Het Spiegel was een van de eerste villawijken in Nederland en ontwikkelde zich tussen 1874 en 1940. Om de bouwsom van het project waar te maken moest ieder een bedrag van 1000 gulden storten als inschrijfgeld, jaarlijks kreeg ieder 100 gulden teruggestort.¹⁵³ Bij eerder vertrek werd het resterende bedrag teruggestort en nam de stichting het resterende bedrag over als investering.

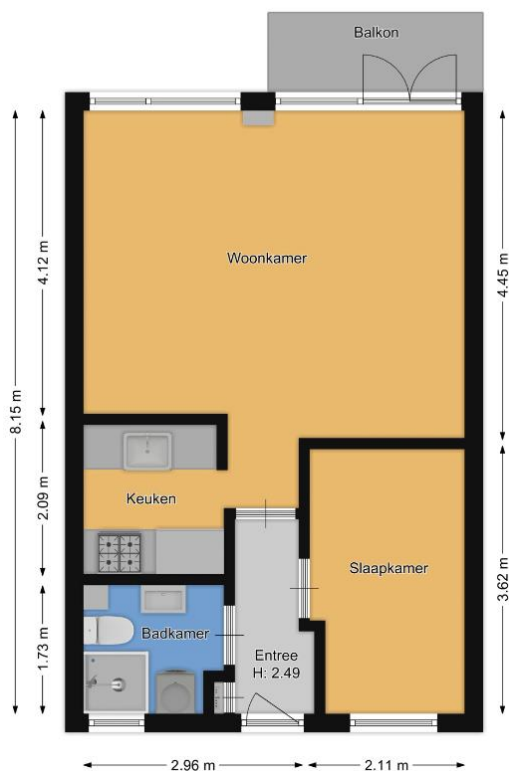
¹⁵¹ "Problemen van alleen wonenden." 16-19.

¹⁵² Biegel, "Een plekje helemaal voor zichzelf." 8-9.

¹⁵³ "Opening Flatgebouw 'Koningsbos' te Bussum". 124.

Het gebouw

Een L-vorming galerijflatgebouw met 42 woningen, de korte vleugel heeft vier woonlagen op bergingen en de lange vleugel twee woonlagen op garages. De ingang en trappenhuis bevinden zich in het midden van de korte vleugel. De galerijen zijn dicht gemaakt met glas en daarmee dus gangen geworden. De slaapkamers liggen aan de galerijzijde en hebben hierdoor geen ventilatie en zijn erg donker.¹⁵⁴ De woningen hebben allen twee kamers, eigen sanitair en balkon. Een kleine maar volledige keuken die zelfs een eigen stortkoker heeft. Er zijn logeerkamers aanwezig. Er is een gezamenlijke wasruimte met centrifuge en drooglijnen op de begane grond. Men kijkt uit op een tuin. De flat was bedoeld voor werkende alleenstaande vrouwen, maar alleenstaande mannen waren ook welkom.¹⁵⁵ Net zoals incomplete gezinnen, waarmee men twee zussen of moeder en dochter mee bedoelde. De huur lag tussen 85 en 100 gulden per maand.

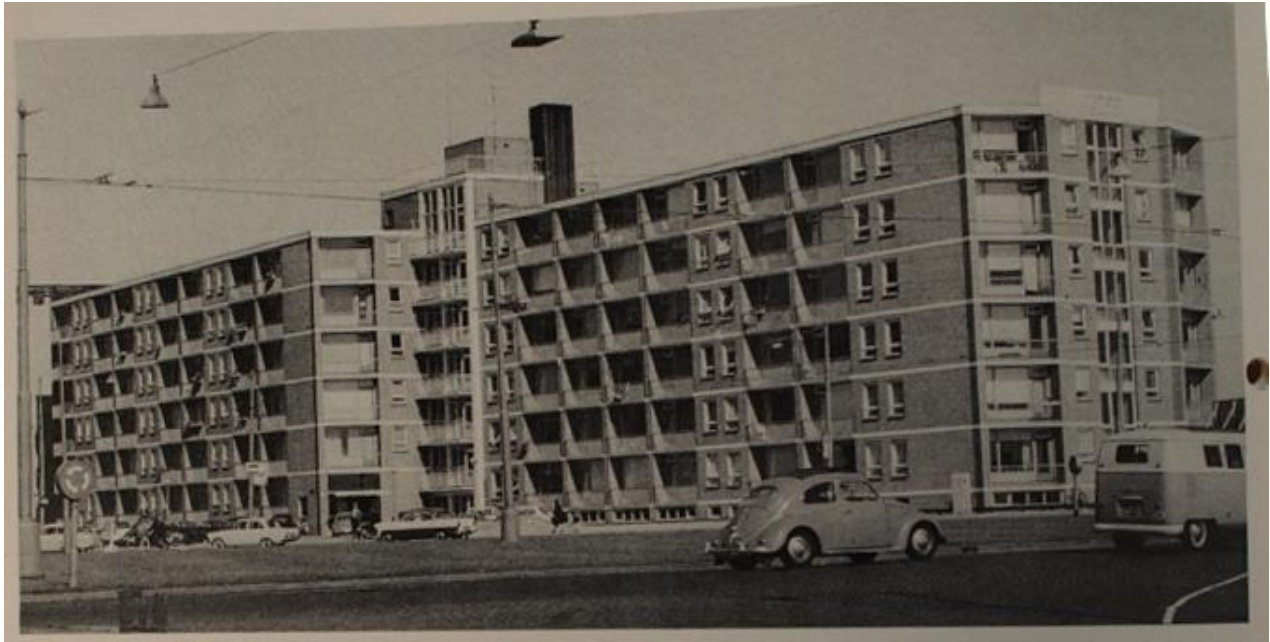

Afb. 37 Plattegrond woning.

¹⁵⁴ "Opening Flatgebouw ,Koningsbos' te Bussum". 124.

¹⁵⁵ Ibidem.

Bijlage XIII – Louise Wenthuis, Amsterdam (1961-1963)

Afb. 38 Amsterdam, Louise Wenthuis, 1961-1963, Margaret Kropholler-Staal.

Architect en opdrachtgever

Het Louise Wenthuis is ontworpen door Margaret Kropholler-Staal (1861-1966). Al in 1919 heeft zij ideeën voor huisvesting voor werkende meisjes.¹⁵⁶ In 1937 vatte Vereniging van Soroptimisten het idee op om huisvesting voor alleenstaande vrouwen met gering inkomen op te richten. Staal-Kropholler was lid van Soroptimisten en verkrijgt dan ook de opdracht om een ontwerp te maken. Dit ontwerp was echter te duur om het voor lage inkomens te realiseren. In 1945 werd het plan voorgelegd aan het Amsterdams Bouwfonds. Wilhelmina Blomberg was de adjunct-directrice van het Bouwfonds, zij was eveneens lid van de Soroptimisten.¹⁵⁷ Blomberg wist het Bouwfonds te overtuigen van de noodzaak van het flatgebouw met het argument dat er voor de toekomst gebouwd moet worden. In 1955 werden de plannen echt voorgezet vanuit het Bouwfonds en een definitief ontwerp gemaakt door Kropholler-Staal. In 1957 trok gemeente Amsterdam de toestemming in vanwege te hoog bouwkrediet. Echter kon in 1960 door een nieuwe premie- en bijdragebesluit de bouw doorgaan.

---

¹⁵⁶ Kessel en Kuperus, *Margaret Staal-Kropholler, architect*, 75.

¹⁵⁷ Bentinck en Vos, *Zedelijkheid en zelfbeheer*, 261.

Locatie en bouw

Het Louise Wenthuis is gebouwd op een dijklichaam in de wijk Watergraafsmeer in Amsterdam-Oost. De flat ligt aan een druk verkeersplein, Prins Bernhardplein, wat over gaat in de Wibautstraat, waaraan de hoofdkantoren van diverse grote kranten waren gevestigd. Het station Amsterdam Amstel en kantoren liggen eveneens aan het plein

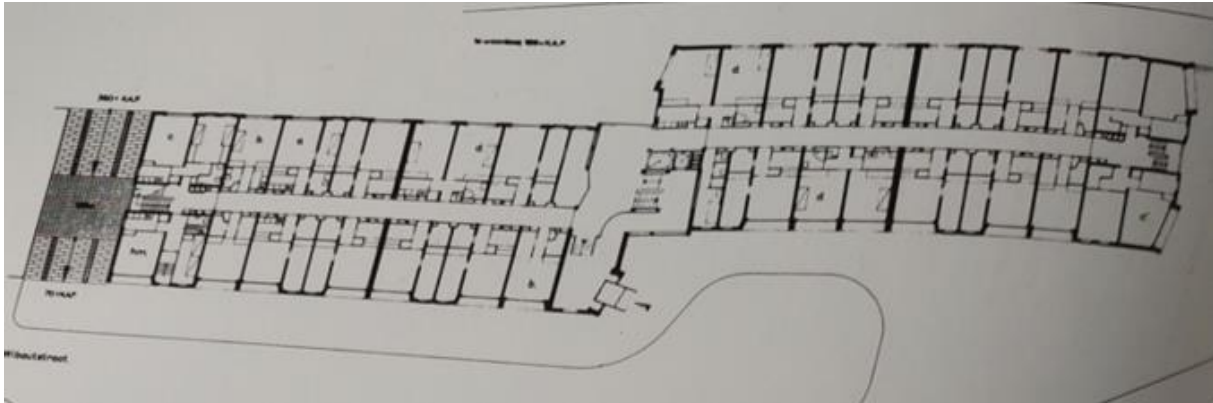
Afb. 39 Amsterdam, Louise Wenthuis, 1961-1963, Margaret Kropholler-Staal. Zijanzicht.

Het gebouw

Het flatgebouw ligt aan een dijklichaam en telt in totaal acht verdiepingen. Aan de voorzijde, op de dijk, zijn zes woonlagen. Onderaan de dijk zijn zestien garageboxen en daarop zeven woonlagen. De hoofdingang ligt aan de voorzijde die naar het centrale trappenhuis leidt. Op het trappenhuis sluiten twee vleugels aan die niet in elkaars verlengde liggen. In het centrale trappenhuis is een lift die stopt op de tussenbordessen, hier zijn gezamenlijke zitjes en balkons voor de bewoners. De vleugels bestaan beiden uit een middengang waaraan de woningen zijn gelegen. De meterkast is vanaf de gang bereikbaar. Op iedere verdieping van elke vleugel zijn vuilstortkokers en logeerkamers aanwezig. Iedere bewoners heeft een

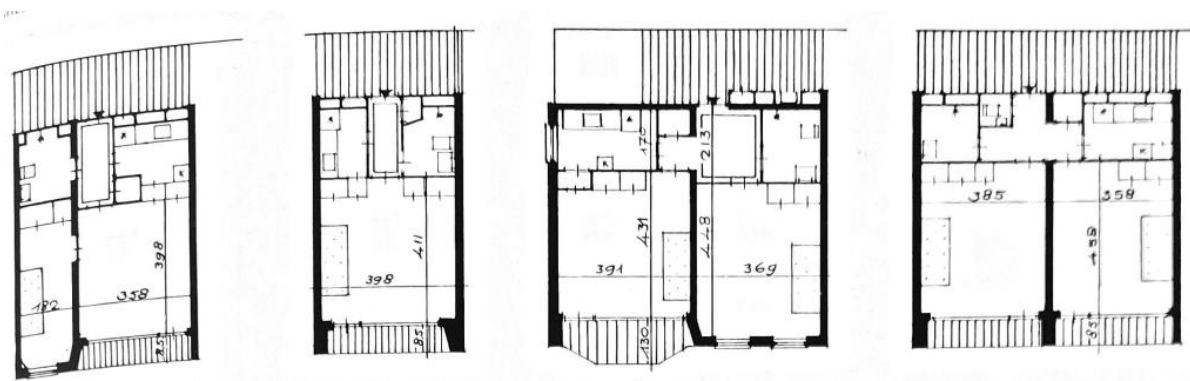

eigen bergruimte en toegang tot de rijwielstalling. Er is een conciërgewoning en twee toko's. De Soroptimisten hebben op de bovenste verdieping een vergaderzaal met keuken.

Afb. 40 Plattegrond.

Er zijn 170 appartementen in vier varianten, er zijn 37 eenkamerflats en 133 tweekamerwoningen. Vier tweekamerwoningen op de hoeken van de bovenste verdieping zijn extra geïsoleerd en bedoeld voor musici.¹⁵⁸ Alle flats hebben geluiddempende zwevende vloeren. Iedere flat is ingericht met een keuken, en heeft eigen sanitaire voorzieningen in de vorm van toilet, vaste wastafel en douche. Alleen de flats aan de voorzijde hebben een balkon. De huurprijs lag tussen de 60 en 115 gulden per maand, servicekosten tussen 40 en 58 gulden. Om in de flat te mogen wonen moest men tussen de 30 en 65 zijn en een minimaal inkomen van 10.000 gulden per jaar hebben. Ook al was de flat bestemd voor alleenstaande vrouwen, bij de opening trokken er 17 mannen in het Louise Wenthuis.¹⁵⁹ Voor hen gold ook dat zij de flat moesten verlaten wanneer zij huwden.

Afb. 41 Plattegronden woningtypen.

¹⁵⁸ Kessel en Kuperus, *Margaret Staal-Kropholler, architect*, 79.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

Bijlage XIV – Klokkenhof, Amsterdam (1962)

Afb. 42 Amsterdam, Klokkenhof, 1962, Cornelis Wegener Sleeswijk en Sytse Wichers.

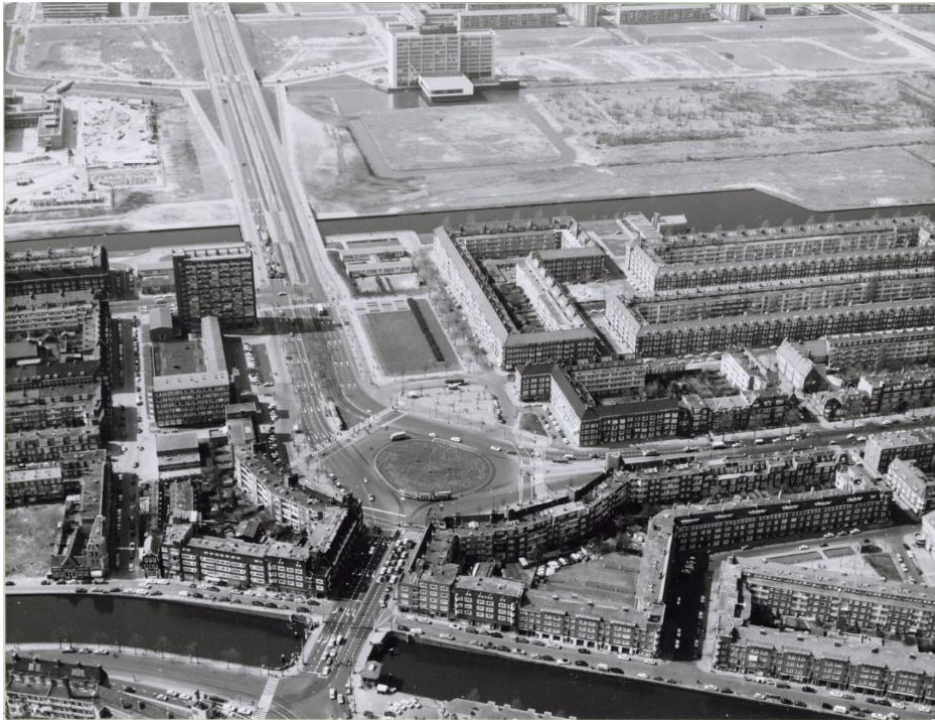
Architect en opdrachtgever

De Nederlandse Maatschappij voor Volkshuisvesting (Nemavo) gaf in 1954 de opdracht aan architecten Cornelis Wegener Sleeswijk en Sytse Wichers.¹⁶⁰ De Nemavo was de woningbouwvereniging van bouwondernemer Huibert van Saane, die ook het Oranjehof realiseerde.

---

¹⁶⁰ 'Klokkenhof', Website Amsterdam op de kaart.

Locatie en bouw

Afb. 43 Surinameplein, de hoge flat links naast de weg is de Klokkenhof.

De flat is gebouwd aan het Surinameplein op de rand van Amsterdam-West en Amsterdam-Zuid, gelegen tussen Rembrandtpark en Vondelpark. De Cornelis Lelylaan komt uit op het Surinameplein, deze weg is sinds 1962 de verbindingsweg met de Westelijke Tuinsteden.

Het gebouw

Het rechthoekige flatgebouw bestaat uit veertien bouwlagen waarin 132 studio's voor werkende vrouwen zijn gerealiseerd. Dwars op de flat staat een bakstenen gebouw met zadeldak van vier bouwlagen, hierin zijn woningen voor bejaarden gerealiseerd. In de plint van de flat is een restaurant, de eerste verdieping een hotel.

De 132 studio's zijn 18m² groot en hebben een afmeting van 3.5 bij 5.5 meter. Hierin is een keukentje en sanitair bij inbegrepen. Ook heeft iedere studio een balkon. Van Saane zelf had de volgende bewoners eisen opgesteld: werkende vrouwen tussen 35 en 50 jaar oud, van onbesproken gedrag en een vast arbeidscontract.¹⁶¹ Bij huwelijk moest de flat worden verlaten.

---

¹⁶¹ 'Deugdzame vrouwen aan het Surinameplein'. Website Gemeente Amsterdam.

